

Huonomaineisten ja vähäosaisten vastarintaa

Irtolaiset, yksilöiden toimijuus ja viranomaiskontrolli

1800-luvun lopun Oulussa

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian pro gradu -tutkielma

14.09.2021

Roosa Tyni

Sisällys

Johdanto.....	3
1. Pahamaineinen nainen virkavallan silmätikkuna	24
1.1. Heikoista olosuhteista irtolaisuuskierteeseen	24
1.2. Huono-osaisuuden ja irtolaiskontrollin puristuksessa	29
1.3. Avoin vastarinta haastaa viranomaiset	40
2. ”Suurena turmeluksena ja inhona yhteiskunnassa” – Aviomies ja isä irtolaisena	45
2.1. Kouluttautuneesta käsityöläisestä ”parantumattomaksi juopoksi”	45
2.2. Päihdeongelma ja väkivalta irtolaisuuden kontekstissa	52
2.3. ”Falskt bevis emot mig”: Virkavallan toiminnan kyseenalaistaminen	60
3. ”Haureellista ja kaikin puolin häpiällistä elämää” – Irtolaisnainen prostituutiosta syytettynä.....	66
3.1. Palveluspaikan menetyksestä yhteiskunnan laitamille	67
3.2. Prostituutio irtolaisuuden muotona.....	72
3.3. Turvaa irtolaisyhteisöstä	82
4. Vaivatonta syyttää, vastahakoista tuomita – Romaniperhe kontrollin kohteena	88
4.1. Kiertävästä elämästä virkavallan syyniin.....	89
4.2. ”Mustilaisten tavalla ympäri kulkenut” – Kulkevia ja epäluulonalaisia	94
4.3. Piiloon hakeutumista ja konfliktien välttelyä	104
Loppulause	110
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	117
Liitteet	127

– Nainen hätyyttänyt poliisia

Viime perjantaina vasten yöllä tapasi poliisi Tolonen kotio mennessään erään pahamaineisen naisen Nummikadulla. Poliisi käski naisen menemään asuntoonsa, vaan silloin nainen äkkiiarvaamatta paiskasikin häntä putelilla naamaan, niin että silmät tulta iskivät. [- -] Poliisi läksi nyt tätä väkivaltaista kadulla kuljeksijaa viemään poliisikonttoriin, vaan yksinään ei kuljetuksesta tullut mitään, nainen kun heittäytyi aivan rennoksi kadulle. Toinen poliisi täytyi kutsua avuksi ja niin haalasivat he yhdessä naisen poliisikonttoriin.¹

Oulun ilmoituslehti uutisoi 19. päivänä lokakuuta 1890 poliisiin kohdistuneesta hyökkäyksestä, johon pahamaineiseksi katsottu nainen oli syylistynyt. Mitä sanomalehti ei tiennyt kertoa, oli että kyseinen nainen kulki tuolloin kadulla erään herran kanssa, jonka johdosta poliisi oli puuttunut tilanteeseen. Lehti ei myöskään tuonut julki, että asianomaisella naisella ei ollut vakituista asuntoa, minkä vuoksi hän oli jo pidemmän aikaa oleskellut kaupungin kaduilla. Kuukauden kuluttua tapahtumasta nainen lähetettiin kuulusteltavaksi Oulun lääninhallituksen kansliaan irtolaisuudesta syytettynä. Hänen kuvattiin viettäneen ”löysää” ja ”haureellista” elämää, ja sen tähden lääninhallitus päätti tuomita naisen kolmeksi vuodeksi työraugaistukseen.²

Oulun ilmoituslehti kohdisti huomionsa naisen liikkuvaan elämään ja väkivaltaiseen käytökseen, jonka seurauksena tämä oli saanut pahamaineisen irtolaisnaisen leiman. Uutinen jätti kuitenkin kertomatta, että nainen oli joutunut huomion kohteeksi ylitettyään sukupuolelleen asetetut sosiaaliset normit. Lehti ei myöskään huomionnut naisen asunnottomuutta, johon institutionaaliset tekijät olivat hänet ajaneet. Tapauksessa risteävät virallisena totuutena raportoitu irtolaisnaisen toiminta, ja

---

¹ *Oulun ilmoituslehti* 19.10.1890.

² Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 17.10.1890, 511. Ote köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjasta 29.11.1890, 512. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.12.1890 §150, 515–516. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

toisaalta piilevät sosiaaliset ja rakenteelliset normit, jotka ohjasivat sekä irtolaisen että häntä kontrolloineiden viranomaisten toimintaa. Mutta kuka oli tämä nainen? Mitä hänen ja muiden hänen kaltaistensa tapaukset kertovat irtolaisista ja irtolaisuudesta ilmiönä?

Tutkimustehtävä ja rajaukset

Pro gradu -tutkielmani käsittelee irtolaisia ja heidän toimijuuttaan sekä viranomaiskontrollia 1800-luvun lopun Oulussa. Tutkin irtolaisuutta biografisesta näkökulmasta, neljän irtolaistapauksen elämäntarinan kautta. Elämäkerrallinen näkökulma mahdollistaa irtolaisuuden tutkimisen osana yksilön elämänvaiheita ja samalla se valottaa, mitä irtolaisuus merkitsi yksilön näkökulmasta. Biografisen tutkimusotteen avulla on mahdollista tarkastella myös viranomaistoimintaa ja irtolaisiin kohdistuvaa kontrollia. Tutkielmani pääkysymykset ovat:

1. Millaiset syyt johtivat yksilön irtolaiskontrollin kohteeksi? Miten irtolaiskontrollia toteutettiin Oulussa?
2. Millaista oli irtolaisten oma toimijuus viranomaiskontrollin kohteena? Mikä selittää heidän toimintatapojaan?

Tutkielmani aikarajaus kattaa pääosin vuodet 1883–1893. Aikarajaus perustuu 2. päivänä huhtikuuta 1883 säädettyyn irtolaisasetukseen, joka määritteli irtolaisuuden tunnuspiirteet, irtolaisten tuomitsemisen perusteet ja kontrollia harjoittaneiden viranomaisten tehtävät. Tutkielman aikarajaus kattaa kymmenen vuoden ajanjakson, päättyen vuoteen 1893. Aikarajauksen perustelun siten, ettei uuden irtolaisasetuksen toimeenpanon ensimmäisiä vuosia ole tutkittu Oulun osalta. Lisäksi Anne Karjalaisen Oulun naisrikollisuutta vuosina 1894–1939 käsittelevässä lisensiaatintutkielmassa on tarkasteltu soveltuvien osien lisäksi irtolaisuutta. Olen valinnut tutkittavat henkilöt sillä perusteella, että heistä jokainen päätyi tutkimusvuosien aikana irtolaisuudesta

syytetyksi. Tarkastelen tutkittavien henkilöiden elämänvaiheita myös laajemmin selvittääkseni irtolaisuuden merkityksen heidän elämässään, ja siksi aikarajaus ei ole ehdoton. Siten tutkielma tuottaa laajemminkin tietoa irtolaisuudesta Oulussa 1800-luvun lopulla.

Aikarajaus osuu vuosisadan taitekohtaan, joka oli sekä maan talouskasvun että väestönkasvun kannalta merkittävää aikaa. Suomen väestö kasvoi nopeasti 1860-luvun katovuosien jälkeen ja jatkoi kasvuaan läpi vuosisadan lopun.³ Väestönkasvua tapahtui etenkin tilattoman väen keskuudessa, jolloin maaseudulle alkoi kasaantua liikaväestöä. Köyhyys ja elinolojen epävarmuus ajoivat ihmisiä liikkeelle paremman toimeentulon perässä. Tästä aiheutunut laaja liikkuvuus: kerjäläisyys ja irtolaisuus nähtiin huolestuttavana ilmiönä. Kasvaviin sosiaalsiin ongelmiin pyrittiin hakemaan ratkaisuja uudistamalla köyhäinhoitoa, irtolaisasetuksia ja elinkeinolainsäädäntöä. Niinpä 1800-luvun loppu oli eräänlaista modernin suomalaisen sosiaalipolitiikan syntyä.⁴

Tutkielmassani tarkastelen irtolaisuutta paikallisesti Oulussa. Käsitän Oulun seudun kattavan sekä kaupungin että sen ympäristökuntien alueen. Vaikka irtolaisuus oli hyvin kaupunkimainen ilmiö, eivät irtolaiset pysytelleet vain asemakaavoitetun kaupungin rajojen sisäpuolella. He kulkivat tyypillisesti myös Oulun läänin maaseutukunnissa tai jopa läänin alueen ulkopuolella. Irtolaisten runsaan liikkuvuuden vuoksi käsitän Oulun laajempänä alueellisena kokonaisuutena, kuin pelkän kaupungin ydinalueen. Oulun kaupunki oli läänin hallinnollinen keskus ja siellä käsiteltiin koko läänin irtolaisasiat. Irtolaisuuden kontrolli kytkeytyi siten poikkeuksetta kaupunkiin, vaikka irtolaisuuden tapahtumapaikat olisivat olleet sen ulkopuolella.

Irtolaisuus tutkimuskohteena liittyy sosiaalihistorialliseen tutkimuskenttään. Sosiaalihistoria on kiinnostunut yhteiskunnan sosiaalisista ulottuvuuksista, ja sen piirissä on perinteisesti tarkasteltu yhteiskunnassa ilmenneitä sosiaalisia ongelmia kuten köyhyyttä ja työttömyyttä.⁵ Viime vuosikymmeninä sosiaalihistorian tutkimuskenttä on laajentunut yhteiskunnan sosiaalisten ongelmien tutkimisesta arkipäivän historiaan. Se on nostanut keskiöön tavallisten ihmisten arjen ja antanut

---

³ Heikkinen 1990, 131–132.

⁴ Pulma 1990, 169–172.

⁵ Haapala 1989, 88, 94.

äänen sellaisille yksilöille ja ryhmille, jotka ovat jääneet varjoon omana aikanaan.⁶ Irtolaisuuden tutkimus asettuu sekä perinteisen että uudemman sosiaalishistorian tutkimuskentälle. Tutkimalla irtolaisuutta pyrin tuomaan näkyväksi ja kuuluvaksi ryhmän, joka jäi omana aikanaan marginaaliin.

Keskeiset käsitteet

Tutkielmani kannalta keskeistä on määritellä irtolaisuuden käsite. Irtolaisuus oli lainsäädännössä määritelty rangaistavaksi elämänmuodoksi, josta seurasi pakkotoimenpiteitä. *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä* astui voimaan 2. päivänä huhtikuuta 1883. Irtolaiseksi katsottiin *työhön kykenevä* henkilö, joka omassa kotikunnassaan, ulkopaikkakunnilla tai Suomen rajojen ulkopuolella ”työttömänä kuljeksi, ilman elatusta omista varoistaan tahi jonkun toisen huolenpidon kautta, ja joka sen ohessa harjoittaa siveetöntä tahi säädytöntä elämää”.⁷ Myös työhön kykenemätön henkilö voitiin tuomita irtolaisasetuksen perusteella, mikäli hänen katsottiin syyllistyneen erityisen pahatapaiseen käytökseen. Henkilön tuli täyttää edellä mainitut kriteerit, jotta häntä voitiin pitää irtolaisena ja rangaista asetuksessa määrättyin tavoin. Irtolaisuuden ankarin rangaistus oli tuomitseminen yleiseen työhön.⁸

Irtolaiseksi voitiin määritellä henkilö, joka vietti kulkevaa elämää. Tämä merkitsi sitä, että henkilöllä oli tapanaan omassa kotikunnassaan tai sen ulkopuolella ”tarkoituksetta kuljeksia kaduilla, puistoissa y. m. s. yleisillä paikoilla siten, että on perustettua aihetta otaksua sen tapahtuvan haureuden harjoittamista tahi muita laittomia ja luvattomia tarkoituksia varten”.⁹ Irtolaisuudeksi katsottiin siis epämääräinen kulkeminen, jonka ajateltiin olevan yhteydessä rikollisuuteen. Yleisiä sääntöjä siitä, kenet katsottiin liikkuvaa elämää viettäväksi ei kuitenkaan ollut, vaan asia jätettiin viranomaisten

---

⁶ Rahikainen 2003, 153–154.

⁷ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

⁸ Ståhlberg 1893, 156.

⁹ Ståhlberg 1893, 122.

arvioitavaksi. Irtolaisuuteen liittyi keskeisesti myös työttömyys ja elatusvarojen puute. Jokaisella tuli olla laillinen ammatti, elinkeino tai vakituinen palveluspaikka, mutta myös satunnaisilla töillä saattoi välttää irtolaissytykset. Elatusvarojen puute merkitsi puolestaan sitä, ettei henkilöllä ollut omaisuutta tai säännöllisiä tuloja eikä hän saanut elatusta keneltäkään toiselta. Sellaisen henkilön, jolla ei ollut työtä tai elatusvaroja katsottiin toimeen tullakseen käyttävän luvattomia ja rikollisia keinoja.¹⁰

Tullakseen tuomituksi irtolaisuudesta henkilön tuli viettää ”siveetöntä”, ”säädytöntä” tai ”pahatapaista” elämää. Asetus oli tältä osin epämääräinen, sillä siinä ei tarkemmin määriteltä näiden käsitteiden sisältöä. Siveettömän käytöksen keskeisempänä tunnusmerkkinä pidettiin kuitenkin aikalaistermein irستاista elämää, jolla tarkoitettiin eritoten prostituution harjoittamista. Pahatapaiseen käytökseen laskettiin kuuluvaksi muun muassa juopottelu, kerjääminen ja laiskuus. Alkoholinkulutus oli osa pahatapaisuutta etenkin silloin, kun se ilmeni yleistä järjestystä häiritsevällä tavalla.¹¹ Pahatapaisuuden piirteet olivat pitkälti viranomaisten tulkinnan varassa.

Irtolaisten katsottiin käyttäytymisellään rikkovan yhteiskunnan normeja, ja siksi heidät määriteltiin valtaväestöstä *poikkeavaksi* marginaaliryhmäksi. Poikkeavan leima asetettiin valtaapitävän tahon toimesta sellaisille yksilöille ja ryhmille, joiden katsottiin eroavan muusta väestöstä sekä hyväksytyistä normeista ja ihanteista. Poikkeavuus saattoi merkitä esimerkiksi sosiaalista, henkistä tai fyysistä eroavaisuutta.¹² Lainsäädännöllisestä näkökulmasta irtolaisuuden poikkeavuus määriteltiin yleistä järjestystä uhkaavana elämäntapana, minkä vuoksi irtolaisiin kohdistettiin sosiaalista kontrollia.¹³

Sosiaalisen kontrollin käsite on peräisin sosiologiasta. Sillä tarkoitetaan toimia, joilla yhteisön jäsenet ohjataan käyttäytymään normien mukaisesti. Sosiaalinen kontrolli kohdistuu sellaiseen toimintaan, joka on yhteisten sääntöjen vastaista.¹⁴ Normeista poikkeaville kontrolli näyttäytyy esimerkiksi valvontana ja sanktioina, mutta sillä

---

¹⁰ Ståhlberg 1893, 124, 133.

¹¹ Ståhlberg 1893, 150–153.

¹² Nygård 1998, 11.

¹³ Ståhlberg 1893, 156–157.

¹⁴ Nygård 1985, 14.

voidaan myös palkita sääntöjä noudattavia.¹⁵ Poikkeavuuden ja sosiaalisen kontrollin käsitteet ovat ongelmallisia, sillä kaikkea poikkeavaa käytöstä ei kontrolloida.¹⁶ Lisäksi poikkeavuuden termi on itsessään sosiaalinen konstruktio, eikä sillä ole virallista määritelmää. Poikkeavuus heijastaa kussakin yhteiskunnassa vallinneita normeja ja ihanteita, ja on siksi riippuvaista historiallisesta kontekstista.¹⁷ Käytän tutkielmassani poikkeavuuden termiä, koska irtolaiset määriteltiin valtaväestöstä poikkeaviksi ja heihin kohdistettiin sosiaalista kontrollia.

Hyödynnän tutkielmassani *toimijuuden* käsitettä arvioidessani irtolaisten toimintaa ja heidän toimintamahdollisuuksiinsa vaikuttaneita tekijöitä. Käsitän toimijuuden yksilön valintoina ja tekoina sekä kykynä toteuttaa tekemiään päätöksiä. Toimijuutta tutkinut Tuula Gordon määrittää toimijuuden riippuvaiseksi yksilön omista resursseista sekä yksilön mahdollisuuksiin vaikuttaneista sosiaalisista, kulttuurisista ja taloudellisista tekijöistä.¹⁸ Toimijuus ei milloinkaan ole rajatonta, vaan sitä määrittävät yhteiskunnalliset rakenteet, jotka osaltaan sekä mahdollistavat että rajoittavat yksilöiden toimintaa. Samaa näkökantaa edustaa Lynn M. Thomas, jonka mukaan historialliset toimijat toimivat henkilökohtaisten motiivinsa ohella aina vuorovaikutuksessa yhteiskuntarakenteiden kanssa. Thomas kritisoiakin tapaa tarkastella yksilöiden toimijuutta pelkästään individualistisesta näkökulmasta.¹⁹

Historiantutkija Pirita Frigren hyödyntää väitöskirjassaan toimijuuden näkökulmaa tutkiessaan merimiesten vaimojen elämää ja toimijuutta 1800-luvun satamakaupunkiyhteisössä. Hän korostaa yksilön toimintaa suhteessa historialliseen kontekstiin, sillä toimijuus on aina kytköksissä kulloisenkin yhteiskunnan rakenteisiin, jotka muovaavat yksilöiden toimintamahdollisuuksia.²⁰ Historiallisen kontekstin merkityksen nostaa esiin myös Heini Hakosalo, jonka mukaan toimijuuteen vaikuttaa olennaisesti yksilön *mahdollisuuksien horisontti*. Tällä tarkoitetaan niitä mahdollisuuksia, joita toimijalla elämänsä eri vaiheissa on. Hakosalon mukaan mahdollisuuksien horisonttia määrittää historiallinen konteksti, joka luo raamit sille,

---

¹⁵ Pukero 2009, 21.

¹⁶ Nygård 1985, 21.

¹⁷ Wallis 2019, 338–339; Pukero 2009, 20.

¹⁸ Gordon 2005, 115.

¹⁹ Thomas 2016, 330–331.

²⁰ Frigren 2016, 43–44.

mikä on ollut mahdollista kussakin ajassa ja yhteiskunnassa. Mahdollisuudet ovat jokaiselle yksilölle erilaiset, ja niitä ovat historiallisesti määrittäneet esimerkiksi sukupuoli ja sosiaalinen asema. Yksilön mahdollisuuksien horisontti voi kuitenkin muuttua elämän eri vaiheissa.²¹

Toimijuuden tutkiminen voi olla riskialtista, ja useat tutkijat ovatkin tuoneet esiin siihen liittyvät ongelmat. He ovat kritisoineet toimijuuden ylikorostamista, jolloin tutkija antaa toimijalle ikään kuin liikaa valtaa suhteessa häntä rajoittaneisiin ulkopuolisiin tekijöihin. Näin toimijan suhde yhteiskunnallisiin rakenteisiin vääristyy. Erityisesti marginaalisia ryhmiä tutkittaessa tulee huomioida heidän alisteinen asemansa suhteessa valtaapitäviin. Tutkijan tulee välttää yliarvioimasta yksilöiden toimivaltaa sekä kiinnittää erityistä huomiota toimijuuden rajoihin. Toimijuus rakentuu arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa, jossa toimijat pyrkivät mukautumaan, neuvottelemaan ja muokkaamaan omia mahdollisuuksiaan. Alisteisten ryhmien toimijuuden tutkimisella pyritään löytämään niitä keinoja, joita yksilöt hyödynsivät arkielämänsä jatkuvuuden turvaamiseksi.²²

Myös lähdemateriaalin luonne vaikuttaa toimijuuden tutkimiseen. Irtolaisten avoin toiminta on osin piilossa viranomaistulkintojen takana, jolloin toimijuuden tavoittaminen muodostuu vaikeaksi. Tällöin tutkijan tulee kaivautua viranomaisasiakirjoista välittyvän virallisen totuuden taakse ja tarkastella risteileviä rakenteellisia, sosiaalisia ja yksilöllisiä tekijöitä sieltä käsin. Irtolaisten elämää tarkastellessani nostan esiin tilanteita, joissa he ovat osoittaneet toimijuuttaan esimerkiksi tekemällä päätöksiä ja toteuttamalla niitä, ilmaisemalla oman kantansa tai kertomalla kokemuksistaan. Pyrin myös löytämään epäsuoria toimijuuden muotoja, jotka saattavat näyttäytyä passiivisena suhteessa päämäärätietoiseen toimintaan. Tällaista pientä toimijuutta ei sen huomaamattomuuden vuoksi aina tunnisteta toiminnaksi.²³

Irtolaisten elämäntilanteeseen vaikuttivat myös monet muut tekijät kuin pelkkä irtolaisena oleminen. Yksilöiden yhteiskunnallista asemaa ja mahdollisuuksien horisonttia

---

²¹ Hakosalo 2014, 46–47.

²² Van der Heijden & Schmidt & Vermeesch 2021, 4–5.

²³ Honkasalo 2013, 44.

määrittivät muun muassa heidän ikänsä, sukupuolensa, siviilisäätynsä, sosiaalinen statuksensa ja etnisyytensä. Tällaista useiden tekijöiden yhteisvaikutusta yksilön asemaan ja identiteettiin kutsutaan *intersektionaalisuudeksi*.²⁴ Tutkiessani irtolaisten elämänpolkuja, kohdistan huomioni tällaisiin intersektionaalsiin tekijöihin, jotka muovasivat yksilöiden toimijuutta.

Tutkimustilanne

Aikalaistutkimusta irtolaisuudesta on tehnyt Kaarlo Juho Ståhlberg väitöskirjassaan *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*, vuodelta 1893. Tutkimuksessaan hän tarkasteli irtolaisuutta juridisena kysymyksenä ja vertasi suomalaista irtolaislainsäädäntöä ulkomaisiin irtolaislakeihin. Lisäksi hän arvioi ajankohtaista irtolaisasetusta lainsäädännöllisestä näkökulmasta. Ståhlbergin tutkimus on aikalaislähte, ja siksi siihen tulee suhtautua tietyin varauksin. Teos valaisee kuitenkin hyvin tutkimusajanjaksollani vallinneita käsityksiä irtolaisuudesta, ja se on hyödyllinen etenkin peilaamaan aikalaisnäkökulmaa tutkittavaan ilmiöön.

Toivo Nygård on puolestaan tutkinut irtolaisuutta kontrollin näkökulmasta teoksessaan *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa* (1985). Tutkimuksen keskiössä ovat irtolaiset, heitä kontrolloineet viranomaiset ja kontrollin lainsäädännölliset perusteet. Lisäksi Nygård tarkastelee irtolaisten määrää Suomessa ja vertailee ilmiötä maantieteellisesti eri alueilla. Nygårdin tutkimus tarjoaa kattavan kuvan Suomen irtolaistilanteesta vuosisadan alussa. Oman tutkielmani kannalta teos on tarpeellinen tarkasteltaessa irtolaisuuden ja sen kontrollin historiallisia juuria.

Päivi Pukero on tutkinut irtolaisuutta Itä-Suomessa väitöskirjassaan (2009) *Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun: Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885*. Tutkimuksessa hän selvittää, millaista oli poikkeaviksi määriteltyihin irtolaisiin ja huono-osaisiin kohdistunut viranomaisvalvonta ja miten poikkeavat pyrittiin parantamaan erilaisissa suljetuissa laitoksissa. Pukeron

---

²⁴ Frigren 2017, 50.

teoksesta on runsaasti hyötyä oman tutkielmani kannalta, sillä siinä käsitellään laajasti irtolaisuusilmiötä ja viranomaiskontrollin vaiheita sekä poikkeavuuden määrittelyyn liittyviä teemoja. Lisäksi teos on aikarajauksellisesti lähellä omaa tutkielmaani, ja mahdollistaa siten ajallisesti ja paikallisesti vertailevan näkökulman irtolaisuusilmiöön.

Antti Häkkisen, Panu Pulman ja Miika Tervosen toimittama teos (2005) *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, valottaa kokonaisvaltaisesti huono-osaisuuden historiaa Suomessa. Teoksessa käsitellään laajalti suomalaisen alaluokan historiaa ja vähemmistöryhmiä 1800- ja 1900-luvuilla. Erityisen monipuolisesti kirjassa käsitellään kiertäviä väestöryhmiä ja heidän yhteiskunnallista asemaansa. Irtolaisuus ilmiönä kytkeytyy keskeisesti myös näiden teemojen ympärille.

Romanien osalta runsaasti tutkimusta on tehnyt Miika Tervonen, jonka väitöskirja (2010) *'Gypsies', 'Travellers' and 'peasants': A study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c. 1860–1925*, on erityisen tarpeellinen tutkiessani romaneja irtolaisuuden kontekstissa. Väitöskirjassaan Tervonen käsittelee romaneihin kohdistuvaa kontrollia, mutta tutkimuksen pääpaino on romanien ja valtaväestön keskinäisissä vuorovaikutussuhteissa. Panu Pulman toimittama teos *Suomen romanien historia* (2012) valottaa niin ikään vähemmistöryhmän vaiheita ja yhteiskunnallista asemaa Suomessa. Teoksessa käsitellään romaneja myös irtolaisuuden näkökulmasta. Kansainvälistä tutkimusta edustaa Becky Taylorin teos *A minority and the State: Travellers in Britain in the Twentieth Century* (2008). Teoksessa tarkastellaan kiertäviin vähemmistöryhmiin kohdistuvaa kontrollia, mutta näkökulma suunnataan myös marginaaliryhmien omaan toimintaan ja kokemuksiin.

Antti Häkkinen on tutkinut paljolti irtolaisuuteen liittyviä teemoja. Tutkielmassani hyödynnän hänen väitöskirjaansa (1995) *Rahasta – vaan ei rakkaudesta: Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Häkkisen tutkimuksen kohteena on helsinkiläinen prostituutioilmiö ja sen kontrolli. Teoksessa käsitellään laaja-alaisesti prostituutioon liittyviä teemoja, ja on siten erityisen tarpeellinen selvittäessäni prostituution osuutta oululaisessa irtolaisuudessa. Myös Kirsi Vainio-Korhonen on tutkinut seksityön historiaa teoksessaan *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa: Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa* (2013). Hänen tutkimuksensa keskiössä ovat seksityöläiset ja heidän

elämänsä, ja teos valottaa seksityöläisten naisten arkea vuosisadan alun Suomessa. Vainio-Korhosen teos on näkökulmaltaan merkittävä oman tutkimukseni kannalta, sillä tarkastelen irtolaisuutta ilmiönä yksilöiden elämänpolkujen kautta.

Kansainvälistä näkökulmaa irtolaisuuden tutkimukseen tarjoaa Paul Ocobockin ja A. L. Beierin toimittama teos *Cast Out: Vagrancy and Homelessness in Global and Historical Perspective* (2008). Teoksessa käsitellään irtolaisuutta maailmanlaajuisena ilmiönä ja nostetaan esiin irtolaisuuden ajallisia, maantieteellisiä sekä lainsäädännöllisiä yhteyksiä. Teoksessa ovat esillä irtolaisuuden globaalit teemat kuten köyhyys, asunnottomuus ja työttömyys, mutta huomio suunnataan myös huono-osaisiin ja heidän arkielämäänsä. Irtolaisuusilmiötä kontrollin näkökulmasta on tutkinut muun muassa Alana Barton teoksessaan (2016) *Fragile Moralities and Dangerous Sexualities: Two Centuries of Semi Penal Institutionalisation for Women*. Tutkimuksessaan Barton käsittelee poikkeaviksi määriteltyihin naisiin kohdistuvaa sosiaalista kontrollia ja kurinpidollisia keinoja. Lisäksi hän tarkastelee niitä tekijöitä, joiden pohjalta rikolliset naiset määriteltiin yhteisöstään sosiaalisesti poikkeaviksi. Tutkimus on oleellinen etenkin tarkasteltaessa irtolaisuuden kontrolliin vaikuttaneita tekijöitä.

Panu Pulman, Jouko Jaakkolan, Kyösti Urposen ja Mirja Satkan toimittamassa teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* (1994) tarkastellaan irtolaisuuden yhteyksiä köyhäinhoidon ja elinkeinojärjestelmän muutoksiin. Niin ikään Timo Toikon teoksessa *Sosiaalityön ideat: Johdatus sosiaalityön historiaan* (2005) käsitellään institutionaalisen sosiaalihuollon järjestelmää 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Teokset valottavat oivallisesti, miten irtolaisuus kytkeytyi laajemmin vähäosaisuuden ja sosiaalisen huollon, erityisesti varhaisen köyhäinhoitojärjestelmän yhteyteen.

Toimijuutta tutkiessani pyrin löytämään yksilöiden elämänpolkujen kautta erilaisia toimijuuden muotoja. Näkökulmia toimijuuden tarkasteluun esittää Marja-Liisa Honkasalo artikkelissaan ”Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan”, *Tiede & edistys* (2013). Honkasalo nostaa esiin toimijuuden moniselitteisen käsitteen ja arvioi etnografisen tutkimuksensa valossa pienen toimijuuden muotoja. Hän käsittelee passiivista ja pientä toimijuutta suhteessa päämäärätietoiseen toimijuuteen, ja kritisoi tapaa nähdä toimijuus ainoastaan aktiivisen tekemisen kautta.

Hyödynnän hänen artikkeliaan tarkastellessani irtolaisten toimijuuden epäsuoria muotoja.

Toimijuutta tutkiessani hyödynnän myös Outi Auttin ja Veli-Pekka Lehtolan toimittamaa teosta *Hiljainen vastarinta* vuodelta 2019. Teoksessa käsitellään marginaalisten ryhmien ja pienten toimijoiden arkipäivän vastarinnan muotoja. Kirjan tutkimusartikkelit luovat katsauksen niihin moninaisiin keinoihin, joita altavastaajan asemassa olleet toimijat ovat hyödyntäneet arkipäiväisessä elämässään valtaapitäviä tahoja kohtaan. Teos on erityisen tarpeellinen oman tutkielmani kannalta, sillä siinä käsitellään monipuolisesti erilaisia toiminnan ja vastustuksen keinoja.

Oulun osalta irtolaisuutta on tutkittu varsin vähän. Aiempaa tutkimusta edustaa Essi-Maria Tiittasen pro gradu -tutkielma (2006) *Toimettomat, varattomat ja pahatapaiset: Irtolaisuus Oulussa vuosina 1919–1936*, joka käsittelee Oulussa ilmennyttä irtolaisuutta sotien välisenä aikana. Muutoin Oulun irtolaisuutta on käsitelty vain osana laajempia tutkimuksia, kuten Anne Karjalaisen naisrikollisuutta käsittelevässä lisensiaatintyössä (1994) *Naisrikollisuus Oulussa ja Oulun kihlakunnassa vuosina 1894–1939*. Aiempi tutkimus on tyypillisesti keskittynyt tarkastelemaan irtolaisuusilmiötä kontrollin näkökulmasta. Omassa tutkielmassani nostan kontrollin kohteena olleet irtolaiset tutkimuksen keskiöön ja tuon irtolaisten ryhmää näkyvämmäksi heidän oman toimijuutensa kautta.

Lähdeaineisto ja tutkimusmetodi

Lähdeaineistoni muodostuu keskeisesti Oulun lääninhallituksen irtolaiskuulustelupöytäkirjoista vuosilta 1883–1893. Lääninhallituksen tehtäviin kuului koko läänin irtolaisasioiden hoito ja irtolaisten tuomitseminen. Lääninhallituksen tuli selvittää kunkin irtolaisuudesta syytetyn kohdalla tiedot hänen elämänvaiheistaan sekä maineestaan ja tehdä päätös, oliko henkilö tuomittava irtolaisuudesta. Lääninhallitus keräsi tiedot viranomaisilta, jotka olivat tekemisissä irtolaistapauksen kanssa. Pöytäkirjat sisältävät siis materiaalia irtolaiskuulusteluista sekä eri viranomaisten

lähettämistä asiakirjoista ja lausunnoista. Pöytäkirjojen tiedot vaihtelevat eri irtolaisten kohdalla, mutta niistä on nähtävissä ainakin irtolaisen perustiedot, maine ja kiinnioton syy sekä mahdollinen aikaisempi rikostausta. Lisäksi pöytäkirjoihin on tyypillisesti merkitty tietoja irtolaisen henkilökohtaisista elämänvaiheista. Lähdemateriaali tarjoaa monipuolista tietoa sekä viranomaistoiminnasta että irtolaisista itsestään.

Irtolaiskuulustelupöytäkirjojen lisäksi hyödynnän lähdemateriaalina Oulun kaupungin köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjoja ja poliisilaitoksen rikosilmoituspäiväkirjoja. Soveltuvien osin hyödynnän myös poliisilaitoksen ylläpitämää varkaiden ja huonomaineisten naisten kirjaa vuosilta 1874–1886. Olen hakenut irtolaisista tietoa myös digitoiduista kirkonkirjoista ja sanomalehdistä. Kokonaisuudessaan lähdemateriaali tarjoaa monitahoista tietoa irtolaisista ja heidän elämänvaiheistaan.

Tutkielmani lähdeaineisto on viranomaisten tuottamaa materiaalia. Aineistoa tutkittaessa on syytä huomioida, että asiakirjat on kirjoitettu viranomaisten näkökulmasta, jolloin irtolaiset esiintyvät aineistossa kontrollin passiivisina osapuolina. Irtolaisten oma ääni ei lähdemateriaalista juurikaan kuulu, mutta viranomaiset ovat jonkin verran kirjanneet ylös myös irtolaisten henkilökohtaisia lausuntoja. Viranomaismateriaali on tarkoitukseltaan luotu irtolaiskontrollia varten, mikä asettaa rajoituksia tutkielmani näkökulmalle. Lähdemateriaalin rajoitteet on syytä tiedostaa tutkittaessa ilmiötä irtolaisten näkökulmasta. Lähdemateriaalin luonne on vaikuttanut myös siihen, ettei tutkimusta ole aiemmin tehty irtolaisten omasta näkökulmasta.

Käyttämäni lähdeaineisto on pääosin käsin kirjoitettua ruotsinkielistä materiaalia. Sen tulkitseminen vaatii tutkijalta vanhan ruotsin kielen tuntemusta ja viranomaisten virkakielen ymmärtämistä. Asiakirjojen kääntäminen heijastaa tutkijan omia tulkintatapoja, joka on otettava huomioon tutkielman luotettavuutta arvioidessa. Viranomaisten virkakieli alkoi vähitellen muuttua suomen kieleksi 1800-luvun loppupuolella, ja tämä muutos näkyy myös tutkielmani lähdemateriaalissa.

Oulussa käsiteltiin vuosittain keskimäärin 170 irtolaistapausta vuosien 1883–1893 aikana (ks. liite 1). Kuulusteltujen irtolaisten määrä vaihteli vuosittain, mutta vain harva heistä tuomittiin varsinaisesta irtolaisuudesta yleiseen työhön (ks. liite 2). Kuulustellut

irtolaiset merkittiin lääninhallituksen pöytäkirjoihin tapauskohtaisesti. Sama henkilö saattoi olla vuoden aikana useamman kerran irtolaisuudesta syytettynä, mutta hänet kirjattiin ylös aina uutena tapauksena. On huomattava, että asiakirjoihin on merkitty vain ne henkilöt, jotka jäivät irtolaisuudesta kiinni ja joutuivat irtolaiskuulusteluihin. Todellisuudessa irtolaisten määrä saattoi olla paljon suurempi, jolloin heidän tarkkaa lukumääräänsä on mahdotonta arvioida.

Lähdeaineiston pohjalta tarkastelen neljän (4) irtolaistapauksen elämänvaiheita ja irtolaiskäsittelyjä. Koska irtolaisia oli lukumäärällisesti paljon enemmän, olen tehnyt metodisia ratkaisuja valitessani tutkittavien irtolaisten joukkoa. Olen valinnut irtolaiset tapaukselle tyypillisin keinoin niin, että valitsemani joukko edustaa Oulun irtolaisuutta mahdollisimman kattavasti. Irtolaiset ovat ensinnäkin tyypillisiä irtolaistapauksia, eli ne kuvastavat irtolaisuusilmiötä mahdollisimman tyypillisesti. Yksittäisten tapausten kautta on siis mahdollista analysoida irtolaisuutta laajempänä ilmiönä. Tämän lisäksi irtolaistapaukset ovat paljastavia eli niiden avulla päästään käsiksi irtolaisten henkilökohtaiseen elämään ja sitä kautta tarkastelemaan irtolaisuutta yksilöiden näkökulmasta. Valitsemani irtolaiset ovat jollain tapaa myös poikkeuksellisia, sillä he edustivat yksilöllisiä elämäntarinoita ja viranomaisille hankalia tapauksia.²⁵

Valitsemani irtolaisjoukko on monipuolinen, sillä he edustivat eri ikää, sukupuolta, siviilisäätystä, sosiaalista statusta ja etnisyyttä. Lisäksi heidän irtolaisuutensa oli luonteeltaan keskenään erilaista. Valintaan on olennaisesti vaikuttanut myös lähdemateriaalin määrä, sillä irtolaisten elämänvaiheita on mahdollista tutkia vain, mikäli heistä on saatavilla tarpeeksi materiaalia. Tarkastelen tutkielmassani sellaisia irtolaisia, jotka olivat irtolaisuudesta syytettynä useamman kerran. He olivat hankalia tapauksia viranomaisille, koska heidän irtolaisuutensa oli erityisen pitkäkestoista. On kuitenkin huomattava, että osalle irtolaisuus oli vain kertaluontoista tai tilapäinen vaihe elämässä. En käsittele tutkielmassani sellaisia henkilöitä, jotka olivat irtolaisuudesta syytettynä vain kerran tai hyvin harvoin.

---

²⁵ Vilkkä, Saarela & Eskola 2018, 161.

Tutkimusmenetelmänä käytän biografiatutkimusta. Elämäkerrallisen tutkimuksen tehtävänä on tarkastella yksilön tai ryhmän elämänkulkua ja toimintaa sekä toimintaan vaikuttaneita tekijöitä.²⁶ Sen avulla voidaan selvittää yksilön henkilökohtaisia intentioita ja valintoja, mutta myös yksilöstä riippumattomia rakenteellisia tekijöitä, jotka vaikuttivat hänen elämänsä kulkuaan.²⁷ Lisäksi biografinen tutkimusote pyrkii tuomaan esiin tutkittavan henkilön omia kokemuksia. Tarkastelen irtolaisia erityisesti yksilöbiografisella tasolla. Joukkoa tai ryhmää tutkittaessa yksittäiset henkilöt saattavat näyttäytyä varsin passiivisilta etenkin tutkittaessa marginaaliryhmiä, joiden oma ääni ei lähdeaineistosta juurikaan kuulu. Yksilötasolle siirryttäessä tutkittavan henkilön oma toimijuus korostuu. Tässä tapauksessa yksittäisten irtolaisten toimijuuden tutkimisella voidaan valottaa koko irtolaisjoukon toimintaa.²⁸ Yksilöiden elämän tarkastelu valottaa samalla historiallista todellisuutta eli yhteiskuntaa ja niitä rakenteita, jotka sekä mahdollistivat että rajoittivat kunkin yksilön toimintaa.²⁹

Irtolaisia tutkittaessa on tarpeen nostaa esiin tutkimuseettisiä kysymyksiä, jotka liittyvät erityisesti tutkittavien henkilöiden nimeämiseen sekä lähteiden lukemiseen ja analysointiin. Lähdeaineistoni paljastaa irtolaisista ja heidän elämänvaiheistaan paljon henkilökohtaisia ja arkaluontoisia tietoja. Tällaista aineistoa tarkasteltaessa tutkijan tulee punnita, millä tavoin hän tutkittavansa nimeää. Olen päättänyt käsitellä irtolaisia heidän omilla nimillään anonymiteetin sijaan. Irtolaiset olivat omana aikanaan yhteiskunnan marginaalinen ryhmä ja viranomaisten kontrollitoimien kohteena. Lähdemateriaalissa heidät kuvataan poikkeuksetta hyvin kielteisessä valossa, sillä irtolaiset esiintyvät aineistossa vain silloin, kun he olivat syyllistyneet normien vastaiseen toimintaan.

Tutkimalla irtolaisia pyrin tuomaan yksilöt näkyviksi heidän oman toimijuutensa kautta, ja käsittelemään irtolaisten elämää kontrollin kohteena sellaisena kuin se oli. Käsittelen altavastaajina olleita irtolaisia kunnioittaen ja tasapuolisesti viranomaisiin nähden. En halua tuomita, marginalisoida tai piilottaa irtolaisten ryhmää ja siten stigmatisoida

---

²⁶ Hakosalo et al. 2014, 8–9.

²⁷ Hakosalo 2014, 45.

²⁸ Hakosalo 2014, 58–59.

²⁹ Annola 2017, 133.

heidän elämäänsä myös nykypäivän näkökulmasta.³⁰ Esimerkiksi Kirsi Vainio-Korhonen on tutkimuksessaan 1800-luvun alun seksityöläisistä käyttänyt tutkittavista henkilöistä heidän oikeita nimiään. Hänen mukaansa myös tavallisilla ihmisillä on oikeus tulla kuulluksi ja nähdyksi tunnistettavina henkilöinä. Sen sijaan tutkittavien nimettömyys asettaisi heidät edelleen marginaaliin.³¹ Tuomalla irtolaiset näkyväksi osaksi tutkielmaani, koen myös kunnioittavani heidän yksilöllistä ja ainutkertaista elämäänsä.

En pyri luomaan kattavaa kertomusta irtolaisten koko elämänkaaresta, sillä viranomaisten tuottama materiaali ei tarjoa tähän mahdollisuutta. Viranomaiset kirjasiivat ylös vain ne tiedot, jotka olivat olennaisia irtolaisprosessin kannalta. Luon jokaisesta tutkimastani irtolaisesta biografisen profiilin, jonka avulla tarkastelen heidän elämänvaihteita irtolaisina ja toimintaa viranomaiskontrollin kohteena. Tutkielmani rakenne koostuu neljästä pääluvusta, joiden keskiössä ovat tutkimani irtolaiset. Jokainen luku rakentuu yhden irtolaistapauksen varaan niin, että käsittelen kunkin yksilön elämänvaihteita irtolaisina erillisissä luvuissa. Lisäksi teen vertailua tapausten välillä ja tuon esiin myös muita lähdeaineistossani esiintyviä irtolaistapauksia päätelmieni tueksi. Irtolaisten biografiset profiilit rakentuvat kronologisesti, mutta muutoin käsittelykappaleet etenevät temaattisesti.

Ensimmäisessä luvussa käsittelen lähes kymmenen vuotta työlaitoksessa viettäneen Anna Maria Ollakan elämää ja hänen irtolaisuutensa moninaisia muotoja. Toisessa luvussa nostan tarkasteluni kohteeksi perheellisen miehen Jonas Brockmanin, jonka päihdeongelma aiheutti sekä irtolaisuutta että ongelmia hänen perhesuhteilleen. Kolmannessa luvussa tutkimukseni kohteena on irtolaisnainen Greta Sofia Puhakka, joka päätyi viranomaiskontrollin kohteeksi epäillyn prostituution vuoksi. Muista irtolaistapauksista poiketen, neljännessä ja viimeisessä luvussa tarkastelen Långströmin romaniperheen jäseniä, jotka kiertelivät Oulun läänin alueella joutuen jatkuvasti pidätetyksi irtolaisina.

---

³⁰ Frigren 2017, 49–50.

³¹ Vainio-Korhonen 2018, 21–22.

Historiallinen tausta

Irtolaisuus ei ollut ainutkertainen 1800-luvun ilmiö, vaan sillä on pitkät historialliset juuret. Suomessa säädettiin ensimmäisiä irtolaislakeja jo Ruotsin vallan aikana. Irtolaisuus on liittynyt tilattoman väestön palvelusvelvollisuuteen, jolloin jokaisen omaisuudettoman henkilön tuli sitoutua maanomistajien ja varakkaampien isäntien palvelukseen. Jo 1540-luvulta lähtien omaisuudettomien henkilöiden tuli hankkia itselleen palveluspaikka, muutoin heidät luokiteltiin irtolaisiksi.³² Palveluspaikka käytännössä sitoi heidät kiinni asuinpaikkaan ja elinkeinoon.³³ Palveluspaikan turvin omaisuudettomat henkilöt olivat työnantajensa suojeluksen alaisia. Tämä niin sanottu laillisen suojelun periaate suojeli tilatonta väestöä joutumasta irtolaisuudesta syytetyksi.³⁴ Palveluspakon ja laillisen suojelun järjestelmällä pyrittiin sitomaan työkykyiset henkilöt vuosipalvelukseen, ja näin turvaamaan tarvittava työvoiman saanti sekä ehkäisemään irtolaisuuden ja tilattoman väestön kasvua. Palveluspakon nojalla jokaisen työhön kykenevän tuli kantaa kortensa kekoon yhteiskunnan hyväksi. Mikäli henkilö ei suostunut vuosipalvelukseen, katsottiin hänet irtolaiseksi ja tuomittiin irtolaisuudesta pakkotyöhön tai värvättiin sotaväkeen.³⁵

Palveluspakon ja laillisen suojelun järjestelmät olivat käytössä vielä 1800-luvulle saakka. Vuosisadan kuluessa irtolaislainsäädäntöä muutettiin jatkuvasti vastaamaan uusiin ongelmiin, kuten tilattoman väestön voimakkaaseen kasvuun ja liikkuvuuteen. Suomessa tapahtui merkittävää väestönkasvua läpi 1800-luvun etenkin maaseudun tilattoman väestön keskuudessa. Tilalliseksi pääseminen oli vaikeaa, eikä työvoimalle ollut niin suurta kysyntää verrattain nopeaan väestönkasvuun. Liikaväestöä syntyi etenkin Itä- ja Pohjois-Suomeen, jossa väestönkasvu oli suurinta.³⁶ Maatalouden kriisiytyminen ja tilattoman väestön kasvu aiheutti laajamittaista köyhyyttä ja liikkuvaa kerjäläisyyttä. Köyhyydestä syntyi koko yhteiskuntaa piinaava sosiaalinen ongelma.³⁷

---

³² Pulma 1994, 29.

³³ Ståhlberg 1893, 3–4.

³⁴ Pulma 1994, 29.

³⁵ Nygård 1985, 37–38, 54.

³⁶ Pulma 1994, 65.

³⁷ Pulma 1994, 51–55.

Vuosisadan alun irtolaisuutta koskevat asetukset, kuten vuoden 1802 värväyssääntö ja vuoden 1805 palkollissääntö perustuivat laillisen suojelun järjestelmälle. Niiden mukaan irtolaiseksi määriteltiin henkilö, jolla ei ollut palveluspaikkaa tai ammattia, ja joka ei kyennyt hankkimaan itselleen toimeentuloa.³⁸ Työttömyys säilyi irtolaisuuden perusteena vielä vuoden 1852 irtolaisasetuksessa, jonka mukaan kaikki laillisen suojelun ulkopuolella olleet henkilöt katsottiin irtolaisiksi. Asetus laittoi tilattoman väestön ahtaalle. Katovuodet ja niistä aiheutuva köyhyys ja työttömyys sekä ankarat irtolaislait lisäsivät irtolaisuutta etenkin heidän keskuudessaan.³⁹

Keski- ja yläluokka näkivät köyhyysongelman olleen sidoksissa tiukkoihin elinkeinoelämän ja yksilönvapauden rajoituksiin, joille vaadittiin vapautusta.⁴⁰ Lopulta 1860-luvun suurten katovuosien aiheuttama köyhyys pakotti köyhäinhoitolainsäädännön ja elinkeinolainsäädännön uudistamiseen. Elinkeino- ja muuttovapauden sekä työnhaun helpottamista koskevien lakien nähtiin merkitsevän köyhyyden vähenemistä, sillä niiden myötä ihmiset olisivat vapaita päättämään omasta kohtalostaan.⁴¹ Lopulta vuoden 1879 elinkeinovapauslaki lopetti niin sanotun laillisen suojelun periaatteen ja vapautti tilattoman työväestön palveluspakosta. Tällöin jokaisella oli mahdollisuus harjoittaa haluamaansa elinkeinoa tai ammattia. Myös irtolaislainsäädäntö koki uudistuksen, kun vuonna 1865 astui voimaan uusi irtolaisasetus. Sen myötä irtolaisuuden tunnuspiirteisiin liitettiin työttömyyden lisäksi myös pahatapaisuus, eikä näin ollen pelkästä työttömyydestä enää rangaistu.⁴²

Suomen irtolaislainsäädäntö sai vaikutteensa pitkälti Ruotsista ja muualta Euroopasta. Alueellisista eroista huolimatta lakien keskeisin periaate on ollut työttömyyden kontrollointi.⁴³ Isossa-Britanniassa vuonna 1824 säädetty Vagrancy Act teki lisäksi asunnottomuudesta ja kerjäämisestä osan irtolaisuutta.⁴⁴ Marginaaliryhmät kuten irtolaiset ja prostituoidut, rinnastettiin kuuluvaksi rikollisten ryhmään, sillä heidät

---

³⁸ Nygård 1985, 38.

³⁹ Pukero 2009, 36.

⁴⁰ Pulma 1990, 172.

⁴¹ Pulma 1990, 176.

⁴² Pukero 2009, 37.

⁴³ Beier 2008, 35.

⁴⁴ Ocobock 2008, 22.

nähtiin sosiaalisesti ja moraalisesti vaarana yhteiskunnalle.⁴⁵ Suomen irtolaislainsäädännön kehitys kulki samaa linjaa Ruotsin irtolaislakien kanssa vielä autonomian aikana, vaikka Suomessa muutokset tapahtuivatkin vuosikymmeniä jäljessä. Ruotsissa irtolaislainsäädäntöä uudistettiin jo vuodesta 1819 alkaen, jolloin irtolaisuuden tunnuspiirteisiin liitettiin työttömyyden lisäksi pahatapaisuus, kerjääminen ja elatusvarojen puute. Suomen irtolaislainsäädäntöön tällaisia muutoksia tehtiin vasta vuonna 1865. Vuosisadan lopulla irtolaislait muuttuivat lievempään suuntaan laillisen suojelun poistuttua lainsäädännöstä.⁴⁶

Irtolaispolitiikan näkökulmasta aivan keskeistä oli erottaa ryhmät, jotka olivat oikeutettuja köyhänapuun. Etenkin vuoden 1879 vaivaishoitoasetuksen myötä köyhäinhoidon piiriin kuuluvien määrää haluttiin vähentää ja vaivaishoidon raskautta keventää. Avustusta tuli antaa vain apua tarvitseville vaivaisille, jotka eivät itse kyenneet hankkimaan toimeentuloaan tai elättämään itseään. Köyhänapuun olivat oikeutettuja työkyvyttömät henkilöt, vanhukset ja alaikäiset lapset.⁴⁷ Työkykyisten tuli hankkia elantonsa itse. Tässä kontekstissa irtolaisten ryhmä oli erityisen ongelmallinen. Irtolaiset olivat työkykyisiä, mutta heillä ei ollut laillista ammattia tai vakituista toimeentuloa. Heidän köyhyytensä katsottiin olleen itseaiheutettua, jonka vuoksi irtolaiset eivät olleet oikeutettuja köyhänapuun.⁴⁸

Oulun kaupunki läänin irtolaiskontrollin keskuksena

Oulun lääni oli 1800-luvun lopulla pinta-alaltaan Suomen suurin lääni, kattaen entisen Pohjanmaan läänin pohjoisosat sekä Suomen Lapin alueen.⁴⁹ Oulu toimi läänin pääkaupunkina ja siten koko Pohjois-Suomen keskuksena. Läänin hallinnollisia tehtäviä johti lääninhallitus, joka koostui korkeinta päätösvaltaa käyttävästä kuvernööristä sekä muista lääninhallituksen virkamiehistä. Vuoden 1635 maaherran ohjesäännön

---

⁴⁵ Beier 2008, 89.

⁴⁶ Tervonen 2010, 39–41.

⁴⁷ Pulma 1994, 62.

⁴⁸ Pulma 1994, 58.

⁴⁹ Tiihonen 1985, 132.

mukaisesti kuvernöörin tehtävä oli valvoa ja tarkastaa lääninsä oloja, alaistaan hallintoa sekä elinkeinotoimintaa. Autonomian aikana kuvernöörin tuli laatia vuosittaiset kertomukset lääninsä tilasta Venäjällä toimivalle keskushallinnolle. Lisäksi lääninhallitukselle kuului lainkäytön seurannan tehtäviä. Lääninhallituksen toimialaan oli kirjattu myös irtolaisasioiden hoito ja irtolaisten tuomitseminen.⁵⁰

Oulun lääninhallitus käsitteli koko läänin irtolaistapaukset, mutta irtolaisuuden kontrolli kaupungissa jakaantui myös muille viranomaistahoille, joista keskeisimmät olivat järjestysasioista huolehtiva maistraatti ja köyhäinhoitoa ohjaava köyhäinhoitohallitus. Maistraatin alaisuudessa toimiva poliisilaitos oli keskeinen irtolaiskontrollia harjoittava taho. Kaupungin viskaali, poliisikomisario ja poliisiviranomaiset hoitivat järjestyksenpidollisia tehtäviä, joihin kuuluivat poliisin ohjesäännön mukaisesti erilaiset valvontatehtävät.⁵¹ Poliisin tuli muun muassa etsiä ja ottaa kiinni irtolaisia ja muita passittomia henkilöitä sekä estää kerjäämistä kaupungissa. Maaseudulla poliisin virkaa hoitivat nimismiehet.⁵²

Kaupungin köyhäinhoito muodostui vuoden 1879 vaivaishoidon ohjesäännön pohjalle, ja sen toteuttamisesta huolehti köyhäinhoitohallitus. Köyhäinhoidon tehtävä oli avustaa tukea tarvitsevia ja apuun oikeutettuja vähävaraisia.⁵³ Oulun kaupunki oli jaettu köyhäinhoitopiireihin, joista jokaisella oli oma piirimiehensä. Piirimiehet huolehtivat köyhäinhoitohallituksen ja köyhien välisestä yhteydestä sekä tunsivat piirinsä köyhien avuntarpeen.⁵⁴ Köyhäinhoitohallituksen rooli irtolaisasioiden hoitamisessa oli kirjattu irtolaislainsäädäntöön. Sen mukaan köyhäinhoitohallituksen tuli varoittaa irtolaisia heidän käytöksestään ja kehottaa heitä säännölliseen elämään. Irtolaista ei voinut tuomita lainsäädännön nojalla ennen kuin tämä oli saanut virallisen varoituksen köyhäinhoitohallitukselta. Maaseudulla köyhäinhoitohallituksen virkaa toimitti kunnallislautakunta, joka kokouksessaan antoi irtolaiselle varoituksen.⁵⁵

---

⁵⁰ Tiihonen 1985, 145, 46, 33.

⁵¹ Hautala 1976, 402.

⁵² Ohjesääntö kaupungin poliisille §41, 33–37. *Ohjesääntö poliisiväille Oulun kaupungissa, jonka maistraatti säätöi 3.6.1880.*

⁵³ Ohjesääntö kaupungin vaivaishoidolle §12, 8. *Ohjesääntö Oulun kaupungin vaivaishoidolle 1883.*

⁵⁴ Hautala 1976, 358.

⁵⁵ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

Irtolaisuudesta epäillyn henkilön tuli täyttää irtolaisuuden tunnusmerkistö. Tämä tarkoitti irtolaisasetuksen mukaisesti kuljeskelua, työttömyyttä ja pahatapaisuutta. Mikäli irtolaisuudesta epäilty henkilö jäi kiinni, vietiin hänet tavallisesti kaupunginvankilaan, jossa poliisi teki selvityksen tämän kiinniotosta. Sen jälkeen henkilö päästettiin tyypillisesti vapaaksi varoituksella. Mikäli henkilö joutui useamman kerran irtolaisuudesta pidätetyksi, lähetettiin tämä kaupungin köyhäinhoitohallituksen varoitettavaksi. Jos irtolaisuus jatkui vielä virallisen varoituksen jälkeen, lähetettiin epäilty henkilö maistraatin toimesta läänin kuvernöörin menettelyyn, joka käytännössä tarkoitti lääninhallituksen suorittamaa irtolaiskuulustelua. Läänin kuvernöörillä oli ylin päätösvalta irtolaiskäsittelyssä ja tuomion täytäntöönpanossa.⁵⁶

Läänin kuvernöörin tuli hankkia tiedot kiinniotetun irtolaisen maineesta ja elämänvaiheista. Tyypillisesti Oulun lääninhallitus hankki tietonsa maistraatin kautta. Maistraatti toimitti lääninhallitukseen kirjallisia todisteita niiltä viranomaistahoilta, jotka olivat hoitaneet syytetyn irtolaisen tapausta. Usein todisteita saapui poliisilaitokselta tai nimismiehiltä sekä köyhäinhoitohallitukselta tai maaseudun kunnallislautakunnalta. Lisäksi maistraatti hankki irtolaisen mainetodistuksen seurakuntansa kirkkoherralta. Tietoja saatettiin kerätä myös irtolaisen perheeltä, naapureilta tai muilta yksityishenkilöiltä, jotka olivat olleet irtolaisen kanssa tekemisissä. Lääninhallitus esitti kirjalliset todisteet ja syytteet irtolaiskuulustelussa, jonka jälkeen irtolaisella oli mahdollisuus puolustautua syytteitä vastaan. Lopulta lääninhallitus teki päätöksen irtolaisen tuomitsemisesta.⁵⁷ Normaalin toimintaperiaatteen mukaisesti ensimmäistä kertaa syytettynä ollut henkilö päästettiin vapaaksi ja määrättiin hankkimaan itselleen vakituinen palveluspaikka. Määräaika oli yleensä neljätoista vuorokautta, jonka kuluessa irtolaisen tuli etsiä itselleen työtä. Mikäli irtolaisuus jatkui tästä huolimatta, voitiin hänet herkemmin tuomita yleiseen työhön eli työlaitokseen. Rangaistuksen pituus vaihteli kolmesta kuukaudesta kolmeen vuoteen riippuen irtolaisuuden luonteesta ja aikaisemmista tuomioista.⁵⁸

---

⁵⁶ Tiihonen 1985, 33.

⁵⁷ Esim. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 7.6.1887 §61, 1374–1375. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁵⁸ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

Irtolaisuus oli 1800-luvun lopulla varsin kaupunkimainen ilmiö, sillä kaupunki houkutteli väkeä puoleensa etenkin toimeentulon toivossa. Oulu oli vuosisadan lopulla maan viidenneksi suurin kaupunki. Sen väkiluku kasvoi suhteellisen tasaisesti 1850-luvulta lähtien, erityisesti muuttoliikkeen rajoitusten poistuessa ja teollisuuden lisääntyessä.⁵⁹ Kirkonkirjojen mukaan Oulun asukasluku oli 9 075 henkeä vuonna 1880, ja kymmenessä vuodessa se oli kasvanut 12 665 henkeen.⁶⁰ Ouluun muutti asukkaita erityisesti kaupungin naapuripitäjistä ja läänin alueelta. Muuttoliike kohdistui asemakaavoitetun alueen lisäksi kaupungin ulkopuolelle kasvattaen esimerkiksi Toppilan, Oulujoen eteläpuolen ja Tuiran asukaslukua.⁶¹ Kaupungissa oli tarjolla runsaasti työpaikkoja infrastruktuurin kuten rautatien ja laivaliikenteen ansiosta. Lisäksi runsas rakennustoiminta ja teollisuuslaitokset, kuten Åströmin nahkatehdas työllistivät monia ja kasvattivat kaupungin vetovoimaa.⁶²

Ouluun muutti muiden kaupunkien tapaan paljon nuoria naimattomia naisia. Niin ikään opiskelijoiden määrä kaupungissa lisääntyi uusien oppilaitosten myötä. Laiva- ja rautatieliikenteen vuoksi kaupungissa oli paljon merimiehiä ja rautatieläisiä, ja uusien teollisuuslaitosten myötä työväen osuus kasvoi entisestään. Oulussa oli lisäksi runsaslukuinen virkamiehistö.⁶³ Kaupungin asukasluvun kasvaessa myös köyhäinapua tarvitsevien määrä lisääntyi. Kysymys köyhäinhoidosta ja sen järjestämisestä olikin polttava puheenaihe 1880- ja 1890-lukujen Oulussa.⁶⁴ Köyhäinapua hakevien joukossa oli myös runsaasti irtolaisia. Kaupungin väkilukuun suhteutettuna irtolaisten määrä oli varsin vähäinen. Nuorten ja työikäisten aikuisten määrän kasvu oli kuitenkin omiaan pitämään irtolaisväestön lukumäärän melko tasaisena, vaikkakin marginaalisena.⁶⁵

---

⁵⁹ Hautala 1976, 229.

⁶⁰ Hautala 1976, 711–712. Taulukko 36. ”Oulun asukasmäärän kehitys 1855–1918 kirkonkirjojen, henkikirjojen ja väenlaskujen mukaan.”

⁶¹ Hautala 1976, 231–233.

⁶² Hautala 1976, 45–46.

⁶³ Hautala 1976, 225–226, 237.

⁶⁴ Hautala 1976, 368.

⁶⁵ Ks. liite 2.

1. Pahamaineinen nainen virkavallan silmätikkuna

Tämän luvun tutkimuksen kohteena on irtolaisnainen Anna Maria Ollakka. Selvitän hänen elämänvaiheidensa kautta, miksi viranomaiset määrittelivät hänet irtolaiseksi ja millä tavoin hänen irtolaisuutensa ilmeni. Niin ikään tutkin Anna Maria Ollakan toimijuutta ja selvitän, millaiset tekijät mahdollistivat ja toisaalta rajoittivat hänen toimintaansa. Ensimmäisessä alaluvussa muodostan Anna Maria Ollakan biografisen profiilin, jonka avulla tarkastelen hänen elämäänsä irtolaisena. Toisessa alaluvussa tutkin Anna Maria Ollakan irtolaisuuden muotoja ja hänen irtolaisuutensa arviointiprosessia viranomaisten näkökulmasta. Tarkastelen myös niitä tekijöitä, jotka ylläpitivät hänen irtolaisuuttaan ja huono-osaisuuttaan. Viimeisessä alaluvussa keskityn analysoimaan erilaisia toimintatapoja, joita Anna Maria Ollakka hyödynsi itseensä kohdistuvaa viranomaiskontrollia kohtaan.

1.1. Heikoista olosuhteista irtolaisuuskierteeseen

Anna Maria Ollakka syntyi Lumijoella 2. päivänä maaliskuuta 1863.⁶⁶ Hän asui vanhempiensa Anders ja Greta Ollakan sekä kahden veljensä kanssa Lumijoella Isokamulan talon torppareina.⁶⁷ Vanhemmat kuolivat Anna Marian ollessa nuori, ja hän muutti 12-vuotiaana Oulun kaupunkiin palveluspaikan perässä. Hänen veljistään toinen oli lähtenyt Amerikkaan ja toinen teki töitä Veljekset Åströmin nahkatehtaalla Oulussa.⁶⁸

Anna Maria Ollakka työskenteli seitsemän vuotta piikana eri taloissa, jonka jälkeen hänellä ei ollut vakituista palveluspaikkaa.⁶⁹ Vuoden 1884 syksyllä hän päätti matkustaa Helsinkiin. Siellä hänet kuitenkin pidätettiin seuraavana kesänä, koska hän

---

⁶⁶ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.9.1885 §98, 735. Ca:31 Oulun läänin hallituksen lääninkanslian arkisto: Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. Kansallisarkisto (KA).

⁶⁷ Lumijoen seurakunnan henkikirja 1863, 730. Ou:55 Oulun läänin henkikirjat. Digitaaliarkisto, KA.

⁶⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.8.1890 §94, 390–391. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁶⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.9.1885 §98, 735–736. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

oli virkavallan mukaan syylistynyt ”siveettömään ja kuljeskelevaan elämään”.⁷⁰ Uudenmaan läänin kuvernööri lähetti Ollakan vankikyydillä irtolaisuudesta kuulusteltavaksi tämän kotikuntaan Ouluun. Anna Maria Ollakan ensimmäinen irtolaiskuulustelu pidettiin Oulun lääninhallituksen kansliassa 3. elokuuta 1885. Ensikertalaisena häntä ei kuitenkaan irtolaisuudesta tuomittu, vaan päästettiin vapaaksi ja määrättiin hankkimaan itselleen palveluspaikka.⁷¹

Saman elokuun aikana kaupungin poliisiviranomaiset pidättivät Anna Maria Ollakan kuusi kertaa juopumusten, varkauksien ja väkivallan vuoksi. Poliisi kertoi todisteissaan Anna Marian olleen humalassa sekä häiriköineen, lyöneen ja potkineen useampaa henkilöä. Pidätysten yhteydessä hän oli vastustanut virkavaltaa tapellen, kiroillen ja haukkuen heitä ”roistoiksi ja väärän valain tekiöiksi”.⁷² Lisäksi Anna Maria Ollakkaa epäiltiin prostituutiosta, jonka vuoksi poliisi oli määrännyt hänet lääkärintarkastukseen sukupuolitautilien varalta. Syyskuussa hänet lähetettiin kaupungin köyhäinhoitohallituksen luo varoitettavaksi epäsäännöllisestä elämästään.⁷³ Lääninhallitus kuulusteli Anna Maria Ollakkaa irtolaisuudesta 19. syyskuuta 1885, jolloin Anna Maria kiisti häntä vastaan esitetyt syytteet. Hän vakuutti viranomaisille pyrkineensä elättämään itsensä laillisella työllä ja vaati siksi vapauttamistaan. Lääninhallitus kuitenkin katsoi, ettei Anna Maria Ollakka ollut hänelle annetuista varoituksista huolimatta parantanut käytöstään, vaan jatkanut irtolaista elämäänsä.⁷⁴ Anna Maria Ollakka tuomittiin ensi kertaa irtolaisuudesta kuudeksi kuukaudeksi yleiseen työhön Hämeenlinnan työlaitokseen.⁷⁵

Työlaitoksessa ollessaan Anna Maria Ollakka synnytti 18. tammikuuta 1886 tyttölapsen, joka sai nimekseen Anna.⁷⁶ Huhtikuussa rangaistuksensa päätyttyä hän

---

⁷⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 20.7.1885 §77, 677. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷¹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 3.8.1885 §79, 678. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷² Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 12.8.–11.9.1885, 755. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷³ Ote kaupungin köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjasta 2.9.1885 §2, 753. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷⁴ Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 18.9.1885, 750–751. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷⁵ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.9.1885 §98, 735–736. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷⁶ Syntyneiden luettelo 18.1.1886, 165. Mko:21–29 Oulun tuomiokirkkoseurakunnassa syntyneiden luettelo 1880–1886. Digitaaliarkisto, Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys (SSHY).

palasi tyttärensä kanssa vankikyydillä Ouluun.⁷⁷ Ilmeisesti varojen ja asunnon puutteessa Ollakka hakeutui köyhäinhoidon avun piiriin, ja hänet otettiin lapsensa kanssa asumaan kaupungin köyhäin kasarmille. Siellä perhe oleskeli kuitenkin vain kuukauden ajan. Köyhäintarkastaja valitti Anna Maria Ollakan käyttäytyneen kasarmilla ”kaikin puolin huonosti ja häpeällisesti ja varoituksista huolimatta aina meni kaupungille eikä hoitanut lastansa vaan iltamalla palatessaan oli juopuneena ja häiritsti yleistä rauhaa”.⁷⁸

Todennäköisesti huonon käytöksen vuoksi perhe joutui lähtemään köyhäintalosta. Tämän jälkeen Anna Maria Ollakka matkusti Vaasaan, jossa hänet jälleen vangittiin irtolaisuudesta. Kuulustelussaan Oulun lääninkansliassa Anna Maria kiisti syyllistyneensä irtolaisuuteen ja kertoi elättäneen itsensä piian työllä. Viranomaiset olivat asiasta eri mieltä – kaupungin maistraatin lausuntojen mukaan Anna Maria Ollakka oli ”mitä siveettömin henkilö” (de osedligaste personen), joka oli käytöksensä vuoksi tuomittava yleiseen työhön.⁷⁹ Huomionarvoista on, että viranomaisten todisteet Anna Maria Ollakkaa vastaan olivat samaisia todisteita vuoden takaa, joiden pohjalta hän oli saanut edellisen tuomionsa. Viranomaiset tahtoivat tuomita Ollakan irtolaisuudesta ja näin myös kävi, sillä hänet tuomittiin tällä kertaa vuodeksi Hämeenlinnan työvankilaan.⁸⁰

Anna Maria Ollakka palasi Ouluun 30. elokuuta 1887. Seuraavien kuukausien aikana hänet pidätettiin useampaan otteeseen. Ollakka oli poliisin mukaan kulkenut kaupungilla yömyöhään ja aiheuttanut häiriötä humalaisella käytöksellään. Lisäksi hän oli juovuksissa tapellut erään suutarin vaimon kanssa. Seuraavan vuoden maaliskuussa poliisi vieraili Anna Maria Ollakan asunnossa, jossa hän oli juovuksissa usean miehen seurassa.⁸¹ Tapauksen johdosta Ollakka vangittiin ja lähetettiin lääkärintarkastukseen, sillä hänen epäiltiin levittäneen sukupuolitautia. Anna Marialla todettiin olevan

---

⁷⁷ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 22.4.1886, No. 341. Ad:5 Rikosilmoituspäiväkirja 1885–1886. KA.

⁷⁸ Köyhäintarkastajan lausunto 5.8.1886, 1022. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁷⁹ Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 6.8.1886, 1000–1001. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁸⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 9.8.1886 §94, 1028–1029. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁸¹ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 30.8.1887–4.3.1888, 1634–1635. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

sukupuolitauti, mutta jo muutaman päivän kuluttua Oulun lääninsairaalan hoitaja päästi hänet lähtemään sairashuoneesta tervein paperein.⁸² Viranomaiset katsoivat Anna Maria Ollakan irtolaisuuden olleen erityisen pitkäkestoista, sillä tämä ei ollut muuttanut käytöstään lukuisista varoituksista huolimatta. Anna Maria Ollakka tuomittiin 4. huhtikuuta 1888 irtolaisuudesta kahdeksi vuodeksi Hämeenlinnan työlaitokseen.⁸³

Anna Maria Ollakan palatessa kotikaupunkiinsa Ouluun alkuvuodesta 1890, joutui hän jälleen pidätetyksi. Hän oli kulkenut yöaikaan kaupungin kaduilla ilman minkäänlaista asuntoa, ollut juovuksissa useita kertoja ja liikkunut iltaisin miesten seurassa, mikä herätti viranomaisten epäilyt prostituutiosta.⁸⁴ Huhtikuussa Anna Maria Ollakka sai työpassin Vaasaan ja luvan olla poissa kotikaupungistaan vuoden ajan. Hänen oli tarkoitus työskennellä kaupungissa piikana.⁸⁵ Anna Maria Ollakka ei kuitenkaan mennyt Vaasaan, vaan lähti Haaparannan kuntaan Ruotsiin. Siellä hänet vangittiin irtolaisuudesta epäiltynä 1. toukokuuta 1890. Poliisin kuulustelupöytäkirjan mukaan Anna Maria oli kulkenut kaupungissa juopuneena ja käyttäytynyt huonotapaisesti. Anna Maria Ollakka kielsi kaikki syytökset. Kysyttäessä hän kertoi olleensa 24-vuotias ja kotoisin Oulun kaupungista, mutta ei tuntenut tarkemmin omaa syntymäaikaansa. Poliisiviranomaisille hän ei suostunut kertomaan isänsä nimeä sitä kysyttäessä, koska ei omien sanojensa mukaan ollut velvollinen sitä antamaan.⁸⁶ Poliisin kuulustelusta Anna Maria Ollakka lähetettiin Alatornion nimismiehen haltuun. Tämä puolestaan lähetti hänet vankikyydillä takaisin Ouluun lääninhallituksen kuulusteltavaksi. Matkalla Anna Maria kuitenkin pakeni vanginvartijalta Kuivaniemen pitäjässä.⁸⁷

Eräänä lokakuuisena yönä Anna Maria Ollakka oli liikkunut kotikaupunkinsa kaduilla muuan herran kanssa. Kun poliisi oli mennyt häntä asiasta puhuttelemaan, oli Anna

---

⁸² Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 26–31.3.1888, No. 187, 189 & 198. Ad:7 Rikosilmoituspäiväkirja 1887–1888. KA.

⁸³ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.4.1888 §44, 1627–1628. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

⁸⁴ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 12.4.–30.11.1890, 510–511. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁸⁵ Työpassi 18.4.1890, 396. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁸⁶ Haaparannan poliisilaitoksen kuulustelupöytäkirja 1.5.1890, 392–395. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁸⁷ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.8.1890 §94, 390–391. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

Maria hyökännyt poliisin kimppuun lyöden tätä useita kertoja pullolla päähän.⁸⁸ *Oulun ilmoituslehti* uutisoi välikohtauksesta, ja pian tapauksen jälkeen Anna Maria Ollakka lähetettiin köyhäinhoidon varoitettavaksi ja irtolaisuudesta kuulusteltavaksi. Lääninhallituksen kuulustelussa Anna Maria kertoi, ettei hänellä ollut mitään mahdollisuuksia korjata elämäänsä. Hänen mukaansa ”viimeksi yleisestä työstä päästyään hän kyllä vakaasti oli päättänyt alkaa uutta elämää, mutta kun hän ei saanut ruokaa, asuntoa yksityisiltä, eikä minkäänlaista apua virastojen puolelta, niin hän suorastaan oli ollut pakotettu taas [- -] huonoa elämää viettämään.”⁸⁹ Puolustuksesta huolimatta lääninhallitus katsoi Anna Maria Ollakan syyllistyneen irtolaisuuteen. Hänet tuomittiin irtolaisuudesta asetuksen mukaisesti pisimpään mahdolliseen rangaistukseen, kolmeksi vuodeksi yleiseen työhön.⁹⁰

Vuoden 1894 tienoilla Anna Maria Ollakka ajautui ansaitsemaan elantonsa epämääräisin keinoin. Poliisi raportoi hänen useaan otteeseen liikkuneen kaupungin kaduilla ja puistoissa ”miehiä odottelemassa”.⁹¹ Lisäksi hän joutui Oulun raastuvanoikeuden eteen 19. päivänä joulukuuta 1894 syytetyksi varkaudesta. Seuraavan vuoden tammikuussa pidetyssä irtolaiskuulustelussa Anna Maria vetosi jälleen varattomuuteensa, sillä hän ei saanut mitään apua kaupungin vaivahoidolta. Tällöin lääninhallitus katsoi Anna Maria Ollakan eläneen jo vuosia irtolaisena, ja tuomitsi hänet jälleen kolmeksi vuodeksi yleiseen työhön 26. tammikuuta 1895.⁹²

Palattuaan kotikaupunkiinsa Ouluun Anna Maria Ollakka hakeutui vaivahoidon avun piiriin ja asui todennäköisesti kaupungin köyhäintalossa. Hän ei joutunut enää viranomais toimien kohteeksi. Anna Maria Ollakka ilmoitettiin kuolleeksi oululaisessa sanomalehdessä 15. helmikuuta 1899, ollessaan 35-vuotias.⁹³

---

⁸⁸ *Oulun ilmoituslehti* 19.10.1890. Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 17.10.1890, 511. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁸⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.12.1890 §150, 506. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁹⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.12.1890 §150, 515–516. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

⁹¹ Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 28.5.–12.7.1894, No. 245, 300 & 338. Ad:11 Rikosilmoituspäiväkirja 1894–1895. KA.

⁹² Irtolaiskuulustelupöytäkirja 26.1.1895 §6, 413. Ca:33 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1892–1896. KA.

⁹³ *Kaiku* 15.2.1899.

1.2. Huono-osaisuuden ja irtolaiskontrollin puristuksessa

Torppariperheeseen syntynyt Anna Maria Ollakka oli elänyt lapsuutensa maaseudulla. Tietoa hänen lapsuudestaan on tarjolla niukasti, sillä Lumijoen seurakunnan arkisto tuhoutui kirkon palossa vuonna 1882 ja loput asiakirjoista vuonna 1902.⁹⁴ Anna Marian nuoruuden lähtökohdat eivät kuitenkaan olleet suotuisat vanhempien kuoleman vuoksi. Huoltajatta jääminen oli suuri riskitekijä köyhyydelle, joka epäilemättä vaikutti myös hänen toimeentuloonsa myöhemmässä elämässä.⁹⁵ Alempien sosiaaliluokkien lapsille tyypillisesti hän oli lähtenyt kotiseudultaan kaupunkiin työskentelemään palvelijana.⁹⁶ Anna Maria Ollakka oli tuolloin vasta 12-vuotias, joten hän oli jo varsin nuorena joutunut jättämään kotinsa. Seitsemän vuoden työuran jälkeen hän jättäytyi palveluspaikastaan pois, joko menetettyään työpaikkansa tai lähdettyään sieltä vapaaehtoisesti. Ilman varsinaista koulutusta tai ammattitaitoa Anna Marialla ei ollut juurikaan vaihtoehtoja toimeentulon hankkimiseksi. Naimattomana nuorena naisena hän ei myöskään saanut elatusta keneltäkään toiselta, mikä sysäsi hänet juridisesti suojattomaan asemaan. Syystä tai toisesta, ehkä tilaisuuden tullen tai toimeentulon toivossa, hän oli matkustanut Helsinkiin. Siellä ollessaan Anna Maria oli hankkinut elantonsa laittomilla keinoilla, sillä hänet vangittiin irtolaisuudesta epäiltynä ja lähetettiin kotiseudulleen Ouluun.

Ensimmäisen irtolaispidätyksen jälkeen Anna Maria Ollakan elämää alkoi leimata epäsäännöllisyys. Hänellä ei ollut vakituista toimeentuloa eikä tasapainottelu vapauden ja vankeuden välillä mahdollistanut säännöllisen elämän rakentamista. Sen sijaan hän joutui irtolaisuuskierteeseen ja pitkittyneen viranomaiskontrollin kohteeksi. Anna Maria Ollakka vietti vuosien 1885–1895 aikana lähes kymmenen vuotta työlaitoksessa joutuessaan viisi kertaa tuomituksi irtolaisuudesta. Mikä teki Anna Maria Ollakasta irtolaisen ja miksi hänet tuomittiin toistuvasti yleiseen työhön? Miten Anna Maria toimi tilanteissa viranomaisten kanssa? Miksi hänen irtolaisuutensa jatkui rangaistuksista huolimatta?

---

⁹⁴ ”Seurakuntamme ajansaatossa.” Lumijoen seurakunnan verkkosivut.

⁹⁵ Häkkinen & Peltola 2005, 47.

⁹⁶ Rahikainen 2006, 28; Annola 2017, 138.

Viranomaiset irtolaisuuden määrittäjinä

Lainsäädännön tulkitsoijoina ja vallankäytön konkreettisina toteuttajina viranomaiset määrittivät sen, kenet irtolaisuudesta pidätettiin, kuulusteltiin ja tuomittiin. Irtolaiskontrollin kannalta keskeistä oli siis viranomaisten laintulkinta, jonka pohjalta poikkeaviksi määriteltyjen yksilöiden toimintaa rajoitettiin.⁹⁷ Viranomaisten näkökulmasta Anna Maria Ollakan elämäntavat täyttivät lainsäädännön määritelmän irtolaisuudesta – ”kuljeksivan, työttömän ja siveettömän” käytöksen katsottiin toteutuvan hänen kohdallaan ja siten viranomaiset kohdensivat kontrollitoimiaan häneen.⁹⁸ Anna Maria Ollakan irtolaisuuden muodot olivat moninaisia, näkyviä ja viranomaisten näkökulmasta vaikeasti hallittavia. Seuraavaksi analysoin hänen irtolaisuuttaan viranomaisnäkökulmasta ja pohdin, millä perustein viranomaiset luokittelivat hänen poikkeavuutensa piirteet.

Anna Maria Ollakan irtolaisuus ilmeni kiertelynä omassa kotikunnassa, ulkopaikkakunnilla ja Suomen rajojen ulkopuolella. Hänet oli lukuisia kertoja pidätetty epäsäännöllisestä elämästä eri paikkakunnilla. Tällainen vaeltaminen nähtiin vaarallisena, sillä sen katsottiin lisäävän kerjäläisyyttä ja rikollisuutta. Siitä syystä kuljeskelua pyrittiin myös kontrolloimaan. Antti Häkkisen mukaan kulkeminen näyttäytyi köyhyyden ja syrjäytymisen äärimmäisenä muotona. Se liittyi kokonaisvaltaiseen huono-osaisuuteen: työn puutteeseen, asunnottomuuteen ja kouluttamattomuuteen.⁹⁹

Irtolaisten kohdalla olennaista oli liikkumisen tapa, joka oli viranomaisten tulkinnan mukaan päämäärätöntä paikasta toiseen *kuljeskelua*, johon rinnastettiin laiton toiminta. Irtolaisten kulkemisen katsottiin ”muuttuneen tavaksi” eli kiertely oli osa heidän elämäntapaansa.¹⁰⁰ Liikkuminen oli kytköksissä luokkaeroihin, sillä irtolaiset eivät olleet vapaita kulkemaan samalla tapaa kuin muut paikallisyhteisön jäsenet. Luokkaerojen lisäksi kulkeminen ja katukuvassa esiintyminen ilmentyivät sukupuolten

---

⁹⁷ Pukero 2009, 40.

⁹⁸ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

⁹⁹ Häkkinen 2005, 226.

¹⁰⁰ Ståhlberg 1893, 122.

välisinä eroina.¹⁰¹ Naisten liikkumiseen liitettiin herkästi epäilyksiä, etenkin jos he kulkivat ilta-aikaan yksinään kaupungin kaduilla. Miesten seurassa liikkunut nainen yhdistettiin poikkeuksetta prostituutioon, ja viranomaiset vangitsivat alinomaa kulkevia naisia epäiltynä avioliiton ulkopuolisesta seksuaalisesta kanssakäymisestä.¹⁰² Naisten toimintaympäristöä rajoitettiin siten ankarammin kuin miesten, joiden kulkemiseen ei samalla tapaa kiinnitetty huomiota, ellei siihen liittynyt alkoholinkäyttöä tai järjestyshäiriöitä.

Sukupuolittuneet liikkumismahdollisuudet näkyvät vahvasti viranomaisaineistossa. Anna Maria Ollakan kulkemiseen liitettiin epäily prostituutiosta ja sukupuolitautilien levittämisestä. Hänen kohdallaan epäilyä vahvisti sairastuminen sukupuolitautiin, joka oli itsessään kantajansa mainetta heikentävä stigma.¹⁰³ Irtolaisnaisille prostituoidun leima ei ollut mitenkään harvinainen, sillä lähdeaineistossani huomattava osa naisista joutui syytetyksi prostituutiosta. Sukupuolihistoriallisesta näkökulmasta on huomionarvoista, että vain naisia syytettiin sukupuolitautilien levittämisestä tai avioliiton ulkopuolisista sukupuolisuhteista. Viranomaiset tulkitsivat irtolaisuutta siten tiukan sukupuolinormiston kautta.

Irtolaisuuteen liitetty pahatapaisuus nähtiin niin ikään mies- ja naisirtolaisten kohdalla eri tavoin. Päivi Pukeron mukaan miesirtolaisten pahatapaisuus määriteltiin yleensä toimeentulon kautta – juoppouden tai laiskuuden vuoksi vaille työtä joutunut mies oli erityisen pahatapainen. Väkivaltaisuus ja rikollisuus olivat myös tyypillisiä miesten huonotapaisuuteen liitettyjä piirteitä.¹⁰⁴ Sen sijaan naisirtolaisten käyttäytymistä kuvattiin tavallisesti siveettömyytenä, mikä merkitsi sekä paheellista käytöstä että sukupuolisiveetöntä toimintaa. Kristillisen moraalikäsitteen mukaan siveellisyys perustui kunnialliseen, säädyllyiseen ja hyvien tapojen mukaiseen käytökseen, joita tuli tiukasti noudattaa.¹⁰⁵ Naisten kohdalla huomio kohdistettiin etenkin sukupuolisiveellisyyteen, sillä naisia pidettiin luonnostaan siveellisempinä ja heidän sukupuoliviettiään heikompana suhteessa miehiin. Kristilliset moraalinormit vaativat

---

¹⁰¹ Männistö-Funk 2018, 82, 91.

¹⁰² Esim. Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 25.9.1885, 809 & 17.10.1887, 1781. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁰³ Tikka & Aaltonen & Maaniitty 2018, 184–185.

¹⁰⁴ Pukero 2009, 64–65.

¹⁰⁵ Sorainen 2006, 30–31.

naisen seksuaalielämän rajoittamista ainoastaan avioliittoon, ja näistä siveysihanteista poikkeaviin naisiin suhtauduttiin tuomitsevasti.¹⁰⁶

Kristilliset siveellisyyskäsitteet ulottuivat myös lainsäädäntöön, jonka perusteella yhteiskunnan tuli valvoa kansalaistensa moraalialueita.¹⁰⁷ Irtolaisnaiset olivat viranomaisten tarkkailun kohteena, sillä heidän ei katsottu täyttäneen hyveellisen naisen kriteerejä. Irtolaisnaisiin liitettiin epäsiivellisuuden stigma, ja heitä kuvattiin viranomaisaineistossa tavallisesti ”kevytmielisinä” ja ”haureellisinä” naisina.¹⁰⁸ Siten huomio heidän kohdallaan kiinnittyi sukupuoleen ja seksuaalisuuteen. Naisia rikoksentekijöinä tutkineen Leigh Strawin mukaan naispuoliset rikolliset leimattiin tyypillisesti ”huonoiksi naisiksi”, jolloin rikollisuus teki heistä ikään kuin epäonnistuneita *naisia*. Naisrikolliset määriteltiin poikkeaviksi heidän sukupuolensa perusteella – he eivät edustaneet moraalisen, siivellisen ja perhekeskeisen naisen ideaalia. Institutionaaliset laitokset kuten poliisi- ja oikeuslaitos ylläpitivät naisrikollisiin kohdistunutta huonomaineisen naisen stigmaa kuvaillessaan naisia rikoksentekijöinä moralisoivaan sävyyn.¹⁰⁹

Anna Maria Ollakasta teki huonomaineisen hänen epäsiivelliseksi katsottu toimintansa. Tämän lisäksi viranomaiset arvioivat hänen irtolaisuuttaan väkivaltaisuuden ja liiallisen alkoholinkäytön pohjalta. Poliisin rikosilmoituspäiväkirjat paljastavat Anna Marian käyttäytyneen useita kertoja väkivaltaisesti sekä poliisia että muita kanssaihmiä kohtaan ja pidätystilanteissa kiroilleen, haukkuneen sekä vastustaneen virkavaltaa. Lisäksi hän ei totellut viranomaisten määräyksiä. Uhkaava käytös ilmeni useimmiten juopumusten yhteydessä, niin ikään erinäiset riidat ja tappelut kumpusivat runsaasta alkoholinkulutuksesta. Epäilemättä Anna Marialla olikin päihdeongelma. Ajan yhteiskunnassa päihdeongelmaa ei tunnistettu sairaudeksi, vaan sitä pidettiin ennen kaikkea pahatapaisuutena.¹¹⁰ Kontrollitoimet kohdistuivat päihdeongelmaisiin henkilöihin samalla tapaa kuin muihinkin irtolaisiin.

---

¹⁰⁶ Haataja 2013, 32; Sulkunen 1989, 40.

¹⁰⁷ Sorainen 2006, 36.

¹⁰⁸ Esim. Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 18.9.1885, 750–751. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁰⁹ Straw 2013, 215–216.

¹¹⁰ Sulkunen 1986, 19.

Alkoholinkulutuksen lisäksi viranomaiset kiinnittivät erityistä huomiota Anna Maria Ollakan väkivaltaisuuteen. Hänen uhkaava käytöksensä ilmeni poikkeuksellisen useasti lähdemateriaalissa verrattuna useimpiin muihin irtolaisnaisiin. Väkivaltaisuuden runsas esiintyvyys kielii huomattavista elämänhallintaan liittyvistä ongelmista, jotka purkautuivat Anna Marian tapauksessa erilaisina riitoina ja voimakeinojen käyttönä. Juopumuksista, väkivallasta ja tappelusta aiheutuneet häiriötilanteet tekivät irtolaisen toiminnasta näkyvän ja siten hän kiinnitti viranomaisten huomion itseensä.

Väkivaltaisiin naisiin suhtauduttiin paheksuvasti, sillä väkivalta nähtiin ikään kuin luonnottomana tekona naiselle.¹¹¹ Niin ikään epäluonnollisena pidettiin naisten kohdistamaa väkivaltaa miehiin, sillä tällöin nainen haastoi ja vastusti miehen asemaa patriarkaalisessa yhteiskunnassa. Väkivaltaiset naiset olivat arveluttavia, sillä he kyseenalaistivat sukupuolirooliinsa liittyneet odotukset ja velvollisuudet. Sukupuolittunutta väkivaltaa tutkinut Satu Lidman kuvailee suhtautumista naisten väkivaltaan osuvasti: ”Nyrkkinsä lyötiin kohottava nainen leimautuu sukupuolirooliinsa sopimattoman käytöksen takia kaikin tavoin huonoksi, eräänlaiseksi hyvän naisen vääristymäksi”.¹¹² On kuitenkin huomioitava, että myös miesten väkivaltaisuutta paheksuttiin, ja runsas väkivalta katsottiin ylipäänsä osaksi irtolaisuuden pahatapaisuutta.

Niin ikään juopottelu ja runsas alkoholinkulutus nähtiin ongelmallisena, kun se yhdistyi naissukupuoleen. Kustaa H. J. Vilkinson mukaan naisten runsaalle alkoholinkulutukselle ei ollut tilaa yhteiskunnassa: juopuneita naisia pidettiin paheellisina ja kurittomina. Alkoholinkulutus oli eräällä tapaa sukupuolittunut ilmiö, sillä naisten alkoholinkäyttöä paheksuttiin suhteessa miesten humalahakuiseen juomiseen.¹¹³ Miesten alkoholinkulutus oli puolestaan hyväksyttävä osa maskuliinista käyttäytymistä.¹¹⁴ Tätä ei pidä kuitenkaan ylikorostaa, sillä myös miehiä rangaistiin kohtuuttomasta alkoholinkulutuksesta, mikä ilmenee useista lähdeaineistoni irtolaistapauksista.¹¹⁵ Hanna Enefalk huomauttaa, että suhtautuminen alkoholinkulutukseen vaihteli myös

---

¹¹¹ Straw 2013, 216.

¹¹² Lidman 2015, 124, 126–127.

¹¹³ Vilkinson 2015, 413.

¹¹⁴ Vilkinson 2015, 408.

¹¹⁵ Esim. Poliisikomisarion kirje maistraatille 13.9.1883, 1147. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

naisten ja miesten keskuudessa. Naisten sosiaalinen asema määritteli paljolti asennoitumista juomiseen, ja esimerkiksi keski- ja yläluokkaiset naiset katsoivat alaluokkaisten naisten alkoholinkulutuksen olevan moraalisesti inhottavaa. Tiukat moraalinormit eivät hyväksyneet naisten julkista humalahakuista juomista.¹¹⁶ Irtolaisnaisten alkoholinkulutus oli tyypillisesti hyvin näkyvää, ja siksi siihen kiinnitettiin erityistä huomiota.

Anna Maria Ollakan tapaus osoittaa, että viranomaiset arvioivat irtolaisuutta ajan moraali- ja siveellisyysnormiston valossa. Viranomaisaineistosta on myös nähtävissä, että sukupuoli ja sukupuolirooleihin kohdistuneet odotukset olivat poikkeuksetta osa irtolaisuuden arviointiprosessia. Nais- ja miessukupuoleen liitettyt ennakko-oletukset ja normit istuivat tiukassa, ja niiden rikkominen merkitsi yksilölle poikkeavuuden leimaa. Huonomainaisuuden stigma oli erityisen vahva, eikä siitä ollut helppo irtaantua. Virkavallan valvontatoimet ja negatiivinen maine seurasivat irtolaisnaisia myös heidän myöhempään elämäänsä, vaikka he olisivat päässeet irtolaisuudesta eroon.¹¹⁷

Vaikka sukupuolen merkitys irtolaisuuden arviointiprosessissa oli ilmeinen, on todettava, etteivät irtolaisnaiset olleet yksi ja yhteinen homogeeninen ryhmä. Naiset toimivat keskenään eri tavoin ja siten myös viranomaiskontrolli suuntautui naisiin monella eri tapaa. Osalle kontrollitoimet olivat selvästi ankarampia kuin toisille, eivätkä suinkaan kaikki naiset leimautuneet huonomaineisiksi. Etenkin jos yksilö kykeni nopeasti pääsemään irtolaisuudesta eroon, ei stigma ollut niin voimakas kuin irtolaisuuskierteessä oleville naisille. Anna Maria Ollakan kohdalla oli toisin, sillä hän sai viranomaisten silmissä pahamaineisen naisen leiman.

Yhteiskunnalliset rakenteet huono-osaisuuden tuottajana

Viranomaisten irtolaisuuden tulkinnat tapahtuivat puhtaasti hallinnollisen prosessin kautta, jonka aikana arvioitiin yksilön irtolaisuuden muodot ja niiden vakavuus sekä päätettiin mahdollisista sanktioista. En tyydy tarkastelemaan tutkielmassani irtolaisuutta ainoastaan sen määrittäjien kautta, sillä viranomaisten tulkinta ei lopulta

---

¹¹⁶ Enefalk 2015, 738–739.

¹¹⁷ Häkkinen 1995, 199.

kerro tutkijalle paljoakaan irtolaisuudesta yksilön näkökulmasta. Viranomaiset katsoivat irtolaisuuden olevan yksilön omien valintojen ja toiminnan tulos, jolloin irtolaisprosessi ei huomionnut irtolaisen toimintamahdollisuuksiin vaikuttaneita ulkopuolisia tekijöitä. Tutkimustehtäväni kannalta on olennaista analysoida niitä rakenteellisia taustatekijöitä, jotka ylläpitivät irtolaisuutta ja näin ollen rajoittivat yksilöiden mahdollisuuksia.

En myöskään tyydy arvioimaan Anna Maria Ollakan tapausta ainoastaan viranomaisnäkökulmasta, vaan pyrin analysoimaan hänen irtolaisuuteensa vaikuttaneita syitä laajemmassa perspektiivissä. Merkitykselliseksi Anna Marian tilanteessa muodostui irtolaisuutta ylläpitäneet rakenteelliset tekijät, jotka vaikuttivat hänen mahdollisuuksiinsa irrottautua viranomaisten kontrollitoimista. Tutkijalle arvokas paljastus näistä rakenteellisista tekijöistä ilmenee Anna Maria Ollakan henkilökohtaisesta lausunnosta, kun hän kertoi olleensa kykenemätön korjaamaan elämäänsä, sillä ei saanut apua ongelmiinsa miltään taholta.¹¹⁸ Tämä kertoo hänen äärimmäisestä ahdingostaan yhtäältä oman vaikean elämäntilanteen ja toisaalta jatkuvan viranomaiskontrollin rajoissa.

Tulkintani mukaan Anna Maria Ollakan irtolaisuus oli lopulta seurausta huono-osaisuuden kasautumisen prosessista, jonka vaikutuksesta hänen mahdollisuuksien horisonttinsa alkoi kaventua. Nykymääritelmän mukaan huono-osaisuus rakentuu useiden eri tekijöiden ympärille, joista merkittävimmäksi nousee asunnottomuus ja siihen olennaisesti kytkeytyvä alhainen elintaso, kouluttamattomuus ja pitkäaikaistyöttömyys. Tyypillisiä huono-osaisten elämää leimaavia tekijöitä ovat marginalisoituminen eli yhteisön ulkopuolisuus sekä juurettomuus.¹¹⁹ Erityisen vaikeassa tilanteessa ovat laitoksissa asuvat huono-osaiset kuten vangit, joilla on heikon sosioekonomisen aseman lisäksi elämänhallintaan liittyviä ongelmia.¹²⁰ Huono-osaisten toimeentulo on yleensä sidoksissa yhteiskunnan tarjoamiin tukiin, sillä heillä ei itsellään tavallisesti ole koulutusta tai tulonlähteitä.¹²¹

---

¹¹⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.12.1890 §150, 506. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

¹¹⁹ Saari 2015, 15–17, 22.

¹²⁰ Saari 2015, 25.

¹²¹ Saari 2015, 14–15.

Nuorena vanhempansa menettäneen Anna Maria Ollakan mahdollisuuksien horisontti oli rajoittunut, sillä hän oli jäänyt ilman perheensä tukiverkostoa. Ulkopaikkakunnalle työn perässä muuttanut Anna Maria joutui luomaan uusia selviytymisen keinoja sosiaalisen ja taloudellisen toimeentulonsa turvaamiseksi. Palveluspaikan menetyksen tai palveluspaikasta luopumisen jälkeen hän ei enää onnistunut kiinnittymään paikallisyhteisöön syystä tai toisesta, vaan ajautui hankalaan tilanteeseen varattomaksi ja vaille työtä. Huono-osaisuuden kasautuminen johti lopulta heikkoon sosioekonomiseen asemaan. Toimeentulon puute, asunnottomuus ja hauras tukiverkosto näyttävät olleen todellisia ongelmia Anna Maria Ollakan elämässä. Lopulta irtolaiskontrollin kohteeksi hän joutui elämänhallintaan liittyvien ongelmien, alkoholismin ja väkivaltaisuuden vuoksi. Erityisesti hänen päihdeongelmansa altisti pitkittyneeseen irtolaisuuskierteeseen ja vaikutti negatiivisesti hänen maineeseensa.

Väitän, että Anna Maria Ollakan ja monen muun hänen kaltaisensa irtolaisen huono-osaisuutta ylläpitivät tiukat yhteiskunnalliset rakenteet, joiden rajoissa he eivät voineet saada apua ongelmiinsa. Ankaruus lainsäädäntö ei nimittäin mahdollistanut avun tarjoamista työkykyisille irtolaisille. Heidän asemaansa vaikeutti myös huono maine, sillä pidempään viranomaiskontrollin kohteena olleet irtolaiset leimautuivat käytöksensä johdosta epäluotettaviksi. Negatiivinen maine heijastui etenkin vaikeuksiin hankkia vakituista työtä ja asuntoa. Irtolaisuuden voimakas stigma saattoi olla syynä myös sille, että Anna Maria Ollakka oli ajautunut asunnottomaksi eikä hän onnistunut saamaan itselleen toimeentuloa. Lähdeaineistossa esiintyy useita irtolaistapauksia, joille kukaan ei suostunut tarjoamaan työtä heidän huonon maineensa vuoksi. Tämä oli irtolaisille todellinen ongelma. Nostan esille muutaman esimerkkitapauksen päätelmieni tueksi. Haukiputaalla asuneet irtolaiset Brita Jukuri ja Mikko Meriläinen eivät kumpikaan saaneet itselleen työtä, sillä he olivat menettäneet luottamuksensa paikallisyhteisön silmissä. Meriläinen oli viranomaisten mukaan ”tunnettu hyvin pahanilkiseksi nuorukaiseksi ja matkaansaattanut paljon pahaa, [- -] ettei kukaan senkaltaista henkilöä halua luoksensa ottaa.”¹²² Näin kävi myös Brita

---

¹²² Kruununnimismiehen kirje läänin kuvernöörille 18.5.1888, 1694–1695. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Jukurille, jolle kukaan ei tarjonnut palveluspaikkaa hänen uhmakkaan käytöksensä vuoksi.¹²³

Työpaikan tavoin asunnon hankkiminen osoittautui vaikeaksi, mikäli irtolainen oli saanut arveluttavan maineen. Kustaa Hautalan mukaan oli yleistä, etteivät oululaiset talonomistajat suostuneet vuokraamaan huoneitaan tietynlaiselle väelle.¹²⁴ Irtolaisten, erityisesti prostituutiosta ja juopumuksista tunnettujen henkilöiden pelättiin aiheuttavan häiriötä eikä heille siksi haluttu tarjota asuntoa.¹²⁵ Mikäli huonon maineen saanut irtolainen ei onnistunut hankkimaan itselleen palveluspaikkaa tai asuntoa, oli irtolaisuudesta eroon pääseminen lähes mahdotonta. Irtolaiset saattoivat päätyä tilapäisesti tai jopa kokonaan asunnottomiksi, mikä väistämättä sysäsi heidät viranomaiskontrollin kohteeksi. Vaihtoehdoksi jäi avun hakeminen kaupungin köyhäinhoidolta.

Hautalan mukaan Oulun köyhäinhoidon tilanne 1880- ja 1890-lukujen taitteessa oli hankala, sillä kaupungin kasvava väkiluku oli lisännyt köyhäinapua tarvitsevien määrää. Lisäksi kohonnut vuokrataso hankaloitti köyhien mahdollisuuksia asuntojen hankkimiseen. Lopulta vuoden 1882 suurpalo pakotti kaupungin hankkimaan asuntoja köyhälle väelle ja samana vuonna voimaan tullut köyhäinhoitoasetus velvoitti köyhäintalon perustamista Ouluun. Asunnottomia sijoitettiin entiselle kasakkakasarmille hautausmaan ja nahkatehtaiden kupeeseen (ks. liite 3).¹²⁶ Myös Anna Maria Ollakka oli hakeutunut asunnottomuuden vuoksi kaupungin köyhäintaloon monien muiden irtolaisten tavoin.

Ongelmaksi irtolaisten kohdalla muodostui, etteivät he olleet oikeutettuja vakituisen köyhäinapuun. Köyhäinhoidon yleisiin sääntöihin kuului, ettei työkykyisiä tullut avustaa. Oulun läänin kuvernööri linjasi köyhäinhoidon olleen ensisijaisesti työkyvyttömiä varten, ja työkykyisillä oli sen sijaan velvollisuus ”voimiensa mukaan

---

¹²³ Haukiputaan kunnallislautakunnan kirje kruununnimismiehelle 10.3.1883, 1032, 1059. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

¹²⁴ Hautala 1976, 369.

¹²⁵ Ote köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjasta 3.9.1884, 8§. MCB:7 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

¹²⁶ Hautala 1976, 368–369.

koettaa elättää itseään, ja ei kokonansa elää vaivaishoidon kustannuksella”.¹²⁷ Irtolaisille tarjottu apu oli lähinnä väliaikaista, eikä sitä aina myönnetty kaikille apua hakeville. Timo Toikon mukaan vaivaishoitojärjestelmän tarkoitus oli pikemminkin köyhyyden hallinta, ei köyhyysongelman ratkaiseminen.¹²⁸ Tämä näkyy irtolaisten tapauksista, sillä yksilöiden ahtaaseen tilanteeseen ei etsitty ratkaisua. Köyhyyden hallinnan näkökulmasta olennaisempaa oli erottaa apua tarvitsevat niistä, jotka eivät olleet oikeutettuja tukeen. Siten irtolaiset jäivät järjestelmän ulkopuolelle. Näin ollen sosiaalisen huollon järjestelmä ylläpiti huono-osaisuutta. Tämä teki irtolaisten asemasta ongelmallisen: Miten irtolaisuudesta pääsi eroon, jos yksilö ei saanut tukea vaikeaan elämäntilanteeseensa?

Viranomaisten kuulustelupöytäkirjojen merkinnät osoittavat, että Anna Maria Ollakka eli äärimmäisessä köyhyydessä. Irtolaiskuulustelussaan hän vetosi viranomaisiin kertoen, ettei ”saanut ruokaa, asuntoa yksityisiltä, eikä minkäänlaista apua virastojen puolelta”.¹²⁹ Lopulta hän päätyi hankkimaan toimeentulonsa laittomilla keinoilla kuten varkauksilla ja mahdollisesti prostituution avulla. Varkaudet kohdistuivat lähinnä arkipäiväisiin käyttötavaroihin kuten vaatteisiin, mikä osoittaa hänen todella olleen vähävarainen.¹³⁰ Tällaisten tavaroiden arvo ei ollut suuri, joten merkittävää taloudellista hyötyä niistä ei saanut. Näpistysten tarkoituksena oli todennäköisesti hankkia hyödykkeitä omiin tarpeisiin. Anna Maria Ollakan avunpyyntöön ei vastattu, sillä hänen katsottiin työkykyisenä henkilönä pystyvän elättämään itsensä niin tahtoessaan. Epäkohtien esiintuominen oli kuitenkin osoitus Anna Marian toimijuudesta. Vaikeassa elämäntilanteessaan hän ilmaisi avuntarpeensa ja pyrki hakemaan helpotusta tilanteeseensa. Paikallisilla viranomaisilla ei kuitenkaan ollut muita keinoja käytettävänä irtolaisuuskierteessä oleville henkilöille kuin tuomitseminen yleiseen työhön. Tämä ei epäilemättä muuttanut irtolaisten tilannetta, sillä tuomionsa jälkeen he olivat jälleen viranomaisten pakkotoimien kohteita.

---

¹²⁷ Oulun kaupungin köyhäinhuoltohallituksen pöytäkirja 6.7.1887 §8. MCB:7 Köyhäinhuoltohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

¹²⁸ Toikko 2005, 56–57.

¹²⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 4.12.1890 §150, 506. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

¹³⁰ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 12.8.1885–11.9.1885, 754–755. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Irtolaisten elämää varjosti myös viranomaisten jatkuva valvonta. Päivi Pukeron mukaan irtolaisia tarkkailtiin heidän periaatteellisesta vapaudestaan huolimatta.¹³¹ Vapaus ei merkinnyt irtaantumista kontrollista, sillä irtolaisten toimintaa rajoitettiin tiukoilla määräyksillä kuten velvollisuudella hankkia työtä tietyn määräjän puitteissa. Määräystä rikkomalla eli olemalla hankkimatta tai saamatta työtä, irtolainen joutui jälleen pakkotoimenpiteiden kohteeksi. Erityisesti vankilakierteeseen joutuneen irtolaisen oli vaikea vapautua kontrollista, sillä kuukausia tai jopa vuosia kestäneen laitospelämän jälkeen arkielämään kiinnittyminen oli haastavaa ilman tukea. Historiantutkija Julie Kimber korostaa irtolaisiin kohdistuneen lainsäädännön ja valvontamekanismien uusintaneen irtolaisuutta, sillä toistuvat sanktiot estivät heitä rakentamasta elämäänsä uudelleen.¹³²

Anna Maria Ollakan tapaus osoittaa irtolaisuuden olleen vaikeasti hallittavissa, sillä se oli useiden huono-osaisuuden muotojen yhteistulos. Huono-osaisuutta ylläpitivät erilaiset rakenteelliset tekijät, jotka hankaloittivat irtolaisten asemaa ja ohittivat heidät avunsaajina. Irtolaisten kohtaamiin ongelmiin ei tarjottu apua, vaan ratkaisua haettiin ainoastaan sosiaalisesta kontrollista. Anna Maria Ollakka oli jatkuvasti altis viranomaisten kontrollitoimille, eikä hän onnistunut rakentamaan itselleen säännöllistä elämää. Irtolaisten asemaa vaikeuttaneet tekijät eivät kuitenkaan poistaneet yksilön omaa vastuuta. Anna Maria Ollakka oli aiheuttanut toiminnallaan ongelmia, joihin viranomaiset pyrkivät asianmukaisesti puuttumaan. Lähdeaineistoni ei kuitenkaan kerro, oliko hän yrittänyt tehdä konkreettisia toimia elämäntilanteensa parantamiseksi. Näyttää siltä, että Anna Maria Ollakan ongelmat olivat liian haastavia ja syviä, ettei hän kyennyt selviämään niistä ilman ulkopuolista apua.

---

¹³¹ Pukero 2009, 48.

¹³² Kimber 2010, 288.

1.3. Avoin vastarinta haastaa viranomaiset

Viranomaisten harjoittama irtolaiskontrolli muodostui erilaisista valvontatehtävistä, pidätyksistä ja kuulusteluista, joiden pohjalta virkavalta teki päätöksen irtolaisen tuomitsemisesta. Kontrollitoimenpiteet heijastuivat irtolaisten arkipäiväiseen elämään, sillä niiden myötä irtolaisten toimintamahdollisuudet rajoittuivat. Irtolaistapaukset kuitenkin osoittavat, etteivät irtolaiset olleet pelkästään kontrollin passiivisia osapuolia, vaan hyödynsivät erilaisia toimintastrategioita ja selviytymiskeinoja välttääkseen viranomaisten kontrollitoimet. Irtolaisten tavat välttää ja vastustaa kontrollia vaihtelivat, mutta toiminnan tavoitteena oli pyrkimys irrottautua pakkokeinoista ja saavuttaa liikkumavaraa oman arkensa jatkamiseksi.

Irtolainen sai periaatteessa toimia vapaasti niin kauan, kunnes viranomaiset huomasivat hänen toimensa ja määrittelivät ne poikkeaviksi. Viranomaiset rajoittivat irtolaisten toimintakenttää, mutta kontrollin ulkopuolella he elivät ja toimivat samalla tapaa kuin muutkin yhteiskunnan jäsenet: oman yhteisönsä, tapojensa ja mahdollisuuksiensa varassa. Irtolaisten toimijuus ei ilmennyt vain tilanteissa viranomaisten kanssa, mutta lähdemateriaalissa heidän näkyvä toimintansa ilmeni siten, millä tavoin he selviytyivät kontrollin kohteina. Seuraavaksi tarkastelen Anna Maria Ollakan tapauksen valossa hänen toimijuutensa muotoja. Tutkimalla hänen biografista profiiliaan voidaan erottaa selkeitä toiminnan muotoja, joita Anna Maria käytti hyväkseen irtolaiskontrollia kohtaan. Anna Maria Ollakka pyrki kaikin tavoin torjumaan häneen suuntautunutta kontrollia, mikä näkyy viranomaisiin kohdistuneena avoimena vastarintana.

Anna Maria Ollakka oli tuttu kasvo kaupungin poliiseille, jotka pidättivät hänet useita kertoja yleistä rauhaa häiritsevän käytöksen vuoksi. Anna Maria ei pyrkinyt pysyttelemään katseilta piilossa, vaan toimi julkisesti kaupungin katukuvassa. Vaikka Anna Mariaa useasti varoitettiin käytöksestään, hän jatkoi elämäänsä entiseen tapaan eikä totellut viranomaisten määräyksiä. Pidätystilanteissa Anna Maria Ollakka osoitti kapinallisuutta poliisia kohtaan avoimena vastarintana: hän huusi, kiroili ja käytti voimakeinoja virkavaltaa vastaan. Impulsiivisen vastarinnan tekeminen oli hyvin

tyypillistä monille irtolaisille, mutta viranomaisten näkökulmasta siitä muodostui ongelma. Kapinallisuus nimittäin vahingoitti viranomaisten arvovaltaa. Niskuroinnilla ja vastatoimilla irtolaiset kyseenalaistivat viranomaisten valta-asemaa kontrollin toteuttajina. Paikalliset viranomaiset olivatkin huolissaan irtolaisten vastarinnan vaikutuksesta heidän asemaansa. Tämä on nähtävissä viranomaisaineistosta laajemminkin.

Esimerkiksi jo edellä mainitun irtolaisnaisen Brita Jukurin käytöksen katsottiin aiheuttavan viranomaisille ongelmia, sillä hänen uskottiin yllyttävän kapinallisuudellaan muutkin irtolaiset vastustamaan virkavaltaa. Viranomaiset vaativat naisen tuomitsemista vankeuteen, sillä tämä oli saattanut ”täkäläiset virkakunnat hänen ja muitten samankaltaisten edessä vaan naurun ja pilkanalaiseksi sekä yleisön edessä arvottomiksi.”¹³³ Myös Anna Maria Ollakan tapauksessa kyse oli viranomaisten arvovallan säilyttämisestä. Kurittomuuteen yhdistyi myös kysymys sukupuolesta. Poliisin arvovaltaa pilkkaava nainen oli vaarallinen, sillä hän saattoi auktoriteetin omaavan virkavallan häpeänalaiseksi.¹³⁴ Niskurointia ja väkivaltaa poliisia kohtaan pidettiin erityisen tuomittavana, sillä poliisilla oli ohjesäännön mukaisesti lain suoja kaikkea väkivaltaa ja solvauksia vastaan.¹³⁵

Anna Maria Ollakan avoin vastarinta oli näkyvä osoitus siitä, että hän puolusti omaa itsenäisyyttään. Viranomaisiin kohdistuneen väkivallan ja uhmakkaan käytöksen tarkoituksena oli vapautua kontrollin kynsistä. Keinot olivat impulsiivisia ja viranomaisia kohtaan vahingollisia, eivätkä ne lopulta auttaneet eroon kontrollista. Päinvastoin Anna Maria Ollakka joutui niiden johdosta suurempiin vaikeuksiin.

Avoimen kapinallisuuden lisäksi Anna Maria Ollakka pyrki irrottautumaan kontrollista viranomaisten työtä vaikeuttamalla. Kuulustelutilanteissa hän jätti kertomatta tietoja itsestään, tarkoituksenaan todennäköisesti välttää tuomio tai vähintään viivästyttää tutkintaa. Päivi Pukeron mukaan irtolaiset kertoivat hyvin tyypillisesti vääriä tietoja itsestään vaikeuttaakseen viranomaisten työtä. He saattoivat esimerkiksi valehdella

---

¹³³ Haukiputaan kunnallislautakunnan kirje kruununnimismiehelle 10.3.1883, 1032, 1059. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

¹³⁴ Lidman 2015, 126.

¹³⁵ Ohjesääntö kaupungin poliisille §6, 5. *Ohjesääntö poliisiväille Oulun kaupungissa, jonka maistraatti säätöi 3.6.1880.*

oman nimensä tai kotipaikkansa. Henkilötietojen selvittäminen oli tuolloin hidasta, ja kattavien tietojen hankkiminen eri paikkakunnilla kiertävistä irtolaisista hankalaa. Irtolaiset oppivat nopeasti, miten viranomaisten työtä pystyi vaikeuttamaan ja näin mahdollisesti jopa välttämään tuomion.¹³⁶

Myös omassa lähdeaineistossani ilmenee tapauksia, joissa syytetty oli väärentänyt tietojaan haastaakseen viranomaisia. Eräs Oulun kaupungissa irtolaisuudesta vangittu mies oli esiintynyt viranomaisille nimellä Heikki Karppinen. Kuulusteluiden edetessä kävi ilmi, ettei hän suinkaan ollut kyseinen mies vaan oikealta nimeltään Konstantin Tikkanen. Nimensä lisäksi hän oli valehdellut kotipaikkakuntansa ja vääristellyt tietoja aiemmista elämänvaiheistaan johtaakseen viranomaisia harhaan. Hänen henkilötietojensa selvittämiseen vierähti noin kuukausi, jonka seurauksena irtolaistutkinta venyi pitkäksi.¹³⁷ Myös Anna Maria Ollakka hyödynsi kuulustelutilanteissa vastaavia keinoja. Hän ei myöntynyt kertomaan itsestään poliisin pyytämiä tietoja, sillä omien sanojensa mukaan ei ollut velvollinen niitä antamaan.¹³⁸ Toisaalta hän myös väitti, ettei tuntenut omaa taustaansa aukottomasti. On mahdotonta arvioida, puhuiko Anna Maria kuulustelussa totta vai pyrkikö hän salaamaan tietoja viranomaisilta. On hyvin mahdollista, että kertomatta jättäminen oli keino osoittaa vastarintaa: kontrollia harjoittavan viranomaisen kanssa hän ei suostunut tekemään yhteistyötä.

Tekemättä jättämisen filosofiaa tutkinut Kaisa Kärki kuvaa tarkoituksellista tekemättä jättämistä piilevän vastarinnan muotona. Tällöin toimija jättää tietoisesti teon tekemättä vastustaakseen jotakin asiaa tai tahoa. Vastarinnan muotona se on tyyppillistä marginaalisille yksilöille ja ryhmille, joiden pyrkimyksenä on horjuttaa hallitsevan tahon valta-asemaa. Se voi ilmetä esimerkiksi viivästelynä, vaikenemisena, poissaoloina tai tietämättömyyden teeskentelynä.¹³⁹ Siten tekemättä jättäminen on itse asiassa osoitus toimijuudesta. Anna Maria Ollakka hyödynsi toiminnassaan tekemättä jättämisen vastarintaa. Hän ei totellut kontrolloivan tahon määräyksiä vaan

---

¹³⁶ Pukero 2009, 43.

¹³⁷ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 29.4.1895 §21, 436–443. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 17.5.1895 §27, 463–469. Ca:33 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1892–1896. KA.

¹³⁸ Haaparannan poliisilaitoksen kuulustelupöytäkirja 1.5.1890, 392–395. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

¹³⁹ Kärki 2019, 28, 37.

päätti toimia toisin, oman tahtonsa mukaan. Siten Anna Maria osoitti myös välinpitämättömyyttä viranomaisia kohtaan. Hänen toimintansa ei ollut kuitenkaan piilevää, päinvastoin hän osoitti avoimesti viranomaisille vastarintansa muodot.

Anna Maria Ollakka oli vaikeuttanut viranomaisten työtä myös karkaamalla vanginvartijalta. Pakenemisen syynä oli se, että hän halusi välttää irtolaistuumion. Hän toimi tietoisesti viranomaisten kontrollikeinoja vastaan, mikä kertoo hänen aktiivisesta toimijuudestaan. Ei ollut mitenkään tavatonta, että irtolaiset katosivat juuri ennen tuomionsa täytäntöönpanoa. Esimerkiksi eräs oululainen satulantekijä Maurits Planting pakeni kokonaan maasta välttääkseen tulevan irtolaistuumionsa. Siinä hän myös onnistui, sillä läänin kuvernööri ei voinut määrätä kadonnutta irtolaista yleiseen työhön.¹⁴⁰ Pakeneminen ja viranomaisten välttely toimivat eräänlaisina selviytymisen keinoina kontrollia kohtaan.

Lääninhallituksen irtolaiskuulusteluun lähetetyillä henkilöillä oli mahdollisuus puolustautua syytteitä vastaan. Tätä tilaisuutta he myös käyttivät hyväkseen. Valitettavasti viranomaiset eivät aina kirjanneet syytettyjen lausuntoja ylös, jolloin irtolaisten oma ääni jää tavoittamattomiin. Dokumentoiduista lausunnoista on kuitenkin pääteltävissä ne keinot, joilla irtolaiset yrittivät välttää joutumasta tuomituksi. Kuulustelutilanteissa Anna Maria Ollakka ei missään vaiheessa myöntänyt syyllisyyttään irtolaisuuteen, vaan sen sijaan väitti eläneen kunnollisesti ja tehneen rehellistä työtä. Kun aikaisemmat yritykset irrottautua kontrollista eivät onnistuneet, päätti Anna Maria kiistää tekonsa ja käyttää kaikki keinot vapautensa vaalimiseksi. Lääninhallitus ei kuitenkaan uskonut hänen vakuutteluun, eikä Anna Maria Ollakka toteuttanut lupauksiaan käytöksensä parantamisesta.

Lähdemateriaalin pintapuolisuuden vuoksi jää epäselväksi, oliko Anna Maria Ollakka tehnyt satunnaisia töitä tai pyrkinyt aktiivisesti etsimään itselleen palveluspaikkaa. On mahdollista, että hän oli kierrellyt eri paikkakunnilla toimeentulon toivossa. On myös yhtä mahdollista, ettei Anna Marialla ollut aikomustakaan löytää itselleen vakituista työtä, vaan pyrki kulkemisella pysyttelemään viranomaisten tavoittamattomissa. Viranomaiset eivät lopulta olleet kiinnostuneita irtolaisuuden syistä eivätkä siksi

---

¹⁴⁰ Ote köyhäinhuoltohallituksen pöytäkirjasta 7.1.1885, 5§. MCB:7 Köyhäinhuoltohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

kirjanneet yksityiskohtaisia tietoja asiakirjoihin. Tärkeämpää kontrollin kannalta oli irtolaisuudesta aiheutuvien haittojen kitkeminen.

Anna Maria Ollakan toimijuus näkyi aktiivisena vastarintana viranomaiskontrollia kohtaan. Hän pyrki vaikeuttamaan viranomaistyötä avoimella kapinallisuudella ja yhtäältä piilevimmillä tekemättä jättämisen keinoilla. Hän teki tietoisia valintoja välttääkseen virkavallan pakkotoimet esimerkiksi kiistämällä tekonsa, vakuuttamalla syyttömyyttään ja pakenemalla viranomaisia tilaisuuden tullen. Vastarinnan keinojen tarkoituksena oli lopulta säilyttää itsenäinen elämä, mutta siinä hän ei onnistunut. Lähteet kertovat vain palasia Anna Maria Ollakan elämästä viranomaiskontrollin kohteena. Hän ei missään vaiheessa päässyt irtolaisuuskierteestään eroon, vaan tuli yhä uudelleen tuomituksi yleiseen työhön. Vaikeuksiinsa apua hakenut Anna Maria Ollakka jäi lopulta ilman tukea ja siten hän oli olosuhteiden pakosta jatkanut elämäänsä irtolaisena. Anna Maria Ollakan tapaus on kuitenkin esimerkki siitä, että irtolaiset kykenivät toimimaan viranomaiskontrollia kohtaan huolimatta siitä, että he itse olivat altavastaajan asemassa suhteessa kontrollin toteuttajiin.

2. ”Suurena turmeluksena ja inhona yhteiskunnassa” – Aviomies ja isä irtolaisena

Tämän luvun tarkastelun kohteena on perheellinen mies Jonas Brockman ja hänen elämänvaiheensa irtolaisena. Tutkin, millä tavoin viranomaiset arvioivat hänen irtolaisuuttaan ja millainen merkitys perheellä oli hänen irtolaisuutensa kannalta. Käsittelen hänen tapauksensa valossa irtolaisuuden arviointiprosessin ongelmallisuutta ja tuon esiin, millä tavoin irtolaiset pyrkivät vastaamaan kokemuksiinsa epäkohtiin. Niin ikään arvioin Jonas Brockmanin toimijuuden muotoja ja hänen toimintamahdollisuuksiinsa vaikuttaneita tekijöitä. Ensimmäisessä alaluvussa muodostan Jonas Brockmanin biografisen profiilin hänen elämästään irtolaisena. Toisessa alaluvussa analysoin niitä tekijöitä, joiden perusteella viranomaiset määrittivät hänet irtolaiseksi. Viimeinen alaluku rakentuu Jonas Brockmanin toimijuuden käsittelyn pohjalle.

2.1. Kouluttautuneesta käsityöläisestä ”parantumattomaksi juopoksi”

Jonas Brockman syntyi 22. päivänä kesäkuuta 1830 Oulun kaupungissa. Hän oli hattumaakari Johan Brockmanin ja hänen vaimonsa Anna Gretan poika.¹⁴¹ Perheen isä kuoli vuonna 1832, ja äiti Anna Greta meni myöhemmin naimisiin hattumaakarin kisällin Isac Lundströmin kanssa.¹⁴² Jonas Brockman toimi neljääntoista ikävuoteensa asti hattumaakarin opissa. Hän kävi satunnaisesti triviaalikoulua ja sai sen ohessa myös yksityisopetusta. Hän taitoi hyvin sekä suomen että ruotsin kielen. Jonas Brockman elätti itsensä hattumaakarina vuoteen 1854 asti, jolloin hänet 24-vuotiaana värvättiin asepalvelukseen. Siellä Brockman eteni kanslia-apulaisesta pataljoonan adjutantin sekä rahastonhoitajan avustajaksi, ja hänet ylennettiin vuonna 1857 komppaniaan Helsinkiin. Jo seuraavana vuonna hän joutui lopettamaan asepalveluksensa

---

¹⁴¹ Syntyneiden luettelo 22.6.1830, 191. IC:7 Oulun seurakunnassa syntyneiden luettelo 1822–1831. Digitaaliarkisto, KA.

¹⁴² *Oulun Wiikko-Sanomia* 21.4.1832. Vihittyjen luettelo 8.6.1833, 114. IEb:1 Oulun seurakunnassa vihittyjen ja kuulutettujen luettelo 1792–1854. Digitaaliarkisto, KA.

sairastumisen vuoksi. Tämän jälkeen Jonas Brockman toimi Oulun tullihuoneella ylimääräisenä konttorikirjurina ja rahastonhoitajana. Vuonna 1861 hän sai oikeudet harjoittaa ammattiaan Oulussa, mutta jo kolme vuotta myöhemmin lopetti hatunvalmistusliikkeensä sairastumisen vuoksi. Sen jälkeen Brockman ansaitsi elantonsa satunnaisilla töillä kuten juridisena avustajana.¹⁴³ Jonas Brockmanilla ja hänen vaimollaan Marialla oli useampia lapsia, joista tyttäret Milda ja Naema Hilda Johanna sekä poika Herman Anastasius esiintyivät viranomaisten lähdemateriaalissa.

Jonas Brockman joutui virkavallan kanssa tekemisiin jo vuonna 1859, jolloin häntä ensimmäisen kerran sakotettiin juopumuksesta. Seuraavien vuosien aikana hänet otettiin useamman kerran kiinni juopottelusta, kiroilemisesta, ovien särkemisestä ja kadulla meluamisesta.¹⁴⁴ Jonas Brockman oli tuomittuna irtolaisuudesta Kuopion väliaikaiseen työlaitokseen vuosina 1877 ja 1881.¹⁴⁵ Viimeksi mainitusta vankeudesta hän vapautui elokuussa 1882.¹⁴⁶ Tämän jälkeen hän oli pitkään viranomaisten valvonnan kohteena ja irtolaisuudesta epäiltyä.

Seuraavan kerran Jonas Brockman lähetettiin lääninhallituksen irtolaiskuulusteluun 28. päivänä marraskuuta 1883. Viranomaisten mukaan Brockman oli jättänyt perheensä äärimmäiseen ahdinkoon työttömyyden ja päihdeongelman vuoksi. Lisäksi hänet oli useasti tavattu kiertelemässä ja kerjäämässä ympäri kaupunkia. Heikon toimeentulon johdosta perhe oli joutunut turvautumaan köyhäinhoidon apuun, ja Brockmanin perheen lapset Milda ja Herman olivat vuoden ajan olleet vakituisesti köyhäinhoidon holhottavina. Köyhäinhoitohallituksen mukaan lapsia ei voitu antaa takaisin Brockmanin perheen huostaan, sillä vanhemmat eivät kyenneet hoitamaan lapsiaan tai tarjoamaan heille kunnollista kristillistä kasvatusta.¹⁴⁷

Irtolaiskuulustelussa vastaamaan pyydetty Jonas Brockman puolustautui syytteitä vastaan. Hän kertoi, että viimeksi työlaitoksesta palattuaan oli tehnyt kaikenlaisia töitä,

---

¹⁴³ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 7.7.1887 §61, 1374–1375. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁴⁴ Papintodistus 28.11.1883, 1280. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁴⁵ Merkintä Jonas Brockmanin vapauttamisesta. Bd:5 Varkaiden ja huonomaineisten naisten kirja 1879–1886. KA.

¹⁴⁶ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 18.8.1882 §133, 1273–1274. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1880–1883. KA.

¹⁴⁷ Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirja 28.12.1882 §2. MCB: 3–9 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1865–1894. OKA.

mutta sairautensa johdosta ei kyennyt elättämään koko perhettään. Tällöin lääninhallitus päätti tutkituttaa Jonas Brockmanin terveydentilan ennen kuin päätös irtolaisasiasta tehtiin.¹⁴⁸ Lääninvankilan lääkäri totesi Jonas Brockmanilla olevan nivustyrä, mutta se ei kuitenkaan estänyt häntä tekemästä työtä. Lausunnon seurauksena Jonas Brockman tuomittiin kolmannen kerran irtolaisuudesta Kuopion väliaikaiseen työvankilaan, tällä kertaa kahdeksi vuodeksi.¹⁴⁹

Jonas Brockman palasi takaisin Oulun kaupunkiin 24. päivänä lokakuuta 1885, ja sai määräyksen hankkia itselleen vakituisen ja säännöllisen työn.¹⁵⁰ Marraskuussa hän anoi köyhäinhoitohallitukselta apua perheelleen, ja Brockmanin perhe muutti väliaikaisesti asumaan kaupungin köyhäin kasarmille.¹⁵¹ Vuoden 1886 aikana Jonas Brockman pyrki työllistämään itsensä tarjoamalla juridisia neuvoja Oulun raastuvanoikeudessa. Hän kuitenkin menetti lupansa toimia oikeudessa, sillä raastuvanoikeus katsoi, ettei häntä voitu pitää rehellisenä ja hyvämaineisena kansalaisena lukuisten tuomioiden vuoksi.¹⁵² Samana vuonna Jonas Brockman pidätettiin useamman kerran, sillä hän oli humalassa metelöinyt kaupungin kaduilla, tunkeutunut väkisin anniskeluliikkeeseen ja todistajien mukaan hyökännyt erään poliisin kimppuun.¹⁵³

Köyhäintalosta lähdettyään perhe muutti nykyisen Tuiran kaupunginosaan, vuokraamaansa asuntoon, taloon nimeltä ”Villa Blom”.¹⁵⁴ Huhtikuussa 1887 köyhäinhoitohallituksen esimies P. G. Hällfors vieraili Brockmanin perheen asunnossa, sillä Maria Brockmanin väitettiin joutuneen sairastuoteeseen miehensä pahoinpitelyn vuoksi. Perheen naapuri kertoi Hällforsille, että Jonas Brockman oli usein hyvin

---

¹⁴⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 28.11.1883 §184, 1271–1273. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1880–1883. KA.

¹⁴⁹ Lääninvankilan lääkärin lausunto 29.11.1883, 1281. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 29.11.1883 §185, 1273–1274. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1880–1883. KA.

¹⁵⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 24.10.1885 §122, 817. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵¹ Ote köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjasta 2.11.1885 §6. Ote köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjasta 7.1.1886 §17. MCB:7 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

¹⁵² *Oulun lehti* 24.7.1886.

¹⁵³ Oulun poliisikonttorin päiväkirjan ote 15.5.1887, 1331. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵⁴ Irtolaiskuulustelun todiste 26.3.1887, 1363. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

humalassa, ja että tämä oli ”hukuttanut kaiken ansionsa viinaan”.¹⁵⁵ Lausunnossaan läänin kuvernöörille Hällfors vaati, että Jonas Brockman tulisi vangita yleiselle turvallisuudelle vaarallisena sekä saattaa vastuuseen vaimonsa pahoinpitelystä ja ”parantumattomasta juoppoudesta”.¹⁵⁶

Köyhäinhoitohallituksen aloitteesta Jonas Brockman lähetettiin irtolaiskuulusteluun 14. päivänä toukokuuta 1887. Kuulustelussa Brockman kielsi kaikki syytökset. Hän kertoi viranomaisille, ettei koskaan ollut käyttäytynyt väkivaltaisesti vaimoaan tai lapsiaan kohtaan, saati esitettyjen todisteiden mukaisesti hyökännyt poliisin kimppuun. Hän vaati vapautusta syytteistä vedoten työkyvyttömyyteensä sekä siihen, että hänet oli ”pakotettu jättämään kotinsa ja irtaimistonsa ilman valvontaa”. Lääninhallitus päätti tutkituttaa Jonas Brockmanin terveydentilan uudelleen ennen kuin tapauksen käsittelyä jatkettiin.¹⁵⁷

Lääkäri havaitsi Jonas Brockmanilla olevan krooninen keuhkoputkentulehdus ja nivustyrä. Lisäksi hänen todettiin kärsivän päänsäryistä ja huimauksista, jotka vaikuttivat merkittävästi hänen työkykyynsä.¹⁵⁸ Vakavista sairauksista huolimatta Jonas Brockmanin irtolaiskäsittelyä päätettiin edelleen jatkaa. Tällöin Jonas Brockman pyysi lupaa toimittaa lääninhallintoon todisteita, jotka vahvistivat hänen harjoittaneen yhä hattumaakarin ammattia ja kykenevän elättämään itsensä ja perheensä.¹⁵⁹ Lupa hänen pyyntöönsä myönnettiin ja seuraavina päivinä lääninhallintoon saapui todisteita Jonas Brockmanin puolesta. Lausunnot vahvistivat hänen työskennelleen hattumaakarin ammatissa, mutta sen sijaan Maria Brockmania syytettiin miehensä maineen vahingoittamisesta:

*Ei ole koskaan meille minkään kaltaista häiriötä tahi pahanelämää tehnyt
[- -] mutta päinvastoin valituksia hän on hoitanut huolellisesti vaimoaan
ja lapsia sekä tämän kuun ajalla aamuvarhaisesta ilta hiljaiseen tehnyt*

---

¹⁵⁵ Köyhäinhoitohallituksen esimiehen kirje läänin kuvernöörille 16.5.1887, 1335. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵⁶ Köyhäinhoitohallituksen esimiehen kirje läänin kuvernöörille 29.4.1887, 1332–1333 Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵⁷ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 14.5.1887 §51, 1310–1312. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵⁸ Lääkärin lausunto 18.5.1887, 1338. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁵⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 18.5.1887 §53, 1313. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

hattutöitään, todistamme valallisesti, sekä että hänen vaimonsa, Brockmanin nyt poissa ollessa on käynyt lukittuin ovien takana ja kulettanut sieltä hattukaluja sekä uhkasi yhä tehdä samaten. Oulunsuun kylä toukokuun 19. p. 1887. – J. Lumpus. K. Lumpus. L. Lumpus. Maria Greeta Kärnä.¹⁶⁰

Syyttömyytensä vakuudeksi Jonas Brockman kirjoitti useita henkilökohtaisia kirjeitä läänin kuvernöörille. Kirjeissään hän kävi yksityiskohtaisesti läpi häntä vastaan esitetyt syytteet ja kumosi niiden paikkansapitävyyden. Jonas Brockmanin mukaan köyhäinhoitohallituksen esimiehen P. G. Hällforsin julkituomat todisteet olivat täysin perättömiä, ja niiden ainoa tarkoitus oli vain halventaa häntä.¹⁶¹ Jonas Brockman väitti, että jopa paikalliset poliisiviranomaiset tiesivät hänen olleen syytön, mutta eivät uskaltaneet tuoda julki totuutta pelätessään menettävänsä työnsä. Kirjeessään Jonas Brockman ilmoitti, että myös virkavalta oli käyttäytynyt häntä kohtaan sopimattomasti. Hänen mukaansa edellisen syyskuun aikaan poliisit olivat pahoinpidelleet hänet rajusti pidätyksen yhteydessä.¹⁶² Lopuksi hän anoi läänin kuvernööriltä vapautusta irtolaissyytteistä ja asian siirtämistä tuomioistuimen ratkaistavaksi. Siellä hänelle voitaisiin antaa mahdollisuus jatkaa ammattiaan ”eikä olla petoksena niille ihmisille, jotka olivat uskoneet hänelle hattujensa korjaamisen”.¹⁶³

Myös kaupungin maistraatti hankki todisteet irtolaiskäsittelyä varten lähettämällä poliisit Brockmanin perheen asuntoon tarkastuskäynnille. Poliisit raportoivat, etteivät löytäneet asunnosta mitään todisteita hattujen valmistuksesta. Maria Brockman ja hänen poikansa vahvistivat, ettei Jonas Brockman ollut moneen kymmeneen vuoteen harjoittanut hattumaakarin ammattia. Lisäksi he kertoivat perheen isän juoneen ja käyttäytyneen väkivaltaisesti kotona ollessaan. Poliisin lausunnon mukaan Maria Brockman oli toivonut hartaasti, että hänen miehensä tuomittaisiin pidemmäksi aikaa

---

¹⁶⁰ Todistajien lausunnot 19.5.1887, 1341–1342. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶¹ Jonas Brockmanin kirje läänin kuvernöörille 25.5.1887, 1339–1340, 1364–1365. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶² Jonas Brockmanin kirje läänin kuvernöörille 7.6.1887, 1347–1348. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶³ Jonas Brockmanin kirje läänin kuvernöörille 25.5.1887, 1339–1340, 1364–1365. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

rangaistuslaitokseen.¹⁶⁴ Oulun piirin nimismies Edvard Wilander valtuutettiin ottamaan selvää Jonas Brockmanin todistajien luotettavuudesta. Kirjeessään läänin kuvernöörille Wilander arvioi, ettei Brockmanin hankkimilla todisteilla ollut mitään arvoa. Hänen mukaansa ihmiset Oulun seudulla olisivat hyvin kiitollisia, mikäli Jonas Brockman tuomittaisiin ”hyvin ansaittuun työ- ja ojenuslaitokseen muutamiksi vuosiksi”.¹⁶⁵

Jonas Brockmanin irtolaiskuulustelua jatkettiin 7. kesäkuuta 1887. Tällöin lääninhallituksessa käsiteltiin lisää todisteita hänen puolestaan. Todistajat vakuuttivat, ettei Jonas Brockman ollut elänyt vailla toimeentuloa eikä häntä siksi tulisi tuomita irtolaisuudesta. Lisäksi kirjeissä moitittiin Maria Brockmania valehtelemisesta:

*Hän on tuiki valehtelia ja kavalakielinen, laiska, siivoton, eikä koskaan ole taloudestaan pitänyt sitä huolta kuin vaimolle kuuluu, [- -] josta hänen vanhemmat lapsensakin on minulle valittaneet sekä sanoneet että: jos ei isä kurja olis huolta meistä pitänyt, niin me olisimme äitiltä saaneet kuolla nälkään. Tämän kaiken kuin myös että Brockman on kaiken naimis-aikanaan saanut taloudestaan olla isäntänä, emäntänä, lasten hoitajana ja ruoanlaittajana ja passannut laiskaa vaimoaan terveennä ja sairasmaivan liikanaisesti miehelle ja katsomatta omaan huonoon kuntoonsa, sekä on viime toukokuussakin, vaimon poissa ollessa, minun tyttärelläni ompeluttanut hattuja; ja Brockman ei ole mikään laiskuri sillä hän kokee aina hankkia työtä itselleen ja ruokaa perheelleen. Oulussa tämän kuun 3. p. 1887 – Beata Tervo.*¹⁶⁶

Tänä keväänä kävin vaimoineni eräänä iltana Jonas Brockmannin asunnossa. Silloin oli Brockmanni täydessä työssä korjaamassa vanhoja hattuja. Muutoin tunnen Brockmanin hyvin vähän. Köyhäinapuahan hän nauttinee. Sekä luullakseni käyttäny huonosti itsiään ja perhettään

---

¹⁶⁴ Poliisien lausunto 25.5.1887, 1361. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶⁵ Nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 1.6.1887, 1344–1345. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶⁶ Beata Tervon kirje 3.6.1887, 1357. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

kohtaan. Vain kenellä ei tuon pahempia rikoksia ole, ei suinkaan sen pitäis vapauttaa menettää. Oulu 7. p. kesäk. 1887 – Alex Wanhala.¹⁶⁷

Näihin todisteisiin vedoten Jonas Brockman anoi vapautusta syytteistä. Hänen mukaansa esitetyt lausunnot osoittivat hänen harjoittavan ammattia ja kykenevän elättämään perheensä. Lääninhallitus sen sijaan katsoi, että viranomaisten todisteiden valossa oli täysin osoitettu Brockmanin syyllistyneen irtolaisuuteen. Lääninhallitus totesi, etteivät Jonas Brockmania puoltavat todisteet olleet tarpeeksi uskottavia tai riittäviä kumoamaan syytteitä. Tämän vuoksi hänet päätettiin tuomita irtolaisuudesta kahdeksi vuodeksi Lappeenrannan työväntilaan. Brockman määrättiin tekemään sellaista työtä, johon hän kykeni sairaudestaan huolimatta.¹⁶⁸

Jonas Brockman palasi Ouluun elokuussa 1889 työväntönsä päätyttyä. Hän muutti perheineen Frans Alfred Lindin taloon Hallituskadun ja Itäisen Pitkätien kulmaan kaupungin tuntumaan. Hän alkoi jälleen työskennellä juridisena avustajana ja kirjuriina.¹⁶⁹ Samoihin aikoihin Brockmanin tyttäret Milda ja Hanna ajautuivat irtolaisuuteen ja viranomaiskontrollin kohteiksi. Naisia syytettiin prostituutiosta, sillä heidän epäiltiin pitäneen kotonaan ”haureellista liikettä”. Lisäksi heidät pidätettiin lukuisia kertoja juopumusten vuoksi.¹⁷⁰ Jonas Brockman teki itse useita valituksia tyttäristään, jotka olivat jatkuvasti humalassa ja häiritsivät naapuruston rauhaa.¹⁷¹ Jonas Brockman ei joutunut enää irtolaiskontrollin syyniin viimeisinä elinvuosinaan. Hän oli ilmeisen varaton ja sai köyhäinhoidolta avustusta. Jonas Brockman kuoli 61-vuotiaana joulukuun 15. päivänä 1891.¹⁷²

---

¹⁶⁷ Alex Wanhalan kirje 7.6.1887, 1355. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 7.6.1887 §61, 1374–1375. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁶⁹ *Oulun ilmoituslehti* 28.12.1889.

¹⁷⁰ Esim. Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 10.7.1891, No. 710, 28.7.1891, No. 763, 8.9.1891, No. 872. Ad:8 Rikosilmoituspäiväkirja 1891. KA.

¹⁷¹ Maistraatin kirje 5.4.1890, 221–222. Oulun poliisikonttorin päiväkirja 5.2.–3.4.1890, 223–224, 227. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

¹⁷² *Kaiku* 19.12.1891.

2.2. Päihdeongelma ja väkivalta irtolaisuuden kontekstissa

Jonas Brockman syntyi käsityöläisperheeseen ja sai koulutuksen hattumaakarin ammattiin. Hän työskenteli myöhemmin juridisena avustajana, kirjurina sekä hattumestarin ammatissa, ja oli siten oppinut ja osaava ammattilainen. Koulutuksensa ja ammattitaitonsa vuoksi hänen sosiaalinen asemansa sekä taloudelliset lähtökohtansa olivat suhteellisen hyvät. Tilanne kuitenkin muuttui, kun Brockman joutui jättämään asepalveluksensa kesken eikä pystynyt tekemään työtään sairastumisen vuoksi. Hän ajautui pikkurikosten tielle ja viranomaiskontrollin kohteeksi. Hänet pidätettiin useamman kerran juopottelun ja väkivaltaisen käytöksen seurauksena, ja hän joutui lopulta irtolaisuudesta syytetyksi – ja tuomituksi. Miksi Jonas Brockman ajautui epäsäännölliseen elämään? Millä perustein hänet tuomittiin irtolaisena ja millaiset seuraukset hänen irtolaisuudellaan oli? Millaista oli hänen toimijuutensa viranomaiskontrollin kohteena?

Irtolaisuuden arviointiprosessi – Perheellinen mies kontrollin kohteena

Jonas Brockmanin irtolaisuuden arviointi aiheutti viranomaisille runsaasti työtä, sillä hänen tapauksensa ei ollut yksiselitteinen. Hän ei nimittäin täyttänyt jokaista irtolaisuuden tunnuspiirrettä. Silti viranomaiset tuomitsivat hänet irtolaisuuteen syyllistyneenä. Kiinnostavaa onkin, millä perustein viranomaiset määrittivät hänen irtolaisuutensa piirteet. Seuraavaksi analysoin Jonas Brockmanin irtolaisuutta viranomaisnäkökulmasta. Pyrin samalla tulkitsemaan irtolaisuuden arviointiprosessiin vaikuttaneita intersektionaalisia tekijöitä: sosiaalisen aseman, sukupuolen ja siviilisäädyn merkitystä.

Jonas Brockman joutui virkavallan kanssa tekemisiin lähes välittömästi asepalveluksensa jälkeen, ollessaan 29-vuotias. Tuolloin hänet pidätettiin ensi kerran juopumuksesta. Siitä lähtien Jonas Brockman tavattiin säännöllisin ajoin kaupungilla juovuksissa. Hänen taipumuksensa juopotteluun tunnettiin hyvin myös viranomaisten keskuudessa. Oli varsin yleistä, että poliisiviranomaiset ottivat hänet kiinni

humaltuneena kadulla makaamasta tai juovuksissa tappelemasta.¹⁷³ Myös kaupungin köyhäinhoito oli tietoinen Brockmanin runsaasta alkoholinkulutuksesta ja sen aiheuttamasta varattomuudesta, jonka vuoksi hänen lapsensa oli otettu köyhäinhoidon huostaan. Jonas Brockmanin irtolaisuus alkoi vähitellen kietoutua päihdeongelman ympärille. Hän taisteli alkoholin kurimusta vastaan vuosia, ja se näyttääkin olleen hänen irtolaisuutensa keskeisin tekijä. Myös Maria Brockmanin alkoholinkulutus oli ilmeisen suurta, sillä hänen kuvailtiin olevan ”kernas oluelle” ja miehensä tavoin oli saanut köyhäinhoidolta varoituksen käytöksensä vuoksi.¹⁷⁴

Alkoholilla oli merkittävä rooli irtolaisuusilmiössä, mikä käy ilmi viranomaisten tuottamasta lähdemateriaalista. Runsas alkoholinkulutus, viinanpoltto ja salakapakointi näkyivät irtolaisten arkipäiväisessä elämässä, ja huomattava osa irtolaisista joutui virkavallan kanssa tekemisiin juuri edellä mainituista syistä. Alkoholista käytettiin niin nautintoaineena kuin keinona tulojen hankkimiseen. Päihteiden runsas käyttö oli usein myös irtolaisuuteen ajautumisen syy, mikä on todennettavissa Jonas Brockmanin tapauksesta.

Runsas alkoholinkulutus ei ollut vain irtolaisten harjoittamaa toimintaa. Alkoholikysymyksestä käytiin laajempaa yhteiskunnallista keskustelua 1800-luvun lopulla, jolloin kristilliset raittiusliikkeet ja alkoholinvastainen sivistyneistö vaativat muutosta alkoholipolitiikan saralla. Keskustelua käytiin etenkin viinan kotipoltosta ja lisääntyneestä alkoholinkulutuksesta, jota pyrittiin saamaan kuriin alkoholipolitiikan keinoin.¹⁷⁵ Vuonna 1865 säädettiin paloviina-asetus, jonka myötä viinan kotipoltto kiellettiin ja sen valmistus sallittiin ainoastaan valmistusoikeuden saaneissa tehtaissa.¹⁷⁶ Paloviina-asetus merkitsi alkoholin valmistuksen ja kulutuksen vähenemistä, mutta sitä seurasivat uudet ongelmat alkoholitottumuksissa. Koska viinan kotipoltosta oli tullut kiellettyä, tuli alkoholi hankkia ja nauttia muualla kuin omassa ruokakunnassa. Siten alkoholin käytöstä tuli yhä julkisempaa ja näkyvämpää

---

¹⁷³ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 28.11.1883 §184, 1271–1273. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 6.9.1886, 1331. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁷⁴ Beata Tervon kirje 3.6.1887, 1357. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA. Köyhäinhoitohallituksen varoitus 1.5.1878. Bd:5 Varkaiden ja huonomaineisten naisten kirja 1879–1886. KA.

¹⁷⁵ Sulkunen 1986, 18–19.

¹⁷⁶ Vehviläinen 1966, 125–126.

toimintaa. Erityisesti sivistyneistö paheksui alkoholin runsasta kulutusta, sillä he katsoivat alkoholin rappeuttavan työväestön sekä aiheuttavan heidän keskuudessaan laiskuutta ja työnteon laiminlyöntejä.¹⁷⁷ Valistustoiminnassa ja alkoholinvastaisissa kirjoituksissa korostettiin alkoholin aiheuttamia vaaroja, ja pyrittiin kitkemään yhteiskunnassa rehottavaa juoppoutta.¹⁷⁸

Erityisen paheksuen suhtauduttiin juopotteleviin irtolaisiin, sillä he olivat yhteiskunnan sosiaalisessa järjestyksessä alinta luokkaa. Kaupungin katukuvassa humaltuneena kulkevia irtolaisia otettiin jatkuvasti poliisin toimesta kiinni. Näkyvä juopottelu herätti pelkoa ja epäluuloa kanssakulkijoissa. Lisäksi alkoholinkulutuksen katsottiin aiheuttavan rikollisuutta ja järjestyshäiriöitä, minkä vuoksi sitä pyrittiin hanakasti kitkemään.¹⁷⁹ Kaupungin ahtaasti asutuissa kortteleissa häiriötilanteet olivat yleinen ongelma, ja poliisi joutuikin useasti puuttumaan häiriöihin, jotka kantautuivat irtolaisten asunnoista.¹⁸⁰ Irtolaiset eivät suinkaan olleet ainoita, jotka juopottelivat julkisesti ja herättivät pahennusta humalaisella käytöksellään. Samalla tapaa joivat niin työläiset, sotilaat kuin talonpojatkin. Kyse oli ennemminkin siitä, etteivät irtolaiset kuuluneet yhteiskunnan itsenäisten kansalaisten joukkoon. Siksi he olivat tarkemman viranomaisvalvonnan kohteita ja joutuivat edesvastuuseen tällaisesta toiminnasta.¹⁸¹

Runsas alkoholinkulutus ei ollut yksinomaan viranomaisten rasite. Yhteiskunnallisessa keskustelussa huomio kohdistettiin perheisiin ja alkoholin aiheuttamiin kärsimyksiin kodeissa. Alkoholikysymys oli vahvasti sukupuolisidonnainen, sillä miesten katsottiin juomisellaan aiheuttavan kärsimystä perheilleen. Sen sijaan naiset nähtiin miesten päihdeongelman sijaiskärsijöinä. Alkoholivalistus otti kohteekseen perheellisen miehen, jonka alkoholinkäyttöä se moralisoi. Miesten kansalaiskelpoisuus eli eräänlainen kunnollisen miehen ihanne, perustui ahkeruuden ja raittiuden lisäksi kykyyn taata perheelleen riittävä toimeentulo. Runsa alkoholinkulutus puolestaan aiheutti taloudellisia ongelmia ja vaikeuksia perheen toimivuuteen, ja siten miesten päihdeongelman nähtiin koskettavan koko perhettä. Juopotteleviin miehiin

---

¹⁷⁷ Sulkunen 1986, 22–24.

¹⁷⁸ Sulkunen 1986, 30.

¹⁷⁹ Vilkuna 2015, 280.

¹⁸⁰ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 5.2.1890, 223. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

¹⁸¹ Vilkuna 2015, 278–282.

suhtauduttiin tuomitsevasti, sillä he eivät kyenneet huolehtimaan perheensä elatuksesta.¹⁸²

Lähdeaineistostani on havaittavissa, että miesten päihdeongelmaa pidettiin erityisen tuomittavana sen kytkeytyessä perhe-elämään. Jonas Brockmanin kohdalla runsas alkoholinkulutus nostettiin perheen ahdingon syyksi, sillä sen vuoksi hänen vaimonsa ja lapsensa olivat joutuneet turvautumaan epävarmaan köyhäinapuun. Samoin perustein paheksuttiin erästä toista irtolaismiestä, joka oli viranomaisten mukaan ”langennut kaikkein surkeimpaan juoppouteen” ja siten ajanut perheensä onnettomaan tilaan. Tällaista perheenisää pidettiin kelvottomana niin omassa kotitaloudessaan kuin koko yhteiskunnassa.¹⁸³

Päihdeongelman ja perhe-elämän yhteys nostettiin esille jatkuvasti Jonas Brockmanin irtolaiskuulusteluissa, sillä alkoholismin aiheuttamat taloudelliset vaikeudet olivat syösseet perheen varattomaksi. Hän oli ”antanut perheensä kokonaan joutua köyhäinhoidon elätettäväksi”, ja siten epäonnistunut tehtävässään aviomiehenä ja isänä.¹⁸⁴ Tämä oli kristillisten ihanteiden vastaista, sillä avioliitossa olevan miehen kunniallisuus perustui perheen hyvinvoinnista huolehtimiseen.¹⁸⁵ Viranomaiset katsoivat, ettei Brockman kyennyt täyttämään niitä velvollisuuksia, joita perheelliselle miehelle kuului. Päihdeongelmaan ei itsessään kohdistettu huomiota irtolaisuuden tuottajana, vaan olennaisempaa olivat sen seuraukset nimenomaan elatuksen näkökulmasta.

Huomionarvoista on, ettei Maria Brockman joutunut samalla tapaa viranomaiskontrollin kohteeksi, vaikka hänen kerrottiin juopottelevan ja laiminlyövän tehtäviään vanhempana.¹⁸⁶ Maria Brockman ei ollut kuitenkaan velvollinen huolehtimaan perheensä elatuksesta, eikä siksi joutunut vastuuseen perheen taloudellisista vaikeuksista. Siten sukupuolella ja siviilisäädylä oli huomattavasti merkitystä irtolaisuuden arviointiprosessissa. Ne merkitsivät vastuuta perhettä kohtaan ja velvollisuuksien rikkomisesta seurasi kontrollitoimenpiteitä.

---

¹⁸² Sulkunen 1986, 29, 33–34.

¹⁸³ Poliisin kirje maistraatille 9.11.1883, 1233. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1880–1883. KA.

¹⁸⁴ Köyhäinhoitohallituksen esimiehen kirje kaupungin maistraatille 20.4.1881, 178–179. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

¹⁸⁵ Lidman 2015, 86–88; Markkola 2014, 154–155.

¹⁸⁶ Beata Tervon kirje 3.6.1887, 1357. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Irtolaiskuulusteluissa esitettyjen todistusten perusteella voidaan päätellä, että Jonas Brockmanin päihdeongelma sekä osittainen työkyvyttömyys olivat ajaneet perheen vaikeaan taloudelliseen tilanteeseen, jonka vuoksi heidän elantonsa oli köyhäinavun ja kerjäämisen varassa.

Päihdeongelma nähtiin kokonaisvaltaisena turmiona, joka vääjäämättä johti myös rikollisuuteen. Alkoholin kohtuukäyttöä ei tunnistettu vaan vähäiselläkin alkoholin nauttimisella katsottiin olleen suora yhteys juoppouteen. Irma Sulkusen mukaan juopoksi leimatut henkilöt menettivät kansalaisluottamuksensa ja heidät tuomittiin kuuluvaksi rikollisten alaluokkaan.¹⁸⁷ Päihdeongelmaan ei tarjottu minkäänlaista tukea yhteiskunnan suunnalta, sillä se rinnastettiin osaksi irtolaisten pahatapaisuutta.¹⁸⁸ Runsaasta alkoholinkulutuksesta seurasi pakkotoimenpiteitä, mikä irtolaisten kohdalla tarkoitti joutumista ojennuslaitokseen. Kurinpitotoimenpiteet eivät kuitenkaan tehonneet alkoholismiin sairauteen.¹⁸⁹ Alkoholin aiheuttama riippuvuus, sosiaalinen syrjäytyminen ja taloudellinen ahdinko ajoivat päihdeongelmaisia yhä syvemmälle huono-osaisuuteen. He joutuivat alttiiksi irtolaisuudelle ja viranomaiskontrollille, mikä selittää alkoholin merkittävän roolin irtolaisuusilmiössä.

Missä piirtyi sitten alkoholismiin ja satunnaisten juopumusten rajaveto? Kustaa H. J. Vilkuna on määritellyt päihdeongelman leiman riippuvaiseksi yhteisöstä. Mikäli henkilöä jouduttiin useamman kerran varoittamaan tämän ylenmääräisestä alkoholinkulutuksesta, tulkittiin hänet todennäköisesti päihdeongelmaiseksi.¹⁹⁰ Lähdemateriaalin pohjalta yksilöiden alkoholinkulutusta on vaikea arvioida, sillä viranomaisten merkinnät kertovat vain niistä tilanteista, jolloin irtolainen tuli toiminnallaan huomatuksi. Humaltuneena kulkeminen ei itsessään tehnyt kenestäkään alkoholista, mutta jos alkoholinkäytöstä aiheutui haittaa ulkopuolisille, puuttuivat viranomaiset toimintaan herkemmin. Jonas Brockmanin maine oli kärsinyt hänen alkoholinkulutuksensa johdosta, jolloin viranomaiset leimasivat hänet ”parantumattomaksi juopoksi”.¹⁹¹ Alkoholistin maineella oli nurja puolensa, sillä Jonas

---

¹⁸⁷ Sulkunen 1986, 31.

¹⁸⁸ Toikko 2005, 63.

¹⁸⁹ Vilkuna 2015, 508.

¹⁹⁰ Vilkuna 2015, 483–484.

¹⁹¹ Köyhäinhoitohallituksen esimiehen kirje läänin kuvernöörille 29.4.1887, 1332–1333. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Brockman menetti luottamuksensa ammattiyhteisön silmissä. Tätä tulkintaa puoltaa se, että Brockmanin toimilupa Oulun raastuvanoikeudessa evättiin lukuisten tuomioiden vuoksi. Toisaalta Brockman sai tukea tuttaviltaan irtolaiskäsittelyn aikana, joten yhteisönsä kokonaisvaltaista luottamusta hän ei ollut menettänyt.

Runsaan alkoholinkulutuksen lisäksi Jonas Brockmanin irtolaisuutta arvioitiin hänen väkivaltaisuutensa perusteella. Maria Brockman ilmoitti useamman kerran viranomaisille miehensä pahoinpidelleen häntä. Myös köyhäinhuoltohallitus otti kantaa Brockmanin käytökseen, sillä hänet määriteltiin ”yleiselle turvallisuudelle vaaralliseksi”.¹⁹² Brockmanin perheen tapaus oli siinä mielessä poikkeuksellinen, että perheen sisäiset ongelmat tuotiin julkiseksi tiedoksi lääninhallintoon. Perheväkivallan uhrin toivat harvoin julki perheensä sisäisiä asioita, mutta Brockmanin tapauksessa ilmiannolla oli vaikutusta irtolaisuuden arviointiprosessiin. Patriarkaalisessa yhteiskunnassa myös perheen sisäiset valtarakenteet määräytyivät patriarkaalisen järjestyksen pohjalta. Miehellä oli kotitaloudessaan ylin päätösvalta, mikä merkitsi velvollisuutta ylläpitää perheen kuria ja järjestystä. Jossain määrin nämä valtasuhteet sallivat miehen käyttää voimakeinoja kurittomia lapsia tai vaimoa kohtaan. Äärimmäisyyksiin ei kuitenkaan saanut mennä. Perusteetonta ja liiallista väkivaltaa pidettiin tuomittavana, ja sen johdosta myös perheenpää saattoi joutua edesvastuuseen.¹⁹³

Maria Brockman pyrki saattamaan miehensä vastuuseen teoistaan tuomalla julki perheen sisäiset epäkohdat. Vaikka Jonas Brockmanin väkivaltaisuutta käsiteltiin irtolaiskuulusteluiden yhteydessä, ei lääninhallituksen huomio kohdistunut itsessään väkivaltaisiin tekoihin. Väkivaltaisuus kyllä tunnustettiin, mutta suuremman huomion kohteeksi nostettiin Jonas Brockmanin kykenemättömyys perheen elatukseen. Väkivaltaisuus puolestaan niputettiin osaksi pahatapaisuutta, joka oli tulkinnanvarainen yläkäsite kaikelle huonolle käytökselle. Niin ikään Jonas Brockmanin puolesta todistaneet henkilöt sivuuttivat väkivallan merkityksen irtolaisuuden yhteydessä. Tätä näkemystä tukee yhden todistajan, kauppias Alex Wanhalan lausunto. Hänen mukaansa Jonas Brockman oli kyllä kohdellut perhettään huonosti,

---

¹⁹² Köyhäinhuoltohallituksen esimiehen kirje läänin kuvernöörille 29.4.1887, 1332–1333 Ca:31
Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁹³ Lidman 2015, 101, 112–113.

mutta häntä ei tulisi tuomita teoista, jotka eivät olleet ”tuon pahempia rikoksia”.¹⁹⁴ Näkemykset kertovat sukupuolittuneista valtarakenteista, joiden raameissa miehen voimankäyttö puolisoaan kohtaan ei ollut erityisen vakavana pidetty teko.

Satu Lidman arvioi, ettei esivalta halunnut liialti puuttua aviopuolisoiden välisiin riitoihin tai kotitalouksissa tapahtuviin väkivallantekoihin, ja siten sekaantua perheen sisäisiin valtasuhteisiin.¹⁹⁵ Ehkä myös lääninhallinnon tasolla puolisoitten väliset riidat nähtiin perheen sisäisinä asioina. Jonas Brockmanin tapauksessa enemmän painoarvoa saivat taloudelliset seikat. Hän oli työttömyytensä johdosta ajanut perheensä taloudelliseen ahdinkoon ja laiminlyönyt tehtäviään kunniallisena miehenä. Työn puute ja siitä aiheutuneet ongelmat nähtiin siis hänen irtolaisuutensa perimmäisenä tekijänä.

Lähdeaineistoni valossa vaikuttaa siltä, että miesirtolaisten kohdalla työttömyys nostettiin tyyppillisesti keskeiseen asemaan irtolaisuuden tuottajana. Näin oli huolimatta siitä, oliko kyseessä perheellinen vai naimaton mies. Työnteko nähtiin ihanteellisen miehen mittana, ja joutilaisuus oli puolestaan osoitus laiskuudesta sekä työnteon vieroksumisesta. Miehen maine tahriintui, mikäli hän ei kyennyt hankkimaan itselleen toimeentuloa. Naisten kohdalla työn puutetta ei nostettu samalla tapaa merkitykselliseksi seikaksi.¹⁹⁶ Eräs lähdeaineistossani ilmennyt esimerkkitapaus osoittaa, että työttömyys oli avainasemassa miesten irtolaisuuden arviointiprosessissa.

Haukiputaalainen 20-vuotias naimaton mies Mikko Meriläinen oli viranomaisten mukaan hyväkuntoinen ja älykkyytensä puolesta lupaava nuorukainen, mutta tämä oli ”laiskuudellaan, tottelemattomuudellaan ja uppiniskaisuudellaan saanut kaikki työnteettäjänsä ja holhoojansa kyllästymään hänen suhteensa”.¹⁹⁷ Meriläinen oli aiemmin työskennellyt useissa eri taloissa Haukiputaalla, mutta ajautunut irtolaisuuteen sen vuoksi, ettei kukaan tahtonut tarjota hänelle palveluspaikkaa. Meriläistä kuvattiin hyvin vihaiseksi ja kostonhimoiseksi henkilöksi, jota useat olivat yrittäneet ”paraan taidon, ymmärryksen, hellyyden ja isällisyyden kautta ja takia hoitaa

---

¹⁹⁴ Alex Wanhalan kirje 7.6.1887, 1355. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

¹⁹⁵ Lidman 2015, 112.

¹⁹⁶ Vrt. esimerkiksi Anna Maria Ollakan tapaus.

¹⁹⁷ Haukiputaan kunnallislautakunnan esimiehen kirje kuvernöörille 30.1.1890, 93–94. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

ja neuvoa hänet rehelliseen työhön, hyvyteen, nöyryyteen ja Jumalaa pelkääväiseksi henkilöksi”.¹⁹⁸ Lopulta Meriläinen oli ajautunut irtolaisuuskierteeseen työttömyyden tähden, joka nostettiin merkitykselliseksi seikaksi hänen irtolaiskuulusteluissaan. Kuvaukset Meriläisestä olivat tyypillisiä miesten irtolaisuuden luonnehdintoja, johon yhdistyivät työn puutteen, laiskuuden ja pahankurisuuden piirteet. Aivan samalla tapaa työttömyyden näkökulmasta arvioitiin myös Jonas Brockmanin irtolaisuutta.

Irtolaisuus ja perhe

Irtolaisuuden seurauksena Jonas Brockmanin perhesuhteet olivat kärsineet pahoin ja perheen vanhempien suhde muuttui yhä epävakammaksi. Maria Brockman pyrki kaikin keinoin saattamaan miehensä rangaistuksenalaiseksi teoistaan, ja väitti tämän eläneen työttömänä jo useampia kymmeniä vuosia. Jonas Brockmanin todistajat asettuivat näitä väitteitä vastaan ja vanhoivat Brockmanin harjoittaneen hattumaakarin ammattia. Sen sijaan Maria Brockmania syytettiin miehensä maineen vahingoittamisesta. Tapauksen käsittelyssä oli sana sanaa vastaan. On hyvin mahdollista, että Maria Brockman halusi eroon väkivaltaisesta miehestään ja pyrki kaikin tavoin osoittamaan Jonas Brockmanin olevan sitä paitsi väkivaltainen, myös kykenemätön huolehtimaan perheestään. Lähdeaineiston pohjalta on kuitenkin mahdotonta arvioida kunkin lausunnon paikkansapitävyyttä ja tapahtumien todellista kulkua. Lääninhallitus uskoi viime kädessä viranomaisten lausuntoja, joiden perusteella Jonas Brockman sai tuomion irtolaisuudesta.

Vanhempien eripuraiset välit ja perheen taloudellinen ahdinko vaikuttivat myös lasten elämään. Varojen puutteessa Jonas ja Maria Brockman eivät kyenneet huolehtimaan lastensa elatuksesta ja hyvinvoinnista. Perheen lapset jäivät vaille huolenpitoa, ja tämän vuoksi he olivat päätyneet ainakin väliaikaisesti köyhäinhoidon holhottaviksi. Myöhemmin Brockmanin perheen tyttäret joutuivat isänsä tavoin irtolaisuudesta syytetyiksi. Milda ja Hanna Brockmanin irtolaisuus oli seurausta perheen kokonaisvaltaisesta huono-osaisuudesta. Huono-osaisuuden kasautumisen prosessin

---

¹⁹⁸ Kiimingin nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 17.1.1890, 82–83. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

lähtöpisteenä oli Jonas Brockmanin työkyvyttömyys ja ajautuminen alkoholismiin, minkä seurauksena perhe joutui taloudellisiin vaikeuksiin. Materiaalinen köyhyys synnytti myös sosiaalista huono-osaisuutta perhesuhteiden, työn ja koulutuksen osalta. Jokainen huono-osaisuuden elementti työnsi liikkeelle seuraavan, muodostaen lopulta kierteen, jossa taloudellinen ja sosiaalinen pääoma kävivät yhä niukemmiksi.¹⁹⁹ Kasautunut huono-osaisuus periytyi lopulta Brockmanin perheen lapsille. Tapauksesta on osoitettavissa, että irtolaisuus saattoi siirtyä sukupolvelta toiselle, sillä vanhemman vakava irtolaisuuskierre heijastui eittämättä myös lasten elämään. Lähdeaineistosta ei kuitenkaan selviä, millaisia polkuja irtolaisten lapset rakensivat myöhemmissä elämänvaiheissaan.

2.3. ”Falskt bevis emot mig”: Virkavallan toiminnan kyseenalaistaminen

Jonas Brockman tuomittiin irtolaisuudesta työlaitokseen yhteensä neljä kertaa vuosien 1877–1887 aikana. Hänen tapauksestaan nousee kuitenkin esille kaksi seikkaa, jotka tekivät hänen irtolaisuutensa hyvin tulkinnanvaraiseksi: hänen työkyvyttömyytensä ja väitetty työttömyytensä. Heikon terveydentilansa vuoksi Jonas Brockman oli joutunut jättämään useita työtehtäviä taakseen eikä hän enää kyennyt huolehtimaan perheensä elatuksesta. Jonas Brockman vetosi työkyvyttömyyteensä jokaisen irtolaiskuulustelun aikana. Myös lääkärin todistukset puolsivat sitä tosiseikkaa, että hän oli osittain työkyvytön. Sairauksista ja heikosta terveydestä huolimatta viranomaiset katsoivat, että Brockman oli edelleen työhön kykenevä henkilö.

Jonas Brockmanin tapauksen valossa herää kysymys, missä määrin viranomaiset toimivat mielivaltaisesti arvioidessaan hänet työkykyiseksi henkilöksi. Jonas Brockman oli ollut jo vuosikausia viranomaisten rasiitteena ja köyhäinhoidon taloudellisena taakkana. On hyvinkin mahdollista, että viranomaiset halusivat hänestä eroon ja päättivät ratkaista ongelman rangaistuksen keinoin. Heikosta terveydentilastaan huolimatta viranomaiset tuomitsivat Jonas Brockmanin irtolaisuudesta työlaitokseen. Huomionarvoista on, että irtolaislainsäädännössä oli myös työkyvyttömien

---

¹⁹⁹ Rinne & Kivirauma 2003, 20–21.

tuomitsemisen mahdollistava rako.²⁰⁰ Sen varjolla Jonas Brockman olisi joka tapauksessa joutunut irtolaisuudesta syytetyksi.

Toinen merkittävä seikka Jonas Brockmanin tapauksessa oli hänen kiistelty työttömyytensä. Kaiken kaikkiaan lääninhallintoon saapui kuusi todistusta, jotka vahvistivat Jonas Brockmanin työllistäneen itsensä hattumaakarina. Viranomaiset eivät kuitenkaan luottaneet lausuntojen todenperäisyyteen. On mahdotonta aukottomasti arvioida, oliko Brockman todella elänyt täysin toimeettomana vai harjoittanut ammattiaan terveytensä mahdollistamissa rajoissa. Häntä puoltaneet todisteet vaikuttavat kuitenkin uskottavilta, joten on todennäköistä, että hän oli työskennellyt hatuntekijänä ainakin satunnaisesti.

Edellä mainitut seikat herättävät tutkijan pohtimaan, oliko Jonas Brockman todella syylistynyt irtolaisuuteen. Pahatapaisuuden osalta hänestä oli esitetty todisteita, mutta sen sijaan muut irtolaisuuden tunnuspiirteet jäivät ilmeisen epämääräisiksi. Irtolaisuutta tutkinut Antti Häkkinen havaitsi, etteivät irtolaisuudesta pidätetyt henkilöt useinkaan täyttäneet irtolaisuuden koko tunnusmerkistöä. Viranomaiset saattoivat pidättää henkilön yhdenkin irtolaisuuden piirteen täytyessä ja passittaa kuvernöörinviraston kuulusteltavaksi. Koska syytetty ei täyttänyt irtolaisuuden tunnuspiirteitä, ei häntä voitu tuomita irtolaisasetuksen nojalla. Tällöin paikalliset viranomaiset pyrkivät keräämään henkilön toiminnasta mahdollisimman paljon näyttöä, kunnes kuvernööri antaisi tälle tuomion irtolaisuudesta. Virkavalta halusi eroon rasitteeksi käyneistä henkilöistä, ja irtolaislainsäädäntö oli eräänlainen ratkaisu ongelmaan. Häkkisen mukaan viranomaisten lausuntoihin irtolaisten toiminnasta on siten syytä suhtautua erityisen varauksella.²⁰¹ Vaikuttaakin siltä, että paikalliset viranomaiset halusivat tuomita ongelmia tuottaneen Jonas Brockmanin, ja irtolaislainsäädännön puitteissa tämä oli mahdollista.

Jonas Brockman itse koki tulleen tuomitukseksi väärin perustein, ja tätä epäkohtaa vastaan hän pyrki hanakasti taistelemaan. Toimijuutensa puolesta Jonas Brockman oli

---

²⁰⁰ ”Työhön kykenemätöntä henkilöä älköön irtolaisuudesta yleiseen työhön tuomittako, mutta pidettäköön hän kuitenkin, [-] jos hän katsotaan yleiselle turvallisuudelle vaaralliseksi, työlaitoksessa säilytettynä.” Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

²⁰¹ Häkkinen 2017, 29.

melko epätyypillinen irtolainen verrattuna useimpiin lähdeaineistossa esiintyviin tapauksiin. Hänestä poikkeuksellisen toimijan teki suhteellisen korkea sosiaalinen status, jonka ansiosta hänellä oli paljon resursseja käytettävänä tilanteissa viranomaisten kanssa. Jonas Brockmanin koulutus ja ammattitaito merkitsivät kattavia tietoja sekä taitoja toimia kontrollin kohteena, sillä hän tunsi viranomaisten menettelytavat. Niin ikään hän hyödynsi laajaa sosiaalista tukiverkostoa toimintansa tukena.

Jonas Brockman tunsi irtolaisuuden lainsäädännöllisen perustan sekä viranomaisten toimintatavat, sillä hän oli pitkään toiminut oikeudellisena avustajana ja ollut itsekin viranomaiskontrollin kohteena. Kouluttautuneen taustansa vuoksi hän tunsi omat velvollisuutensa, mutta myös oikeutensa. Siten hän kykeni vaikuttamaan omaan irtolaiskäsitteelyynsä huomattavasti paremmin kuin useimmat muut irtolaiset. Yksi osoitus irtolaislainsäädännön tuntemisesta oli todisteiden hankkiminen puolustautumisen tueksi. Irtolaisasetukseen oli nimittäin kirjattu oikeus puolustautua syytteitä vastaan.²⁰² Tämän pykälän nojalla viranomaisten tuli hyväksyä pyyntö todisteiden hankkimisesta ja Jonas Brockman toimittikin lääninhallintoon liudan lausuntoja sekä henkilökohtaisia kirjeitä syyttömyytensä vakuudeksi. Oli poikkeuksellista, että todisteita irtolaisen puolesta saapui lääninhallitukseen niin runsaasti. Tämä todistaa Brockmanin todellisen aikomuksen kumota syytteet ja säilyttää vapautensa.

Henkilökohtaisissa kirjeissään Jonas Brockman toi esiin kokemansa vääryydet, ja kirjeistä välittyy tietynlainen toivottomuus omaa tilannetta kohtaan. Jonas Brockman uskoi vakaasti joutuneensa syytetyksi väärin perustein ja väitti viranomaisten pyrkivän tahallisesti häiritsemään hänen elämäänsä tekaistujen syytteiden nojalla. Jonas Brockman osoitti rohkeutta kritisoidessaan ja kyseenalaistaessaan viranomaisten toimintaa. Hän väitti useasti virkavallan valehdelleen ja käyttäytyneen sopimattomasti häntä kohtaan. Viranomaisten vallankäyttöön ei kuitenkaan kiinnitetty huomiota irtolaiskäsitteelyiden yhteydessä. Tätä seikkaa selittänevät arvoasetelmat, sillä tuskin

---

²⁰² ”Läänin kuvernöörin tulee, hankittuansa selvityksen kiinni otetun irtolaisen käytöksestä ja elämänsuhteista, tutkia, onko semmoisia asianhaaroja olemassa, jotka saattavat olla hänelle puolustukseksi”. Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

vangittua ja syytettyä irtolaista uskottiin luotettavana todistajana viranomaisten harjoittamasta mielivaltaisuudesta, valehtelusta tai väkivallasta. Viranomaisten toiminnan kyseenalaistaminen oli kuitenkin osoitus Brockmanin aktiivisesta toimijuudesta ja uskalluksesta puolustaa itseään keinolla millä hyvänsä. Jonas Brockmanin henkilökohtaiset kirjeet ovat ainutlaatuisia historiallisia lähteitä siinäkin mielessä, että irtolaiset olivat harvoin itse edustettuina viranomaisasiakirjoissa niin näkyvällä tavalla.

Jonas Brockman pyrki toimimaan viranomaisia vastaan systemaattisesti hankkimalla todisteita, kirjoittamalla lausuntoja sekä ilmaisemalla kantansa ja oman totuutensa jokaiseen esitettyyn väitteeseen. Hän pyrki kumoamaan syytteet vetoamalla uskottaviin todisteisiin ja kyseenalaistamalla viranomaisten toiminnan. Jonas Brockmanin tapauksessa kyse ei ollut hetkelliseen muutokseen tähtäävästä toiminnasta, vaan hänen tarkoituksenaan oli saavuttaa itsenäinen elämä ja samalla maine luotettavana henkilönä. Hänellä olikin valtava todistustaakka suojellessaan omaa kansalaisluottamustaan. Jonas Brockmanin etuna oli irtolaislainsäädännön vankka tuntemus sekä laaja sosiaalinen verkosto tukijoineen, jotka olivat valmiita puolustamaan häntä irtolaiskäsittelyn aikana. Jonas Brockmanin toiminta oli aktiivista, suunnitelmallista ja kantaaottavaa.

Lääninhallitus katsoi, ettei Jonas Brockmanin lukuisat todisteet riittäneet kumoamaan syytteitä irtolaisuudesta. Vaikuttaa siltä, että myös Brockmanin henkilökohtaiset kirjeet ohitettiin irtolaisprosessin aikana, eikä niiden sisältöön juurikaan kiinnitetty huomiota. Tämä oli osoitus siitä, että irtolaismenettely perustui viranomaisten keskinäiseen tiedonvälitykseen ja syyllisyyden arviointiin. Irtolaisella ei ollut todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa tuomioonsa. Toivo Nygård onkin todennut, että irtolaisten asema suhteessa rikollisiin oli jopa heikompi, sillä rikollisille suotiin aina puolueeton oikeudenkäynti. Irtolaisasiat hoidettiin puolestaan nopeammalla hallinnollisella menettelytavalla.²⁰³ Päivi Pukeron mukaan lääninhallituksen irtolaiskuulusteluiden perusteella tehdyissä päätöksissä ei kuitenkaan näkynyt mielivallan merkkejä tai epäasiallisia ratkaisuja irtolaisten suhteen.²⁰⁴ Itse suhtaudun varauksella käsitykseen

---

²⁰³ Nygård 1985, 12.

²⁰⁴ Pukero 2009, 54.

läänihallituksen puolueettomuudesta, sillä vaikka kuvernööri olisi tulkinut irtolaisasetusta lievästi, hänen päätöksensä perustui aina viranomaisten todisteisiin. Virkavallan todisteilla oli epäilemättä enemmän vaikutusvaltaa kuin irtolaisen omilla lausunnoilla. Vaikka syytetyllä oli mahdollisuus kertoa oma käsityksensä tapahtumista, ei irtolaisen sanalla ollut painoarvoa suhteessa viranomaisiin. Siten irtolaisen kannalta epäoikeudenmukaisia päätöksiä saattoi syntyä, vaikka kuvernööri ei olisikaan toiminut mielivaltaisesti.

Jonas Brockmanin kohdalla irtolaisuuden tunnusmerkistön täyttyminen oli tulkinnanvaraista, mutta hän oli syyllistynyt irtolaisasetuksen mukaiseen pahatapaiseen käytökseen. Jonas Brockman itse kiisti kaikki syytteet irtolaisuudestaan, ja piti niitä suorastaan kohtuuttomina. On kuitenkin syytä huomioda, että vaikka viranomaiskontrolli oli irtolaisia kohtaan paikoitellen hyvin ankaraa, eivät irtolaiset aina itsekään pyrkineet kohentamaan tilannetta. Päinvastoin he saattoivat hyvinkin hanakasti puolustaa omaa itsenäisyyttään vastustamalla virkavaltaa kaikin tavoin.

Nostamalla vertailun kohteeksi Jonas Brockmanin ja Anna Maria Ollakan tapaukset voidaan huomata, että heidän irtolaisuutensa piirteet olivat hyvin samankaltaisia. Erityisesti päihdeongelma ja väkivaltaisuus olivat heidän irtolaisuuttaan leimaavia tekijöitä. Läänihallinnossa heidän tapauksiaan käsiteltiin kuitenkin hyvin erillä tapaa. Naimattoman naisen Anna Maria Ollakan kohdalla irtolaisuuden keskeiseksi piirteeksi nostettiin epäsiiveellinen käytös, jolloin hänet leimattiin huonomaineiseksi henkilöksi. Myös väkivaltaisuus sai sijaa Anna Maria Ollakan irtolaisuuden arviointiprosessissa, sillä se teki hänestä erityisen poikkeavan sukupuolen näkökulmasta. Sen sijaan Jonas Brockmanin irtolaisuutta arvioitiin lähes yksinomaan perheen näkökulmasta, sillä aviomiehenä ja isänä hän oli taloudellisessa vastuussa perheensä hyvinvoinnista. Siksi hänen työttömyytensä nostettiin niin keskeiseen asemaan irtolaisuuden tuottajana.

Jonas Brockmanin tapaus tekee näkyväksi sen, että irtolaisen sosiaalisella statuksella ja jossain määrin myös iällä oli merkitystä irtolaisprosessin kannalta. Jonas Brockmanilla oli varsin hyvät lähtökohdat toimia tilanteissa viranomaisten kanssa, sillä kouluttautuneen taustansa ansiosta hän kykeni toimimaan ja puolustamaan itseään tehokkaasti. Sen sijaan Anna Maria Ollakan sosiaalinen status oli varsin heikko, mikä epäilemättä heijastui myös hänen toimintamahdollisuuksiinsa. Anna Maria Ollakan

toimijuuden muodot olivat enimmäkseen hetkelliseen muutokseen tähtääviä toimia, jotka näkyivät hyvin impulsiivisilla tavoilla. Jonas Brockmanin tapaus todistaa kuitenkin sen, ettei irtolaisilla ollut todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa irtolaisprosessin kulkuun, sillä heidän asemansa suhteessa kontrollin toteuttajiin oli varsin keho.

Jonas Brockmanin tapaus osoittaa, että päihdeongelmalla oli merkittävä rooli irtolaisuuden tuottajana. Hän ei suinkaan ollut ainoa, joka oli alkoholiongelman vuoksi ajautunut yhteiskunnan laitamille. Samalla tapaa Anna Maria Ollakan irtolaisuuskierre johtui osaltaan päihdeongelmasta, minkä seurauksena hän oli ajautunut epäsäännölliseen elämään. Päihdeongelman ympärille rakentunut huono-osaisuus oli hyvin tyypillistä oululaisten irtolaisten keskuudessa, ja se saattoi ajaa kenet tahansa vaikeaan tilanteeseen. Päihdeongelmasta eroon pääseminen oli hankalaa, sillä alkoholisteille ei tarjottu mitään tukea yhteiskunnan suunnalta. Voineekin kysyä, millaiset mahdollisuudet päihdeongelman kanssa kamppailevilla vähäosaisilla oli irrottautua alkoholiriippuvuudesta ja siitä seuranneista taloudellisista ja sosiaalisista vaikeuksista. Jonas Brockman ja muut hänen kaltaisensa irtolaiset sinnittelivät alkoholiongelmansa kanssa yksin, ja ajautuivat sen myötä viranomaisten kontrollitoimenpiteiden kohteiksi.

3. ”Haureellista ja kaikin puolin häpiällistä elämää” – Irtolaisnainen prostituutiosta syytettynä

*Tätä nykyä on taas irtolaisasetuksen tarjoamain pakkokeinojen käytännöllinen merkitys, mitä naisiin tulee, oikeastaan juuri siinä, että ne ovat repressioonina ammattihaureutta vastaan, tähän kun muutkin irtolaisuuden edellytykset tavallisesti ennemmin tai myöhemmin liittyvät.*²⁰⁵

Irtolaislainsäädäntöä aikalaismäkökulmasta tutkinut K. J. Ståhlberg havaitsi, että irtolaisasetus pyrki ennen kaikkea puuttumaan naisten ”ammattihaureuteen” eli prostituution harjoittamiseen. Naisten irtolaisuus merkitsi yleensä jollain tasolla epäilyä prostituutiosta, vaikka sitä ei suoranaisesti ollut kirjattu irtolaisasetukseen. Prostituutio oli muutoinkin erikseen rikoslaissa määritelty rangaistavaksi teoksi. Jo vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan yleisessä laissa kielletyksi toiminnaksi määriteltiin prostituution harjoitus siihen tarkoitettuun huoneeseen, ja vuoden 1889 rikoslaissa kriminalisoitiin varsinainen prostituutio, eli ”naisen antautuminen haureuden välikappaleeksi”.²⁰⁶ Käytännössä kuitenkin prostituutiosta epäiltyihin naisiin sovellettiin irtolaislainsäädäntöä, ja paikalliset viranomaiset lähettivät heitä lääninhallituksen kuulusteltaviksi vedoten asetuksessa mainittuihin *siveettömän* ja *säädättömän* elämän tunnuspiirteisiin.

Vuonna 1875 voimaan tullut ohjesääntöinen prostituutio kyseenalaisti aikaisemman rikoslain, kun prostituution harjoittamisesta tuli osin laillistettu ammatti. Keisarillisen julistuksen myötä kaupunkeihin voitiin perustaa tarkastustoimistoja sukupuolitautilien ehkäisemistä varten. Sen myötä prostituutiosta epäillyt naiset tuli määrätä säännöllisiin terveystarkastuksiin. Terveiksi todistetut naiset saivat tarkastuskirjan, joka käytännössä salli prostituution ammattimaisen harjoittamisen.²⁰⁷ Toivo Nygårdin mukaan erityisesti ohjesääntöisen järjestelmän myötä prostituoituihin naisiin alettiin

---

²⁰⁵ Ståhlberg 1893, 148–149.

²⁰⁶ Nygård 1998, 51.

²⁰⁷ Häkkinen 1995, 165–166.

kohdistaa irtolaisasetusta, sillä se oli keino rangaista muutoin sallittua prostituutiota.²⁰⁸

Tarkastustoimistoja perustettiin Suomen suurimpiin kaupunkeihin kuten Helsinkiin, Turkuun ja Tampereelle. Oulun kaupunkiin ei koskaan perustettu ohjesääntöisen prostituution velvoittamaa tarkastustoimistoa, mutta läänin kuvernöörin päätöksellä prostituutiosta epäillyt naiset määrättiin kuitenkin säännöllisin ajoin tarkastettaviksi.²⁰⁹ Oulun osalta tarkastuksiin määrättyjä sekä sukupuolitautiin sairastuneita naisia on merkitty poliisilaitoksen *varkaiden ja huonomaineisten naisten kirjaan*, jota ylläpidettiin vuosina 1874–1886. Asiakirjaan on rekisteröity myös muita rikoksentekejiä.

Tässä luvussa selvitän seksityön osuutta irtolaisuudessa ja pohdin, miksi prostituutio oli ongelmallista irtolaisuuden kontekstiin sidottuna. Tarkasteluni kohteena on seksityöstä syytetty irtolaisnainen Greta Sofia Puhakka. Hänen tapauksensa valossa pohdin irtolaisuuteen ja prostituutioon ajautumisen syitä. Niin ikään tarkastelen, miksi seksityöstä epäiltyjen naisten kontrolli oli niin voimakasta ja miten naiset vastasivat virkavallan kontrollipyrkimyksiin.

3.1. Palveluspaikan menetyksestä yhteiskunnan laitamille

Greta Sofia Puhakka syntyi Limingassa 1. päivänä joulukuuta 1855 Anders ja Greta Puhakan perheeseen.²¹⁰ Varattomana itsellisperheenä he saivat ajoittain kunnan vaivaisavustusta.²¹¹ Greta Sofian vanhemmat ajautuivat rikollisuuteen ja jäivät useita kertoja kiinni murtovarkauksista, joiden seurauksesta Anders Puhakka oli tuomittuna kaksi vuotta Turun rangaistuslaitoksessa.²¹² Greta Sofia Puhakka muutti 20-vuotiaana

---

²⁰⁸ Nygård 1998, 65.

²⁰⁹ Komitébetänkande, 8–9. *Komitén för afgifvande af förslag rörande prostitutionen och de veneriska besigtningarna* 1891:6.

²¹⁰ Syntyneet 1.12.1855, 88–89. IC:4 Limingan seurakunnassa syntyneiden ja kastettujen luettelot 1850–1863. Digitaaliarkisto, KA.

²¹¹ Henkikirja 1866, 228. Ou:58 Oulun läänin henkikirjat. Henkikirja 1868, 410. Ou:62 Oulun läänin henkikirjat. Digitaaliarkisto, KA.

²¹² Rippikirja 1875–1884, 403. Mko:166–181 Limingan seurakunnan rippikirja 1875–1884. Digitaaliarkisto, SHHY.

Oulun kaupunkiin palveluspaikan perässä.²¹³ Ensimmäiset vuotensa Oulussa hän työskenteli piikana, mutta ajautui tämän jälkeen ansaitsemaan elantonsa laittomilla toimilla kuten alkoholinmyynnillä.²¹⁴ Hän synnytti aviottoman tyttölapsen, Aino Sofian, 21. päivänä marraskuuta 1879.²¹⁵

Palveluspaikan puuttumisen myötä Greta Sofian elämä muuttui vähitellen epäsäännölliseksi ja myös virkavalta alkoi kiinnostua hänen toimistaan. Ensimmäisen kerran poliisi noteerasi Puhakan joulukuussa 1882, jolloin hän oli myynyt luvottomasti olutta asunnossaan valaja Karl Palménin talossa Ison-Uudenkadun ja Tehtaankadun kulmauksessa.²¹⁶ Tämän jälkeen Greta Sofia mainitaan viranomaisten asiakirjoissa vasta maaliskuussa 1884, jolloin hän oli joutunut Oulun lääninsairaalan sukupuolitautilien parantolaan ”pahan taudin” vuoksi.²¹⁷ Seuraavan vuoden tammikuussa Greta Sofia Puhakka pidätettiin, sillä hän oli varastanut Toppilansalmesta suuren määrän lankkuja ja myynyt niitä eteenpäin useammalle henkilölle. Tästä varkaudesta häntä sakotettiin ensimmäisen kerran.²¹⁸

Helmikuussa 1886 Greta Sofia Puhakka matkusti alaikäisen tyttärensä ja lisalmesta kotoisin olevan Lars Tauriaisen kanssa Ruotsiin. Siellä heidät otettiin kiinni passittomana liikkumisesta ja lähetettiin Oulun läänin kuvernöörin käsittelyyn. Puhakka päästettiin vapaaksi ja määrättiin käyttäytymään kunnollisesti, mikäli hän halusi välttää rangaistuksen.²¹⁹ Varoitus ei kuitenkaan tehonnut, vaan Greta Sofia ajautui osaksi kaupungin alamaailmaa. Hän tutustui muihin irtolaisnaisiin, ja yhdessä he muodostivat pienen irtolaisyhteisön kaupungin laitamille. Naiset olivat

---

²¹³ Ulosmuuttaneita 22.1.1875, 36. Mko:1–2 Limingan seurakunnasta muuttaneet 1863–1880. Digitaaliarkisto, SSHY.

²¹⁴ Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 2.3.1887, 1246–1247. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²¹⁵ Syntyneet 21.11.1879, 205. Mko:11–20 Oulun seurakunnassa syntyneiden ja kastettujen luettelot 1869–1879. Digitaaliarkisto, SSHY.

²¹⁶ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 23.12.1882, No. 782. Ad:3 Rikosilmoituspäiväkirja 1881–1883. KA. Oulun läänin henkikirja 1882, 43. Ou:91 Oulun läänin henkikirjat. Digitaaliarkisto, KA.

²¹⁷ Köyhäinhoitohallituksen kokouksen pöytäkirja 5.3.1884, 23§. MCB:7 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

²¹⁸ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 31.1.1885, 1249. Papintodistus 1.3.1887, 1252. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²¹⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 24.2.1886 §24, 902. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

viranomaisvalvonnan kohteita, ja virkavalta tunsikin heidät pahamaineisina ”katselunaisina”, joiden epäiltiin harjoittavan prostituutiota.²²⁰

Heinäkuun 1886 aikana Greta Sofia Puhakka pidätettiin useita kertoja. Poliisin rikosilmoituspäiväkirjojen mukaan hän oli ystävänsä Cecilia Heikkilän kanssa murtautunut tarhuri Lahdenperän riihitaloon ja oleskellut siellä miesten kanssa. Myöhemmin heinäkuussa Puhakka pidätettiin rautatieaseman kupeesta, jossa hän oli ollut sukupuoliyhteydessä erään miehen kanssa. Heinäkuun 23. päivänä poliisi vangitsi Greta Sofia Puhakan ja hänen ystävänsä Kaisa Långin, jotka olivat kantaneet koreittain olutta rautatieasemalle, ”jossa joivat ja juovuspäissään pitivät hirveän pahaa ja säädytöntä elämää rautatien työmiesten ja työnjohtajain kanssa”.²²¹

Syyskuussa poliisikonttoriin ilmoitettiin, että Greta Sofia Puhakan asunnossa leski Lundgrenin saunassa ”pidetään hirveän pahaa elämää ja että siellä alinomaa juodaan ja puukkojen kanssa tapellaan”. Marraskuussa poliisille ilmoitettiin, että Greta Sofia Puhakka ja Kaisa Lång metelöivät asunnossaan Tervaojan talossa Värtössä niin paljon, että koko naapurusto sai siitä kärsiä. Naisten väitettiin menevän iltaisin kaupungille ja tuovan jatkuvasti juopuneita miehiä kotiinsa.²²² Poliisin mukaan kyseisessä Tervaojan talossa asui useita irtolaisnaisia, jotka pitivät siellä ”haureellista liikettä” yhdessä.²²³

Maistraatti vaati kuvernööriä tuomitsemaan Greta Sofian Puhakan yleiseen työhön, sillä tämä oli varoituksista huolimatta jatkanut elämäänsä irtolaisena. Lisäksi hän oli ansainnut elantonsa laittomuuksilla, sillä papintodistuksen mukaan häntä oli sakotettu kaksi kertaa laittomasta viinanmyynnistä sekä kerran oluen myymisestä ja varkaudesta.²²⁴ Greta Sofia Puhakan irtolaiskuulustelu pidettiin 3. päivänä maaliskuuta 1887, jolloin hänet tuomittiin kuudeksi kuukaudeksi Hämeenlinnan työlaitokseen.²²⁵

---

²²⁰ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 25.9.1887, No. 561. Ad:7 Rikosilmoituspäiväkirja 1887–1888. KA.

²²¹ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 9.–25.7.1886, 1180, 1249–1250. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²² Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 7.–8.9.1886 & 24.11.1886, 1180–1181, 1249–1250. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²³ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 6.3.1887 & 18.5.1887, 2012. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²⁴ Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 2.3.1887, 1246–1247. Papintodistus 1.3.1887, 1252. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²⁵ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 3.3.1887 §30, 1265–1266. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Tämä oli ensimmäinen kerta, kun Puhakka tuomittiin irtolaisuudesta, vaikka hän oli ollut viranomaiskontrollin kohteena jo useamman vuoden ajan.

Greta Sofia Puhakka saapui vankikyydillä Ouluun 8. syyskuuta 1887. Jo seuraavalla viikolla poliisi sai selville, että hän oli suojellut asunnossaan murtovarkaudesta rangaistua irtolaista Tuomas Ojalaa ja tämän kumppania. Poliisit tarkkailivat Greta Sofian asuntoa ja raportoivat syys- ja lokakuun aikana useampaan otteeseen asunnossa kulkevan miehiä juomassa. Hänen tiedettiin myyvän kotonaan olutta ja usein kaupungin kaduilta pidätetyt humalaiset miehet kertoivat poliisille juoneensa juuri Puhakan luona.²²⁶ Lokakuussa poliisi pidätti Puhakan asunnossa jälleen erään irtolaismiehen, joka oli tullut kaupunkiin ilman passia ja viettänyt siellä epäsäännöllistä elämää.²²⁷

Marraskuussa poliisikonstaapeli Henrik Leppäluoto sai kaupunginviskaalilta määräyksen pidättää Greta Sofia Puhakan irtolaisuuden vuoksi. Kun Leppäluoto oli mennyt Puhakan asuntoon, oli sinne ilmestynyt Paavolasta kotoisin ollut mies, joka ilmoitti ottavansa Greta Sofian suojelukseensa ja hankkivansa heille vihikikirjan. Tällöin poliisi ei voinut vangita Puhakkaa. Kaupunginviskaali määräsi Leppäluodon pitämään Greta Sofia Puhakkaa silmällä, ”mikäli josko hänen ja oudon miehen lupauksessa olisi mitään perää”. Lopulta kävi ilmi, että he olivat valehdelleet asiasta ja välittömästi vapauteen päästyään Puhakka oli jatkanut elämänsä entiseen tapaan.²²⁸

Greta Sofia Puhakka joutui lääninhallituksen irtolaiskuulusteluun 19. päivänä marraskuuta 1887. Joukko poliiseja oli allekirjoittanut lausunnon, jonka mukaan Puhakka oli ”siitä asti kun hän tuli spinnhuusista, pitänyt illettävää ja löysäläistä elämää” sekä hankkinut elantonsa salakapakoinnin keinoin.²²⁹ Tätä ilmoitusta tukivat poliisilaitoksen todisteet, joissa kerrottiin Puhakan asunnossa vierailevista miehistä, juopottelusta ja rauhattomuudesta. Greta Sofia Puhakka kiisti väitteet ja vakuutti, etteivät poliisin lausunnot olleet totuudenmukaisia. Hänellä ei omien sanojensa

---

²²⁶ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 9.10.1887, No. 635., 5.11.1887, No. 703. Ad:7 Rikosilmoituspäiväkirja 1887–1888. KA.

²²⁷ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 8.9–14.10.1887, 1525–1526. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²⁸ Poliisikonstaapelin ilmoitus 17.11.1887, 1527. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²²⁹ Poliisien todiste 17.11.1887, 1528. Ca:31 Oulun lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

mukaan ollut hallussaan väkeviä juomia. Greta Sofia Puhakka kertoi aikomuksestaan muuttaa Limingan seurakuntaan palveluspaikan perässä ja sen myötä hän anoi vapautusta syytteistä. Lääninhallitus ei luottanut Puhakan sanaan ja tuomitsi hänet tällä kertaa kahdeksaksi kuukaudeksi työrangaistukseen Hämeenlinnaan.²³⁰ Tuomion myötä Greta Sofia Puhakan tytär Aino Sofia lähetettiin Limingan lastenkotiin.²³¹

Vapautuessaan työvankeudestaan 26. päivänä heinäkuuta 1888 Greta Sofia Puhakka muutti ystävänsä Kaisa Långin kanssa leski Castrénin taloon Pienen-Uudenkadun varteen kaupungin kupeeseen. Naiset joutuivat välittömästi poliisin tarkkailun kohteeksi. Heidän ilmoitettiin pitävän kotonaan salakapakkaa, jossa useita kymmeniä miehiä kävi säännöllisesti vierailemassa.²³² Myös muita irtolaisnaisia oli nähty kyseisessä asunnossa. Poliisit raportoivat Puhakan tuovan ”miehiä asuntoonsa kadulta ja tanssipaikeista, jossa juodaan ja pidetään haureellista elämää”.²³³ Greta Sofia Puhakan luona vierailivat niin sotilaat, käsityöläiset, torpparit kuin irtolaismiehetkin.²³⁴

Elokuun 1888 jälkeen Greta Sofia Puhakka katosi kokonaan viranomaisten asiakirjoista. Yksikään viranomaistaho ei ollut enää tekemisissä hänen tapauksensa kanssa. Irtolaisten katoaminen asiakirjoista oli tyypillistä, sillä mikäli he irtautuivat viranomaiskontrollista, ei heistä ollut tarpeen raportoida tietoja. Viranomaisaineiston lisäksi etsin Puhakasta mainintoja paikallisesta sanomalehdistöstä, mutta tietoja hänestä ei ollut päätynyt myöskään lehtiin. On mahdotonta aukottomasti arvioida, mitä hänelle tapahtui tämän jälkeen. Useimmiten irtolaisuus päättyi avioitumiseen, työn hankkimiseen tai muuttoon toiselle paikkakunnalle. Onkin todennäköistä, että Greta Sofia Puhakka solmi avioliiton tai hankki itselleen palveluspaikan Oulun ulkopuolelta. On myös mahdollista, että hän menehtyi esimerkiksi sairauden tai tapaturman seurauksena.

---

²³⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.11.1887 §110, 1518. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²³¹ Köyhäinhoitohallituksen kokouksen pöytäkirja 7.12.1887, 15§. MCB:8 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirja 1887–1891. OKA.

²³² Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 19.8.1888, 2038. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²³³ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 26.8.1888, No. 593, 394. Ad:7 Rikosilmoituspäiväkirja 1887–1888. KA.

²³⁴ Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 19.9.1887, No. 546., 9.10.1887, No 635., 14.10.1887, No. 644., 26.8.1888, No. 594. Ad:7 Rikosilmoituspäiväkirja 1887–1888. KA.

3.2. Prostituutio irtolaisuuden muotona

Greta Sofia Puhakka muutti kotiseudultaan Limingasta Oulun kaupunkiin vuonna 1875, jolloin hän ehti työskennellä muutaman vuoden piikana ennen tyttärensä Aino Sofian syntymää. Aviottoman lapsen syntymä oli todennäköinen syy sille, että hän menetti työpaikkansa, sillä lapsi sai harvoin olla mukana palvelustyössä.²³⁵ Tämän jälkeen Greta Sofia Puhakka ajautui hiljalleen epäsäännölliseen elämään ja rikosten pariin. Vakituisen toimeentulon puuttuessa hän hankki elantonsa laittomin keinoin. Köyhyydessä selviytymisen tavat Greta Sofia oli mahdollisesti omaksunut jo lapsuudenkodistaan, jossa vähäosaisuus ja vanhempien rikokset olivat osa hänen nuoruuttansa.

Greta Sofia Puhakan elämää varjosti pitkäaikainen viranomaiskontrolli, sillä hän oli jatkuvasti virkavallan tarkkailun kohteena. Poliisit valvoivat tiiviisti hänen asuntoaan, tekivät pidätyksiä sekä kuulustelivat häntä epäilystä prostituutiosta ja salakapakoinnista. Greta Sofia Puhakan prostituutioon liittyvä toiminta nähtiin hyvin ammattimaisena. Miksi häneen kohdistunut viranomaiskontrolli oli niin voimakasta? Mitkä tekijät saivat aikaan sen, että hänen katsottiin harjoittavan ammatikseen prostituutiota? Miksi prostituution määrittelemisen muodostuu irtolaisten kohdalla ongelmalliseksi?

”Katselunaiset” kontrollin kohteena

Puhuttaessa prostituutiosta, on syytä tuoda ilmi käsitteen ongelmallisuus irtolaisuuden kontekstissa. Helsingin prostituutioilmiötä 1800- ja 1900-luvuilla tutkineen Antti Häkkisen mukaan prostituution ympärille muodostui kokonainen prostituutiokulttuuri eri muotoineen. Prostituoidut, parittajat, sutenöörit ja avustajat olivat osa toimintaa, jota lainsäädäntö, viranomaiset sekä muut yhteisön jäsenet pyrkivät rajoittamaan. Prostituutioon osallistuneet tahot muodostivat siten kokonaisen yhteiskunnan alakulttuurin. Häkkinen määrittelee prostituution seksuaalisten palveluiden kaupallisuuden kautta, jolloin ostava asiakas maksoi palveluista nimellisen korvauksen. Prostituutio on siis myyjän seksuaalisten palveluiden ja ostajan maksun avulla käytävää

---

²³⁵ Rahikainen 2006, 168.

vaihtokauppaa, jonka maksuvälineenä toimii yleensä raha, mutta myös muut korvaukset, kuten tavarat tai palvelut ovat mahdollisia.²³⁶

Irtolaisasiakirjoista prostituution tunnistaminen muodostuu kuitenkin äärimmäisen hankalaksi. Viranomaiset eivät nimittäin kirjanneet ylös tietoja rahasta tai muistakaan korvauksista irtolaisen jäädessä kiinni avioliiton ulkopuolisesta sukupuoliyhteydestä. Todisteita seksuaalipalveluiden maksullisuudesta ei siis juurikaan ole ja siten varsinainen prostituutio on piilossa viranomaisasiakirjoista. Myöskään mainintoja muista prostituutioon osallistuneista tahoista ei ole päätynyt lähdemateriaaliin. Herääkin kysymys, olivatko seksuaaliseen kanssakäymiseen syyllystyneet irtolaiset todellisuudessa prostituoituja?

Ongelman tunnisti myös Kirsi Vainio-Korhonen tutkiessaan seksityöläisiä 1800-luvun alun Suomessa. Hänen mukaansa seksityöläiset eivät aina täyttäneet prostituution määritelmää, sillä jälkiä seksuaalipalveluiden maksullisuudesta ei jätetty viranomaisasiakirjoihin. Vainio-Korhonen korostaa, ettei seksuaalisten palveluiden myyminen ollut aina säännöllistä tai ammattimaista, vaan saattoi olla hyvinkin epäsuoraa ja satunnaista. Epäsuoraan seksityöhön saattoi liittyä esimerkiksi hetkellisen toimeentulon, ravinnon tai muun turvan tarve.²³⁷ Siten seksityötä tehneet henkilöt eivät välttämättä ammatikseen harjoittaneet prostituutiota, vaan saattoivat hyödyntää sitä tilapäisen tarpeen vaatiessa.

Kirsi Vainio-Korhosen määritelmä seksityöläisistä sopii myös tutkiemiini irtolaisiin. Heidän keskuudessaan seksityö näyttäytyy epämääräisenä ja epäsäännöllisenä johtuen osittain viranomaisten hajanaisista tiedoista. Viranomaiset käyttivät irtolaisnaisista hyvin tulkinnanvaraista käsitteistöä – heistä puhuttiin muun muassa ”huonomaineisina”, ”kevytmielisinä” ja ”irstaina” naisina.²³⁸ Tällaisten kuvailujen perusteella on lähes mahdotonta identifioida seksityötä tehneet naiset muista irtolaisista. Sitäkin vaikeampaa on erottaa prostituutiota varsinaisena elinkeinonaan harjoittaneet naiset siitä joukosta, joka vain satunnaisesti myi seksipalveluita. On myös

---

²³⁶ Häkkinen 1995, 235–236.

²³⁷ Vainio-Korhonen 2018, 16, 22–23.

²³⁸ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 5.5.1884, No. 224. Ad:4 Rikosilmoituspäiväkirja 1883–1884. Maistraatin kirje läänin kuvernöörille 2.12.1890, 507–508. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 8.9.1886, 1249–1250. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

mahdotonta sanoa, liikkuko naisten ja asiakkaiden välillä rahaa, elintarvikkeita tai palveluita. Viranomaiskielen epämääräisyyden ja todisteiden puutteen vuoksi on vaikea arvioida, olivatko lähdemateriaalini irtolaisnaiset todella prostituoituja.

Joidenkin irtolaisnaisten kohdalla on löydettävissä johtolankoja varsinaisesta seksityöstä. Osa naisista jäi huomattavan usein kiinni sukupuoliyhteydestä, jolloin heidän merkittiin poliisiasiakirjoihin syylistyneen ”haureuden harjoitukseen ammattina”.²³⁹ Tähän joukkoon sopivat myös Greta Sofia Puhakka ja muut hänen kaltaisensa irtolaisnaiset, joita poliisiviranomaiset kutsuivat termillä *katselunainen*. Käsite näyttää viittaneen tarkastusnaisiin, jotka poliisi määräsi säännöllisiin lääkärintarkastuksiin. Katselunaisten kohdalla virkavalta kiinnitti huomiota heidän aktiiviseen sukupuolielämäänsä, joka oli tyypillisesti perusteena pidätyksille. Käyttämässäni lähdeaineistossa ovat edustettuina ne prostituutiosta epäillyt naiset, jotka joutuivat irtolaisuudesta syytetyiksi ja tuomituiksi. Prostituutio ei kuitenkaan rajautunut vain irtolaisiin tai tarkastuksenalaisiin naisiin. Myöskään kaikki tarkastusnaiset eivät aina olleet syylistyneet prostituutioon, sillä poliisi kirjasi luettelonsa epäiltyjen seksityöläisten lisäksi myös naiset, joiden ilmoitettiin sairastaneen tai levittäneen sukupuolitautia.²⁴⁰ Viranomaismerkintöjen epämääräisyydestä huolimatta useat tutkijat ovat määritelleet tarkastusnaiset kuuluviksi ammattimaisen prostituution piiriin.²⁴¹

Viranomaisten asiakirjojen perusteella Greta Sofia Puhakka ansaitsi elantonsa seksityöllä ainakin satunnaisesti, samoin kuin muut hänen seurassaan liikkuneet irtolaisnaiset. Heidän irtolaisuutensa muotoutui lisäksi muiden seksityöhön liittyvien ilmiöiden, kuten alkoholinmyynnin ja -kulutuksen sekä pikkurikollisuuden ympärille. Naisille tyypillistä näyttää olleen yhteistoiminta, jossa yhdessä asuneet naiset harjoittivat kotonaan ”haureellista liikettä” eli prostituutioon liittyvää toimintaa. Asiakkaansa he hankkivat kaupungin kaduilta, ravintoloiden edustoilta tai muilta julkisilta paikoilta. Saattoipa olla niinkin, että seksipalveluita ostavat asiakkaat tunsivat

---

²³⁹ Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 3.8.1888, 1783. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁴⁰ Komitébetänkande, 8–9. *Komitén för afgifvande af förslag rörande prostitutionen och de veneriska besigtningarna* 1891:6

²⁴¹ Vainio-Korhonen 2018, 29.

ne asunnot, joissa prostituutiota harjoitettiin. Myös viranomaiset saivat tietoonsa joitakin irtolaisnaisten asuttamia huoneita. Eräs tallainen asunto oli Värtössä sijainnut Tervaojan talo, jossa myös Greta Sofia Puhakka oleskeli joitakin aikoja. Poliisiviranomaisten merkintöjen mukaan talossa asui useita irtolaisnaisia, jotka säännöllisesti vastaanottivat miehiä huoneisiinsa. Lisäksi kaupungin alueella Köydenkehrääjäkadun varrella tiedettiin olevan asunto, jossa asiakkaat kulkivat ostamassa seksipalveluita. Poliisin rikosilmoituspäiväkirjan mukaan asunnossa oli useina iltoina ”herroja huoneet ja porstua täynnä ja pihassa seisottaa usiampia issikoita”.²⁴² Aineiston pintapuolisuuden vuoksi on mahdotonta sanoa, oliko tapauksissa kyse ammattimaisesta bordellitoiminnasta tai esimerkiksi parituksesta, vai ainoastaan naisten henkilökohtaisesta seksuaalipalveluiden myymisestä. Mainintoja mistään järjestelmällisestä toiminnasta ei ole päätynyt viranomaisaineistoon.

Naisten asunnot muovautuivat tyypillisesti salakapakoiksi, joissa harjoitettiin laitonta ravintolatoimintaa ja prostituutiota. Häkkisen mukaan salakapakat yleistyivät 1880-luvulla rajoitetun bordellitoiminnan seurauksena.²⁴³ Greta Sofia Puhakan väitettiin hankkivan elantonsa tällaisen ”salakrouvauksen” keinoin.²⁴⁴ Vaikuttaakin siltä, että salakapakointi oli Greta Sofia Puhakan ensisijainen toimeentulomuoto, jonka ohella hän harjoitti ainakin satunnaisesti seksityötä. Kapakkatoiminta ja prostituutio tarjosivat mahdollisuuden kasvattaa taloudellista itsenäisyyttä, mutta laittomina toimeentulokeinoina ne johtivat viranomaistoimiin.

Prostituutiota tutkinut Mary Anne Poutanen esittää, että taloudelliset syyt vetivät naisia mukaan prostituutioon, sillä se mahdollisti korkeammat tulot kuin mitä tavallinen palkkatyö naisille tarjosi. Niin ikään sosiaalisilla ja henkilökohtaisilla syillä oli hänen mukaansa aina vaikutuksensa prostituutioon hakeutumisessa.²⁴⁵ Häkkisen mukaan prostituution piiriin ajaututtiin tyypillisesti omaehtoisen hakeutumisen tai houkuttelun seurauksena. Naisten omaehtoinen hakeutuminen saattoi johtua esimerkiksi taloudellisista syistä, uteliaisuudesta tai halusta nähdä maailmaa. Sen

---

²⁴² Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 6.3.1887–1.2.1889, 2012–2013. Ca:31 Läänikanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁴³ Häkkinen 1995, 56–57.

²⁴⁴ Poliisien todiste 17.11.1887, 1528. Ca:31 Oulun lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁴⁵ Poutanen 2014, 278–279.

sijaan vaikea menneisyys tai huonot lähtökohdat olivat harvoin syynä prostituutiolle, vaikka niillä on yleensä pyritty selittämään ilmiötä. Häkkinen kuitenkin huomauttaa, että viranomaisten kirjaamiin syihin tulee suhtautua erityisen varauksella, sillä virkavalta saattoi ylikorostaa naisten omaa vastuuta kirjatessaan tietoja prostituutioon syyllistyneistä naisista.²⁴⁶

Irtolaiskuulusteluissa ei yleensä käyty läpi irtolaisuuteen johtaneita syitä, sille ne eivät olleet olennaisia prosessin hoidon kannalta. Siten myös mahdolliset syyt seksityön takana ovat jääneet pimentoon. Greta Sofia Puhakan ystävä Cecilia Heikkilä ei ollut työskennellyt missään ammatissa tai ollut kenenkään palveluksessa ennen kuin hän ajautui prostituution piiriin.²⁴⁷ Limingasta kotoisin ollut Beata Keränen oli puolestaan työskennellyt kolme vuotta vakituisesti piikana, jonka jälkeen hän oli alkanut harjoittaa seksityötä. Kuulusteluissa hän kerta toisensa jälkeen väitti lopettaneensa prostituution harjoittamisen ja aikovan ansaita toimeentulonsa muulla työllä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan Keränen joutui yhä uudelleen pidätetyksi irtolaiselämänsä vuoksi.²⁴⁸ Eräs kiiminkiläinen torpparin tytär Karoliina Wesa oli tullut Oulun kaupunkiin kahdeksi kuukaudeksi käsityökoulua varten. Hän oli kuitenkin ajautunut ”huolettomaan elämään” jääden useita kertoja kiinni prostituutiosta. Muutaman vuoden ajan hän kulki luvattomasti kaupungissa esiintyen sisarensa nimellä, mutta nuoren ikänsä vuoksi häntä ei haluttu tuomita yleiseen työhön.²⁴⁹ Kyseiset naiset olivat tehneet seksityötä ainakin satunnaisesti, mutta tapauksista ei käynyt ilmi, miten ja miksi he olivat tilanteeseen ajautuneet. Syyt olivat yksilöllisiä, eikä mitään yhtenäistä ja yleistettävää syytä prostituutiolle ollut.

Oululaisten irtolaisnaisten tapausten valossa vaikuttaa siltä, että monet heistä ajautuivat irtolaiselämään menetettyään tai lopetettuaan työsuhteensa. Naiset saattoivat menettää työnsä esimerkiksi lapsen syntymän myötä. Toisaalta työpaikan

---

²⁴⁶ Häkkinen 1995, 148–149.

²⁴⁷ Kirje maistraatille 27.9.1886, 1101–1102. Ca:31 Lääninhallituksen pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁴⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 8.8.1888 §102, 1769–1770. Ote poliisikonttorin päiväkirjasta 4.8.1888, 1783. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 1894 §60, 375–376. Ca:33 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1892–1896. KA.

²⁴⁹ Työpassi 6.12.1887, 1536. Papintodistus 27.12.1187, 1543. Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 21.11.1887–2.2.1889, 2042–2043. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

menetys saattoi johtua myös esimerkiksi palkollisen huonotapaisesta käytöksestä.²⁵⁰ Niin ikään Greta Sofia Puhakka oli ajautunut irtolaisuuteen työpaikan menetyksen jälkeen, mutta lähdeaineistosta ei selviä oliko tämä varsinainen syy prostituutiolle. Myös tutustuminen muihin irtolaisiin ja ajautuminen osaksi irtolaisyhteisöä saattoi myötävaikuttaa asiaan. Aikalaiset olivatkin huolissaan ilmiöstä, jossa huonomaineiset naiset houkuttelivat piikoja ja työläisnaisia prostituution piiriin: ”Seurustelu tällaisten turmeltuneiden kanssa ei kokemattomille ja siveellisillekään naisille ole muuta kuin vaarallista, sillä paheet ovat tarttuvaa laatua, he voivat tällä tavoin joutua vaaraan siveellisessä suhteessa”.²⁵¹ Naisrikollisuuden ja etenkin prostituution nähtiin tavallisesti johtuvan moraalisesta turmeltuneisuudesta, joka oli tarttunut naisiin huonon seuran vaikutuksesta.²⁵²

Suurimmalle osalle naisista prostituutio oli vain väliaikainen vaihe elämässä tai satunnainen keino tulojen hankkimiseen. Tutkijat ovatkin todenneet prostituution liittyneen yleensä tiettyyn elämänvaiheeseen ja ikään naisen elämässä.²⁵³ Greta Sofia Puhakan tapauksessa on mahdotonta arvioida, oliko kyse satunnaisten tulojen hankinnasta vai ammattimaisesta seksityöstä. Hän joutui kuitenkin irtolaiskontrollin kohteeksi, ja kontrolli oli prostituutiosta syytettyjä kohtaan usein jopa ankarampaa kuin muihin irtolaisiin kohdistuneet toimenpiteet. Tämä näkyy Greta Sofia Puhakan tapauksesta, sillä häneen kohdistunut valvonta oli erittäin voimakasta. Tarkkailun, pidätyksen ja kuulusteluiden lisäksi seksityöstä epäiltyjä naisia määrättiin säännöllisin ajoin tarkastuksiin. Tarkastustoiminta oli naisille hyvin nöyryyttävää, ja siksi he tyypillisesti kieltäytyivät tutkimuksista ja vastustivat tarkastuksia.²⁵⁴ Oulussa irtolaisnaiset jättivät usein menemättä tarkastuksiin, ja tästä syntyi myös konfliktitilanteita virkavallan ja irtolaisnaisten välille.²⁵⁵

---

²⁵⁰ Nygård 1985, 143.

²⁵¹ Joku, ”Parempaa ajanviettoa piijoille ja työtä tekeville naisille Oulussa” (art.). *Oulun ilmoituslehti* 30.11.1890.

²⁵² Wallis 2019, 339.

²⁵³ Tikka & Aaltonen & Maaniitty 2018, 14.

²⁵⁴ Häkkinen 1995, 156; Vainio-Korhonen 2018, 26.

²⁵⁵ Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 1.2.1886–15.6.1886. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Irtolaisuuden arviointi prostituution näkökulmasta

Prostituution ankara kontrolli oli monen tekijän summa. Aikalaisten näkökulmasta erityistä huolta aiheuttivat sukupuolitaudit, joiden leviämisen ehkäiseminen oli merkittävin syy ohjesääntöisen prostituution järjestelmälle. Erityisesti kuppa oli laajalle levinnyt kansanterveydellinen ongelma, jota pyrittiin pysäyttämään tarkastustoimien avulla.²⁵⁶ Sukupuolitautilien lisäksi muita ongelmia syntyi rikollisuudesta, joka kietoutui laajalti osaksi prostituutiota.²⁵⁷ Oululaisten irtolaistapausten kautta on kuitenkin nähtävissä, että pikkurikollisuus oli tyypillinen osa irtolaisuutta eikä se näin ollen liittynyt vain seksityöhön. Tavallisesti irtolaiset syylistyivät lieviin rikoksiin kuten varkauksiin ja varastetun tavaran myyntiin, laittomaan alkoholinmyyntiin ja järjestyshäiriöihin. Joitakin irtolaisnaisia tuomittiin myös rikoslain mukaan salavuoteudesta.²⁵⁸

Niin ikään alkoholilla on katsottu olleen merkittävä, jopa erottamaton rooli prostituutioilmiössä. Alkoholin runsas kulutus näkyy poliisin kirjaamista rikosmerkinnöistä, sillä huomattavan moni irtolaisnainen jäi kiinni juopottelusta ja juovuksissa tekemistään rikkeistä. Myös Greta Sofia Puhakan tapauksesta voidaan havaita samoja piirteitä. Hän oli joutunut useamman kerran sakotetuksi laittomasta alkoholinmyynnistä ja ollut juovuksissa lähes jokaisena kertana, kun poliisi oli pidättänyt hänet. On kuitenkin syytä tiedostaa, etteivät irtolaiset suinkaan päivittäin olleet viranomaisten kanssa tekemisissä. Toisinaan saattoi mennä jopa kuukausia, ennen kuin virkavalta puuttui irtolaisten toimintaan. Siten ei voida varmaksi sanoa, oliko esimerkiksi Greta Sofia Puhakan alkoholinkulutus arkipäiväistä vai yhteydessä nimenomaan prostituution harjoittamiseen.

Prostituution kontrolliin liittyi olennaisesti huoli siveellisyydestä, sillä ohjesääntöisen prostituution vastustajat katsoivat järjestelmän myötä ”siveellisyyksitteiden olevan höltymässä ja tapojen huonontumassa”.²⁵⁹ Prostituutiosta syytettyihin naisiin liitettiin poikkeuksetta epäsiveellisyyden leima. Asenteet olivat kaksinaismoralistiset, sillä

²⁵⁶ Jussi, ”Valtiopäiväkirjeitä” (art.). *Kaiku* 9.2.1888.

²⁵⁷ Nygård 1998, 65.

²⁵⁸ Papintodistus 4.11.1887, 1524. Papintodistus 17.10.1889, 2243. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA. Papintodistus 2.10.1890, 783. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

²⁵⁹ *Kaiku* 19.12.1891.

naisilta vaadittiin ihanteiden mukaista ehdotonta siveellisyyttä, mutta miesten kohdalla vaatimukset sukupuolimoraalista olivat löyhemmät.²⁶⁰ Miehiä ei siten samaan tapaan syytetty epäsiveellisyydestä. Käsitykset olivat myös heteronormatiivisia, sillä miesten sukuvietin katsottiin kohdistuvan poikkeuksetta naisiin ja toisinpäin.²⁶¹

Kaksinaismoralismi johti vastakkainasetteluun myös naisten välillä, jolloin naiset määriteltiin ikään kuin hyviin ja huonoihin naisiin heidän seksuaalisuutensa perusteella. Tutkija Alana Bartonin mukaan seksuaalisesti passiiviset naiset nähtiin kunniallisina naisina, kun taas seksuaalisesti aktiiviset naiset kuvattiin huonomaineisina naisina. Mikäli nainen halusi välttää leimautumista tällaiseksi naiseksi, tuli hänen noudattaa naisellisuuden ihanteita. Nämä ihanteet määrittivät, että naisen seksuaalisuuden tuli kohdistua yksinomaan avioliiton ja lisääntymisen yhteyteen. Myös äitiyttä kontrolloitiin siinä mielessä, että vanhemmuuden tuli olla yhteydessä avioliittoon. Avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet ja yksinhuoltajuus eivät sopineet kunniallisen naisen ideaaliin.²⁶²

Prostituutioon syyllistyneestä irtolaisnaisesta välittyy viranomaisaineistossa kuva moraalisesti turmeltuneesta naisesta: Greta Sofia Puhakka oli virkavallan mukaan viettänyt ”haureellista ja kaikin puolin häpiällistä elämää”.²⁶³ Haureellisuuden ja häpeällisyyden leima johdattaa arvioimaan irtolaisnaisen poikkeavuutta suhteessa sosiaalisiin normeihin. Historioitsija Julie Kimber esittää, että irtolaisnaiset nähtiin tyypillisesti moraalisesti arveluttavina, ”langenneina” naisina, kun puolestaan miesirtolaiset arvioitiin enemmän yleiselle turvallisuudelle vaarallisiksi. Naisten poikkeavuus oli siten sidoksissa vallitseviin moraalikäsitelmiin.²⁶⁴ Niin ikään naisten seksuaalisuus muodostui osaksi naisen poikkeavuuden määrittelyä, kuten olen jo aiemmin osoittanut. Nainen oli ikään kuin moninkertaisesti poikkeava, sillä hän toimi ristiriidassa vallitsevien moraalikäsitelmien kanssa, mutta rikkoi toiminnallaan myös sosiaalisia ja lainsäädännöllisiä normeja.²⁶⁵

---

²⁶⁰ Sulkunen 1989, 40.

²⁶¹ Markkola 2014, 154.

²⁶² Barton 2016, 15.

²⁶³ Poliisin todiste 28.2.1887, 1248. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁶⁴ Kimber 2010, 280.

²⁶⁵ Wallis 2019, 340.

Greta Sofia Puhakan irtolaisuus määriteltiin epäillyn prostituution kautta. Avioliiton ulkopuolisesta seksuaalielämästä hänet leimattiin haureelliseksi naiseksi, sillä hän toimi vastoin siveellisen naisen käytösnormistoa. Seksityö irtolaisuuden kontekstissa on kuitenkin vaikeasti tulkittavissa, sillä tapaukset eivät suoranaisesti paljasta, oliko kyseessä ammattimainen toiminta vai ei. Avioliiton ulkopuolinen seksielämä tai satunnainen seksityö olivat joka tapauksessa osoituksia epäsiiveellisestä toiminnasta, jotka johtivat kontrollitoimenpiteisiin.

Greta Sofia Puhakan tapaus oli viranomaisten näkökulmasta yksiselitteinen, sillä hän oli jäänyt toiminnastaan kiinni. Puhakan kohdalla kiinnostavaa on, että lukuisista pidätyksistä huolimatta hänet tuomittiin irtolaisuudesta vain kaksi kertaa. Tällöin hän sai kuuden ja kahdeksan kuukauden tuomiot. Sen sijaan Anna Maria Ollakka tuomittiin huomattavasti ankarampiin rangaistuksiin lähes samoina vuosina: kuudeksi kuukaudeksi, vuodeksi ja kahdeksi vuodeksi työvankeuteen. Viranomaiset pitivät siis Anna Maria Ollakan irtolaisuutta huomattavasti vakavampana verrattuna Greta Sofia Puhakan tapaukseen. Todennäköisesti Ollakan väkivaltaisuus oli tässä suhteessa avainasemassa, sillä hän oli syylistynyt erityisen pahatapaiseen käytökseen. Vastaavasti Greta Sofia Puhakan irtolaisuutta arvioitiin pelkästään prostituution näkökulmasta.

Tutkija Alana Barton esittää, että naisrikollisten käyttäytymisellä oli merkitystä tuomitsemisen kannalta. Jos naiset käyttäytyivät kontrollin toteuttajia kohtaan ihanteellisella tavalla osoittaen passiivisuutta, heikkoutta ja katumusta, olivat tuomiot yleensä lievempiä. Mikäli naisrikollinen käyttäytyi päinvastoin, sukupuoliroolilleen sopimattomalla tavalla, häntä kohdeltiin yleensä ankarammin.²⁶⁶ Anna Maria Ollakan toiminta oli avointa vastarintaa virkavaltaa kohtaan. Greta Sofia Puhakan tapauksessa ei puolestaan ole nähtävissä viitteitä väkivallasta tai sopimattomasta käytöksestä viranomaisia kohtaan. On hyvinkin mahdollista, että tällaiset seikat vaikuttivat tuomioon – mikäli irtolainen käyttäytyi asianmukaisesti virkavaltaa kohtaan, olivat tuomiotkin lievempiä. Irtolaisten välillä oli huomattavia eroja, joita viranomaiset pyrkivät arvioimaan aina tapauskohtaisesti.

---

²⁶⁶ Barton 2016, 12–13.

Greta Sofia Puhakan tapauksessa on huomionarvoista, ettei hänen äitiyttään nostettu esiin irtolaisprosessin aikana. Lapsen kohtaloon ei kiinnitetty huomiota lääninhallinnon tasolla, vaikka Greta Sofia Puhakan tytär oli lähetetty lastenkotiin äitinsä irtolaistuomion seurauksena.²⁶⁷ Tyttärestä ei löydy mainintoja viranomaisaineistosta lukuun ottamatta köyhäinhoitohallitusta, joka oli tekemisissä lapsen asioiden kanssa holhoukseen liittyvistä syistä. Tämä oli poikkeuksellista verrattuna perheellisen miehen Jonas Brockmanin tapaukseen, jonka kuulusteluprosessi perustui lähes yksinomaan perhesuhteiden arviointiin. Todennäköisesti suhtautuminen rikolliseen äitiin kulki samaa linjaa sen kanssa, miten suhtauduttiin rikolliseen isään: lapsensa huolenpidon laiminlyönyt nainen ei ollut esimerkillinen äiti, aivan kuin vaimonsa ja lastensa elatuksen laiminlyönyt mies oli epäonnistunut aviomies ja isä.

Rikollisia äitejä pidettiin huonona esikuvana lapsilleen, sillä lasten pelättiin omaksuvan vanhempansa rikolliset tavat.²⁶⁸ Vaikka irtolaisäitejä pidettiin jokseenkin epäonnistuneina vanhempina, ei tämä tarkoittanut sitä, etteivät vanhemmat olisivat huolehtineet lapsistaan. Esimerkiksi vuonna 1886 Greta Sofia Puhakka oli anonut köyhäinhoidolta apua tyttärelleen siksi aikaa, kun tämä itse oli vankilassa. Köyhäinhoitohallitus ei ollut suostunut pyyntöön, mutta ilmoitti kaupungin piirimiehen huolehtivan lapsesta, mikäli muuta vaihtoehtoa ei löytynyt.²⁶⁹ Greta Sofia Puhakan pyyntö oli osoitus siitä, että hän pyrki huolehtimaan lapsestaan vaikeassa elämäntilanteessaan.

Pitkittynyt irtolaisuuskierre ja viranomaisten kontrollitoimet heijastuivat eittämättä irtolaisten lapsiin. Irtolaisvanhemmat eivät epäsäännöllisen elämänsä vuoksi voineet aina tarjota lapsilleen elatusta ja tasapainoista kasvatusta. Lasten kohtalo nousi huomion kohteeksi etenkin silloin, kun heidän vanhempansa tuomittiin työrangaistukseen. Oulun kaupungissa turvattomiksi jääneet lapset olivat pääosin köyhäinhoidon vastuulla. Kaupungin vaivaishoidon ohjesäännön mukaisesti apua tarvitsevat alaikäiset lapset sijoitettiin hoidettaviksi ulkopuolisiin perheisiin kaupungille

---

²⁶⁷ Köyhäinhoitohallituksen kokouksen pöytäkirja 7.12.1887, 15§. MCB:8 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirja 1887–1891. OKA.

²⁶⁸ Farrell 2016, 176.

²⁶⁹ Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirja 3.3.1886, 12§. MCB:7 Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1884–1887. OKA.

tai maaseudulle.²⁷⁰ Vaihtoehtoisesti lapsia saatettiin antaa kasvatettaviksi lastenkoteihin tai lähettää vanhemman mukana työlaitoksiin, jolloin irtolaisvanhemmat eivät menettäneet lastensa huoltajuutta edes väliaikaisesti. Kunnallisen köyhäinhoidon lisäksi Ouluun oli vuosisadan lopulla virinnyt hyväntekeväisyystoimintaa harjoittaneita yksityisiä yhdistyksiä, joilla oli alati kasvava rooli lastenhuollossa. Yhdistysten tavoitteena oli tukea köyhäinhoitoa avustamalla turvattomien lasten kasvatusta sekä tarjoamalla työmahdollisuuksia kaupungin köyhille.²⁷¹ On mahdollista, että yksityiset tahot tavoittivat myös tutkimiani irtolaisia ja heidän lapsiaan, mutta lähdeaineistosta ei löydy mainintoja tällaisesta toiminnasta.

Irlannin naisrikollisuutta tutkineen Elaine Farrellin mukaan lapset lähetettiin tyypillisesti äidin mukana työlaitokseen tai vankilaan. Tämä oli normaali käytäntö, sillä lastenhoidon ajateltiin olevan pääasiassa äidin vastuulla. Lisäksi perheenjäsenet tai ystävät saattoivat olla hyvinkin haluttomia ottamaan vastuulleen toisen äidin lasta, jolloin lapsen ainoaksi vaihtoehdoksi tuli seurata äitiään vankilaan.²⁷² Tämä näyttää olleen normaali toimintaperiaate myös Oulussa, sillä lapset siirtyivät tyypillisesti tuomitun äidin mukana työlaitokseen.²⁷³ Viimeinen vaihtoehto oli elänteelle tai lastenkotiin siirtäminen. Todennäköisesti taloudelliset syyt vaikuttivat siihen, että lapset lähetettiin mieluummin vanhemman mukana vankilaan kuin otettiin köyhäinhoidon vastuulle.

3.3. Turvaa irtolaisyhteisöstä

Viranomaisten asiakirjat paljastavat, että Greta Sofia Puhakalla oli hyvin laaja tuttavapiiri. Hänen merkittiin asuneen useamman irtolaisen kanssa samassa asuinhuoneessa, ja yhdessä naiset olivat harjoittaneet myös salakapakkatoimintaa. Pidätysten yhteydessä Greta Sofia Puhakka oli tavallisesti liikkunut muiden irtolaisnaisten seurassa. Niin ikään hän oli säännöllisesti suojellut asunnossaan muita

---

²⁷⁰ Ohjesääntö kaupungin vaivaishoidolle §15, 8–10. *Ohjesääntö Oulun kaupungin vaivaishoidolle* 1883.

²⁷¹ Mustakallio 1999, 94–95.

²⁷² Farrell 2016, 173–174.

²⁷³ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 22.4.1886, No. 341. Ad:5 Rikosilmoituspäiväkirja 1885–1886. KA.

irtolaisia ja passittomana kaupungissa oleskelleita henkilöitä. Merkinnot osoittavat, että hän oli tarjonnut tukeaan muille irtolaisille ja vastavuoroisesti saanut itse apua yhteisöltään, kun tarve sitä vaati.

Lähdemateriaalissa irtolaiset esiintyivät tyypillisesti yhdessä – erityisesti poliisin rikosilmoituspäiväkirjat paljastavat irtolaisten kulkeneen ja toimineen yhteistuumin muiden irtolaisten kanssa. Lukuisat lähdeaineiston irtolaistapaukset osoittavat, että vain harvat heistä toimivat pelkästään yksilötasolla, vaan irtolaiset luottivat paljolti yhteisönsä tukeen arkielämässään. Yhteisö oli irtolaisille monella tapaa merkityksellinen. Se tarjosi päivittäisen kanssakäymisen lisäksi turvaa, ja yhteisön tuen avulla irtolaiset pyrkivät selviämään arjestaan viranomaisten kontrollin kohteena. Mutta miten irtolaisyhteisöjä syntyi ja millaista yhteistoimintaa irtolaiset hyödynsivät? Miten yhteisö näkyi Greta Sofia Puhakan toiminnassa?

Yhteisön avulla virkavaltaa vastaan

Irtolaisten keskinäinen sosiaalinen kanssakäyminen ja irtolaisyhteisöjen muotoutuminen olivat luonnollisia ilmiöitä, sillä irtolaiset jakoivat keskenään samankaltaisen elämänpiirin. Kaupungin vakiintunut irtolaisväestö tunsi toisensa, samoin kuin paikalliset viranomaiset oppivat tuntemaan kontrollin kohteena olleet irtolaiset. Kaupungin julkinen katutila oli tyypillinen kohtaamispaikka, jossa irtolaiset tapasivat toisiaan, aivan niin kuin tekivät muutkin kaupunkilaiset. Kadut olivat merkittäviä paikkoja sosiaaliselle kanssakäymiselle, ja sosiaalisuuden lisäksi kaupunkitilassa korostuivat sukupuolen ja luokan sisäinen kommunikaatio. Oli tyypillistä, että naiset ja miehet kulkivat omissa joukoissaan ja edustivat omaa yhteiskuntaluokkaansa.²⁷⁴ Samoin irtolaiset kulkivat ja kommunikoivat keskenään kaupungin katukuvassa. He käyttivät kaupunkitilaa varsin avoimesti, sillä poliisi puuttui irtolaisten toimintaan paikasta ja vuorokaudenajasta riippumatta.²⁷⁵

---

²⁷⁴ Männistö-Funk 2018, 87.

²⁷⁵ Esim. Otteita poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 18.5.1886–28.9.1886, 1180–1181. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Kaupungin julkisen katutilan lisäksi irtolaiset muodostivat omia yhteisöjään yksityisemmin, nimittäin asuinpaikkojensa myötä. Oulussa irtolaiset muuttivat tyypillisesti asumaan kaupungin laitamille tai kaupunkiasutuksen ulkopuolelle, kuten Oulun maalaiskuntaan Oulunsuun alueelle. Maalaiskunnan asukkaista suuri osa edusti maatalouden palvelusväkeä ja tilatonta itsellisväestöä, joiden joukossa oli runsaasti irtolaisia ja köyhäinhoidon varassa elävää väkeä.²⁷⁶ Kaupungin laitamilla vuokrataso oli tavallisesti alhaisempi eikä viranomaiskontrolli ulottunut sinne samalla tapaa kuin ydinkaupunkiin. Erityisesti lesket ja nuoret naiset suosivat laitakaupunkien asumuksia niiden edullisuuden vuoksi.²⁷⁷ Osa irtolaisista asui myös kauempana maaseudulla. Irtolaisväestöä muodostui kuitenkin myös asemakaavoitetun kaupungin alueelle. Todennäköisesti he asuttivat samoja kortteleita kaupungin tavallisen työväestön kanssa. Hautalan mukaan erityisesti väkiluvultaan suurimmassa 2. kaupunginosassa asui teollisuustyöväestön ja rautatieläisten lisäksi runsaasti köyhäinavun piirissä olleita oululaisia.²⁷⁸ Lähdeaineistoni irtolaisia asui jonkin verran myös neljännessä kaupunginosassa Pienen-Uudenkadun varrella.²⁷⁹

Laitakaupungin asumuksiin ja vähävaraisten asuttamille alueille muodostuneen väestön keskuuteen syntyi todennäköisesti pienempiä irtolaisyhteisöjä. Erityisesti naisirtolaiset näyttävät olleen varsin aktiivisessa vuorovaikutuksessa keskenään, sillä he usein myös asuivat saman katon alla. Esimerkiksi mainitsemissani Tervaojan talossa Värtössä asui tietävästi ainakin neljä irtolaisnaista, ja Köydenkehräjänsäntäkadun asunnossa väitettiin ainakin viiden irtolaisnaisen majailleen yhdessä.²⁸⁰ Poliisin asiakirjoista on havaittavissa, että nämä naiset vaihtoivat toistuvasti asuntoaan, mutta muuttivat lähes poikkeuksetta yhdessä muiden irtolaisnaisten kanssa. Myös Greta Sofia Puhakka oli asunut ystävineen useassa eri osoitteessa.²⁸¹

---

²⁷⁶ Tervonen 1999, 38.

²⁷⁷ Vainio-Korhonen 2018, 52.

²⁷⁸ Hautala 1976, 231, 359.

²⁷⁹ Henkikirja 1882, 43. Ou:91 Oulun läänin henkikirjat. Henkikirja 1887, 23 & 43. Ou:106 Oulun läänin henkikirjat. Digitaaliarkisto, KA.

²⁸⁰ Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 18.5.1887 & 1.2.1889, 2012–2013. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁸¹ Esim. Otteita poliisikonttorin päiväkirjasta 18.5.1887–17.10.1887. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Antti Häkkinen on havainnut, että irtolaiset tutustuivat toisiinsa myös viranomaisten kontrollitoimien myötä. Hänen mukaansa rangaistuslaitokset toimivat eräänlaisina vastarinnan keskuksina, joissa irtolaiset oppivat tuntemaan toisensa. Samalla he jakoivat toisilleen tietoa viranomaisten toimintatavoista. Niin ikään vankien välityksellä irtolaiset omaksuivat uusia menettelytapoja virkavallan kontrollitoimenpiteitä kohtaan. Näin tapahtui myös hoitolaitoksissa kuten sairaaloiden veneeristen tautien osastolla, jossa irtolaisnaiset tutustuivat toisiinsa.²⁸² Rangaistuslaitoksissa vallitsi vankien keskinäinen solidaarisuus ja olikin tavallista, että vangit avustivat toisiaan ja vastustivat yhdessä virkavaltaa.²⁸³ Häkkisen havainto osoittautui paikkansapitäväksi myös Oulussa, jossa irtolaiset tutustuivat toisiinsa viranomaisten kontrollitoimien myötä sekä oppivat toisiltaan uusia toimintatapoja ja selviytymisen keinoja arkielämänsä turvaksi.

Irtolaisten välinen yhteistyö näkyi erityisesti siinä, että irtolaiset turvautuivat toistensa apuun tilanteissa viranomaisten kanssa. Yhteisön merkityksen irtolaisten elämässä osoittaa hyvin Greta Sofia Puhakan tapaus. Hän oli useamman kerran tarjonnut suojaa asunnossaan sellaisille henkilöille, joita viranomaiset olivat etsineet. Tämän lisäksi hän ja muut irtolaiset olivat osoittaneet yhteistä vastarintaa virkavaltaa kohtaan. He olivat esimerkiksi yhteistuumin valehdelleet tietoja poliisille ja puolustaneet toisiaan tilanteissa viranomaisten kanssa. Konkreettinen osoitus irtolaisten välisestä yhteistyöstä oli tapaus, jolloin Greta Sofia Puhakka ja eräs tuntemattomaksi jäänyt mies olivat yhdessä valehdelleet poliisille aikomuksestaan solmia avioliiton.²⁸⁴ Tässä tapauksessa avioliitto olisi merkinnyt miehen vastuuta Greta Sofia Puhakan elatuksesta, jolloin hän ei ollut voinut syyllistyä irtolaisuuteen. Tapauksen johdosta poliisi ei myöskään voinut tilanteessa pidättää naista. Greta Sofia Puhakka oli löytänyt järjestelmästä porsaanreiän, joka mahdollisti hänelle hetkellisen vapauden. Tapaus myös osoittaa hänen tunteneen ne keinot, joiden avulla viranomaiskontrollista oli mahdollista päästä eroon.

Oli myös tyypillistä, että irtolaisuudesta syytettyjen vanhemmat, perheenjäsenet tai tuttavat pyrkivät suojelemaan irtolaisia viranomaisten pakkotoimilta. Usein heidän

---

²⁸² Häkkinen 1995, 162.

²⁸³ Pukero 2009, 131.

²⁸⁴ Poliisikonstaapelin ilmoitus 17.11.1887, 1527. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

toimestaan lääninhallintoon lähetettiin todistuksia, joiden avulla pyrittiin vakuuttamaan irtolaisen maine kunnolliseksi ja vapauttamaan tämä syytteistä.²⁸⁵ Näin kävi esimerkiksi eräälle Maria Sofia Turpeiselle, joka oli viety Oulun lääninvankilaan irtolaisuudesta syytettynä. Hänen isänsä, työmies Heikki Turpeinen, lähetti lääninhallintoon kirjeen vaatiakseen tyttärensä vapauttamista. Kirjeessään hän lupasi huolehtia tyttärestään ja tämän elatuksesta, mikäli hänet päästettäisiin vapaaksi.²⁸⁶ Joissakin tapauksissa myös ulkopuoliset henkilöt saattoivat suojella irtolaisia viranomaisilta. Greta Sofia Puhakan jäädessä kiinni sukupuoliyhteydestä rautatien työmiesten kanssa, olivat työmiehet yhteistuumin menneet häiritsemään paikalle ilmestynyttä poliisia. Vastaavasti eräs leskirouva oli kuukauden ajan suojellut asunnossaan passitonta naista, jotta tämä ei joutuisi irtolaisuudesta pidätetyksi.²⁸⁷ Niin ikään Jonas Brockmanin tapaus osoittaa, että yhteisöllä oli laajalti merkitystä irtolaisten elämässä. Myös hän oli saanut apua läheisiltään irtolaiskäsittelyn aikana, ja epäilemättä yhteisö oli hänelle tärkeä turva myös arkipäiväisessä elämässä.

Edellä mainitut tapaukset osoittavat, että irtolaiset tekivät keskenään yhteistyötä ja osoittivat vastarintaa virkavaltaa kohtaan. Oli varsin tavanomaista, että irtolaiset ja muut yhteisön jäsenet pyrkivät suojelemaan toisiaan mahdollisilta rangaistuksilta. Irtolaisten yhteisö merkitsi siis solidaarisuutta toisia kohtaan. Yhteisön ulkopuolelta tullut tuki kertoo yhtäältä siitä, että monet olivat valmiita puolustamaan irtolaisia, vaikka se oli lainsäädännössä määritelty sakon uhalla rangaistavaksi teoksi.²⁸⁸ Keskinäisen tuen avulla irtolaiset kykenivät pysyttelemään viranomaisten tavoittamattomissa tai vastaavasti saavuttivat itselleen tilapäistä liikkumavaraa.

Yhteisön tuesta huolimatta irtolaisten toiminta perustui lopulta yksilöinä tehtyihin päätöksiin, sillä apua ei välttämättä aina ollut saatavilla. Esimerkiksi kuulustelutilanteissa irtolaisten tuli toimia omien päätösten ja valintojen varassa. Myös Greta Sofia Puhakka toimi ja teki valintoja pääasiassa oman etunsa tähden. Tilanteissa

---

²⁸⁵ Käytöstodistukset 5.–7.4.1890, 228–229. Ca:32 Lääninhallituksen pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

²⁸⁶ Työmies Heikki Turpeisen kirje läänin kuvernöörille 20.8.1883, 1131. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

²⁸⁷ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 8.12.1886, No. 48. Ad:6 Rikosilmoituspäiväkirja 1886–1897. KA.

²⁸⁸ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

viranomaisten kanssa hän oli puolustanut itseään, vakuuttanut syyttömyyttään ja tarpeen vaatiessa jopa valehdellut virkavallalle. Niin ikään Greta Sofia Puhakka oli kiertänyt viranomaisten hänelle asettamia määräyksiä, ja sitä kautta osoittanut tottelemattomuutta virkavaltaa kohtaan. Hän oli jatkanut laitonta elinkeinoaan salakapakoitsijana ja löytänyt jatkuvasti uusia tapoja ylläpitää toimeentulokeinojaan, vaikka viranomaiset olivat jo vuosien ajan yrittäneet kitkeä hänen toimintaansa. Valvonnan kohteena ollut Greta Sofia Puhakka osoitti tietynlaista välinpitämättömyyttä uhmatessaan viranomaisten määräyksiä. Tämä olisi saattanut merkitä hänen kohdallaan yhä ankarampia rangaistuksia viranomaisten suunnalta, mutta näin ei ainakaan tiettävästi käynyt.

Lopulta Greta Sofia Puhakan elämästä ja toiminnasta jäi lähdemateriaalin varsin niukasti tietoa hänen kadotessa kokonaan viranomaisten asiakirjoista. Hänen tapauksensa tekee kuitenkin näkyväksi irtolaisuuteen ja erityisesti prostituutioon kohdistuneen ankaran kontrollin muodot. Lisäksi hänen tapauksensa kautta on tarkasteltavissa, miten irtolaisnaisten poikkeavuutta selitettiin viranomaisten näkökulmasta. Prostituutiosta epäillyt naiset nähtiin moraalisesti arveluttavina, sillä he eivät sopeutuneet sukupuoliroolilleen asetettujen ihanteiden muottiin. Näiden normien ylittämisestä he joutuivat viranomaisten huomion kohteiksi. Niin ikään Greta Sofia Puhakan tapaus osoittaa, että yhteisöllä oli tärkeä merkitys irtolaisten arkielämässä. Yhteisö vaikutti myös irtolaisten toimintamahdollisuuksiin, sillä irtolaiset turvautuivat toisiinsa arkielämässään ja omaksuivat toisiltaan uusia toimintatapoja, joiden avulla he pääsivät kontrollista ainakin tilapäisesti eroon.

4. Vaivatonta syyttää, vastahakoista tuomita – Romaniperhe kontrollin kohteena

”Tavaksi muuttunut kuljeskelu” oli eräs irtolaisuuden keskeinen tunnuspiirre. Omalla kotipaikkakunnallaan tai sen ulkopuolella säännöllisesti kiertäviä henkilöitä voitiin ottaa kiinni irtolaisuudesta.²⁸⁹ Kulkurielämä nähtiin ongelmallisena, sillä sen katsottiin lisäävän kerjäläisyyttä, rikollisuutta ja muuta luvatonta toimintaa.²⁹⁰ Erityisesti paikallisyhteisön ulkopuolelta tulleet kiertolaiset nähtiin mahdollisina uhkatekijöinä, joihin suhtauduttiin epäluuloisesti.²⁹¹

Kulkeminen ja kiertäminen talosta taloon sekä kylästä toiseen liittyivät laajempaan sosiaalisen liikkuvuuden ilmiöön 1800-luvun lopulla. Tilattoman väestön kasvun myötä lisääntynyt köyhyys ajoi ihmisiä liikkeelle toimeentulon perässä. Varattomuus ja elinolojen vaikeutuminen vahvistivat liikkuvaa elämäntapaa, ja siten kulkeminen kytkeytyi yhteiskunnan sosiaaliseen kerrostumiseen.²⁹² Kulkevaa elämää on pidetty osoituksena kokonaisvaltaisesta huono-osaisuudesta, joka perustui ennen kaikkea toimeentulon puutteeseen.²⁹³ Osittain näin olikin – kulkemiseen ajautuivat sellaiset yksilöt ja ryhmät, jotka eivät kyenneet hankkimaan toimeentuloaan muulla tavoin. Kulkijoiden ryhmään kuului kuitenkin monenlaista väkeä, jotka hankkivat elantonsa pääasiassa liikkuvien ammattien keinoin. Erinäiset kausityöntekijät, parantajat, käsityöläiset ja kauppiaat olivat tyypillisiä kulkemiseen suuntautuneita ryhmiä. Näillä ammateilla oli tärkeä rooli maatalousyhteiskunnassa, eivätkä kiertävät ryhmät aina olleet suoranaisesti yhteiskunnan marginaalissa.²⁹⁴

Liikkuvaa elämäntapaa harjoittivat myös romanit, jotka erosivat muusta kulkevasta väestöstä etenkin siksi, että heidän liikkumisensa tapahtui ympärivuotisesti. Romanien toimeentulo oli paljolti sidoksissa kulkevaan elämäntapaan, sillä he harjoittivat tyypillisesti ammatteja, jotka edellyttivät paikkakunnalta toiseen kiertelyä. Miika

---

²⁸⁹ Theod. Bergelund, ”Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus irtolaisista ja niiden kanssa menettelemisestä.” *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.5.1883.

²⁹⁰ Ståhlberg 1893, 119, 122.

²⁹¹ Häkkinen 2005, 227.

²⁹² Pulma 1990, 172.

²⁹³ Häkkinen 2005, 226.

²⁹⁴ Tervonen 2010, 17–18; Taylor 2008, 27–28.

Tervosen mukaan kulkemiseen kytkeytyneet ammatit olivat usein tekijäänsä sosiaalisesti leimaavia toimeentulokeinoja. Tällaisia olivat esimerkiksi kulkukauppiaan, lumppurin, piiskurin, hevoskauppiaan sekä nylkyrin ja kuohitsijan ammatit.²⁹⁵

Romanien toimeentulo muodostui tyypillisesti erilaisista sekatöistä, joita he harjoittivat yhtäaikaaisesti – esimerkiksi hevoskauppaa harjoittava romani hallitsi usein myös kengittäminen, varusteiden paikkaamisen ja jopa kuohitsemisen. Erityisesti hevostalous oli merkittävä osa romanien elinkeinoa, sillä hevosten ylläpito ja kaupankäynti tarjosivat heille monia työmahdollisuuksia. Hevoset olivat myös tärkeä osa romanien elämäntapaa, sillä niitä tarvittiin ympärivuotista kulkemista varten. Romanit toimivat tavallisesti myös esimerkiksi maaseudun kausityöläisinä tai perinteisissä maatalouden ammateissa. Naiset puolestaan hankkivat elantonsa kävelemällä eli kiertämällä talosta taloon kerjäämässä, kauppaamassa tai vaihtamassa käsitöitään elintarvikkeisiin.²⁹⁶ Kulkevan elämäntapansa vuoksi romanit joutuivat usein viranomaisten huomion kohteeksi ja irtolaisuudesta syytetyksi. Tässä luvussa tarkastelen romaneja Oulun irtolaisuuden kontekstissa.

4.1. Kiertävästä elämästä virkavallan syyniin

Romanien liikkuva elämäntapa aiheutti ongelmia viranomaisille, sillä heitä ei aina ollut merkitty kirjoille mihinkään kuntaan. Lisäksi romanit pitäytyivät harvoin vain yhdellä paikkakunnalla, vaikka olisivatkin virallisesti olleet tietyn kunnan kirkonkirjoissa. Sen sijaan he kulkivat useiden eri paikkakuntien välillä. Viranomaiset eivät aina tunteneet seudullaan kulkevaa romaniväestöä eivätkä kyenneet kontrolloimaan heitä samalla tapaa kuin muuta irtolaisväkeä. Itse asiassa paikallisilla viranomaisilla oli hyvin vähän yksityiskohtaista tietoa romaniväestöstä, mikä näkyy heidän muodostamistaan asiakirjoista. Tiedot romaneista olivat monella tapaa puutteellisia, hajanaisia ja osin jopa virheellisiä. Lisäksi tietoa oli tarjolla hyvin vähän, sillä yksittäisestä romanista tiedettiin usein vain nimi, mahdollinen asuinkunta sekä hänen kanssaan kulkeneiden

---

²⁹⁵ Tervonen 2010, 8–9.

²⁹⁶ Tervonen 2012, 100–103, 108.

perheenjäsenten tiedot. Eri viranomaistahojen välillä liikkunut virheellinen tieto aiheutti sekaannuksia ja vaikeutti viranomaisten toimintaa, mikä ilmenee Oulun lääninhallitukseen saapuneista lausunnoista ja todisteista.²⁹⁷

Tutkijalle romanien tavoittaminen pirstaloituneesta viranomaisaineistosta on vaikeaa. Hajanaisten ja vähäisten tietojen vuoksi romanien irtolaiselämän tarkastelu biografisella tutkimusotteella on niin ikään haastavaa. Romanit olivat kuitenkin keskeinen osa irtolaisuutta, sillä irtolaislainsäädäntö kohdistui heihin erityisen voimakkaasti. Oulun kaupungissa ja Oulun läänin alueella liikkui paljolti romaneja, jotka kohtasivat virkavallan kontrollitoimia arkipäiväisessä elämässään.

Tämän luvun tarkastelun kohteena on Långströmin romaniperhe, joka kierteli Oulun läänin eri pitäjissä ja joutui elämäntapansa vuoksi irtolaiskontrollin kohteeksi. Rekonstruoin hajanaisen viranomaismateriaalin pohjalta biografisen profiilin Långströmin perheestä irtolaisina. Selvitän, millä tavoin viranomaiskontrolli kohdistui romaneihin, miten heidän irtolaisuuttaan arvioitiin ja millaisia keinoja he käyttivät hyväkseen kontrollia kohtaan.

Långströmin romanit

Veljekset Adolf, Karl ja Engelbrekt eli Pertti Långström syntyivät Cecilia ja Herman August Långströmin perheeseen Oulun läänin Rantsilan pitäjässä. Veljistä vanhin Adolf, kutsumanimeltään Tolppi, oli syntynyt 21. kesäkuuta 1864 ja nuoremmat veljet Karl 19. lokakuuta 1867 sekä Engelbrekt 3. maaliskuuta 1872. Perheen äiti Cecilia Långström oli kotoisin Kestilän pitäjästä ja isä Herman August Långström oli puolestaan syntyjään torppariperheestä Rantsilasta.²⁹⁸

Långströmin perhe kierteli vuosien ajan useilla eri paikkakunnilla Oulun läänissä. Erityisesti perheen isä, joka tunnettiin kotiseudullaan nimellä Kaaperin Kusti, oli tunnettu liikkuvasta elämäntavastaan. Viranomaisten mukaan hän ei ollut ”luvallisella työnteolla itsiään ylläpitänyt, vaan kuleskellut missä milloinkin”, minkä vuoksi hänet oli

---

²⁹⁷ Esim. Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 21.5.1889, 2100–2101. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

²⁹⁸ Rippikirja 1867–1876, 217. IAa:2 Kestilän seurakunnan rippikirja. Digitaaliarkisto, KA. Papintodistus 9.7.1888, 1773–1774. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

tuomittu irtolaisuudesta työlaitokseen.²⁹⁹ Herman August Långströmin väitettiin syyllistyneen useisiin rikoksiin, mutta kiertelevän elämän vuoksi viranomaiset eivät olleet tavoittaneet häntä vastuuseen teoistaan.³⁰⁰ Myös Cecilia Långström oli pitkään kulkenut eri paikkakunnilla, viettäen aikaansa enimmäkseen lin ja Kuivaniemen kunnissa. Hän muuttikin lapsineen lihin vuonna 1877, mutta ilmeisesti perhe oleskeli paikkakunnan ulkopuolella, sillä he siirsivät muuttokirjansa virallisesti lihin vasta vuonna 1880.³⁰¹

Niin ikään Långströmin veljekset liikkuvat eri paikkakunnilla. Adolf Långström oli kulkenut useasti Rantsilan ja Säräisniemen pitäjissä ja Karl Långström puolestaan lin lähialueilla. Perheen nuorimman pojan Engelbrekt Långströmin merkittiin oleilleen enimmäkseen Pulkkilan ja Kestilän tienoilla. Långströmin perhe pistäytyi säännöllisin ajoin myös Oulun kaupungissa. Siellä liikkueensa he useimmiten joutuivat virkavallan kanssa tekemisiin. Oulussa vieraillessaan perheen äiti Cecilia Långström oli erään toisen romaninaisen kanssa joutunut varkaudesta syytetyksi. Niin ikään Karl Långströmin väitettiin syyllistyneen taskuvarkauteen, kun eräältä kaupungissa vierailleelta mäkitupalaiselta oli hävinnyt taskustaan pussillinen rahaa.³⁰² Adolf Långström päätyi puolestaan kaupungissa pidätetyksi väkivallasta ja tappelusta.³⁰³

Perheen veljeksistä jokainen joutui irtolaisuudesta syytetyksi ja Oulun lääninhallituksen kuulusteltavaksi. Kuulustelut tapahtuivat vuosien 1883 ja 1889 välillä. Vain veljistä vanhin Adolf Långström tuomittiin irtolaisuudesta, ja hän sai kuuden kuukauden työvankeusrangaistuksen 2. päivänä tammikuuta 1883. Tällöin hänet oli pidätetty kulkemisen johdosta Säräisniemen pitäjässä. Epäsäännöllisen elämän lisäksi hänen uskottiin olleen epärehellinen antaessaan kuulustelussa tietoja itsestään. Tuolloin Adolf Långström oli nimittäin kertonut asuneensa lin kunnassa jo kymmenen vuoden

---

²⁹⁹ Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 21.5.1889, 2100–2101. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁰⁰ Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 6.5.1889, 2077–2078. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁰¹ lin seurakuntaan muuttaneet 9.8.1877, 210–211. lin seurakuntaan muuttaneet 9.–10.4.1880, 226–227. Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1839–1889. lin seurakunnan arkisto. Digitaaliarkisto, KA.

³⁰² Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 28.4.1881, §531. Ad:3 Rikosilmoituspäiväkirja 1881–1883. Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 20.12.1892, §868. Ad:9 Rikosilmoituspäiväkirja 1892. KA.

³⁰³ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 21.12.1891, §1181. Ad:8 Rikosilmoituspäiväkirja 1891. KA.

ajan. Papintodistuksen mukaan hän oli kuitenkin siirtänyt muuttokirjansa pois mainitusta kunnasta useampia vuosia aikaisemmin, ja ollut ilmeisesti ilman virallisia kirjoja siitä lähtien. Lääninhallituksen päätöksellä Adolf Långström tuomittiin irtolaisuudesta Kuopion väliaikaiseen työlaitokseen.³⁰⁴

Nuoremmat veljekset Karl ja Engelbrekt Långström selvisivät irtolaiskuulusteluistaan tuomiotta. Engelbrekt pidätettiin irtolaisuudesta Hankasalmen pitäjässä heinäkuussa 1888.³⁰⁵ Tällöin Kuopion kuvernööri lähetti hänet Oulun lääninhallituksen kuulusteluun, joka pidettiin lääninkansliassa 3. elokuuta 1888. Engelbrekt Långströmin irtolaistutkinta venyi yli kuukauden mittaiseksi, sillä viranomaisilla oli vaikeuksia selvittää hänen henkilötietojaan ja todellista asuinkuntaansa. Kuulusteluja pidettiin useina erillisinä päivinä, jolloin lääninhallituksessa selviteltiin Engelbrektin virallista asuinkuntaa. Papintodistuksia saapui lääninhallintoon Rantsilan, Iin, Kuivaniemen ja Kestilän kunnista. Lopulta Engelbrektin arvioitiin kuuluneen viimeksi mainittuun kuntaan, vaikka hänen äitinsä oli muuttanut paikkakunnalta pois jo vuosia aiemmin. Engelbrekt Långström pääsi vapaaksi varoituksella ja hänet määrättiin palamaan kotikuntaansa.³⁰⁶

Samankaltaisia ongelmia viranomaisille tuotti Karl Långströmin tapaus. Hänet oli pidätetty Vaasan läänissä ”passittomana kuljeskelusta”, josta hänet lähetettiin Ouluun 11. maaliskuuta 1888.³⁰⁷ Viranomaiset joutuivat kuitenkin vaikeuksiin selvittäessään hänen henkilöllisyyttään ja virallista asuinkuntaansa. Kuulustelussa Långström kertoi tietoja perhesuhteistaan ja asuinpaikastaan – omien sanojensa mukaan hän asusti edelleen Iin kunnassa. Viranomaiset pyrkivät kuitenkin selvittämään tiedot hallinnollisesti eri viranomaistahojen kautta. Näin ollen tutkinta kesti useita viikkoja, sillä paikalliset viranomaiset olivat epätietoisia Karl Långströmin liikkeistä.³⁰⁸ Niin ikään

---

³⁰⁴ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 2.1.1883 §1, 933. Papintodistus 29.12.1882, 939. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

³⁰⁵ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 3.8.1888 §102, 1763. Kuopion läänin kuvernöörin kanslian kirje Oulun läänin kuvernöörille 25.7.1888, 1172. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁰⁶ Papintodistus 9.7.1888, 1773–1774. Pastorin todistus 13.8.1888, 1776. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 16.8.1888 §112, 1842. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 29.8.1888 §122, 1847. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁰⁷ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 11.3.1888 §27, 1595. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁰⁸ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 26.3.1888 §36, 1622. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 29.3.1888 §39, 1623. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

Adolf Långströmin henkilötietojen selvittäminen osoittautui mahdottomaksi, jolloin Rantsilan seurakunnan pappi vaati perinpohjaista selvitystä Långströmin veljesten suhteen:

Kun nämä kolme veljestä ovat tunnetut mustilaistapaisiksi, ja kun heistä ehtimiseen virallisesti kysellään, olisi suotavaa, että asianomaisten papistoin ja kuntahallituksien välityksellä selvittäisivät mihin seurakuntaan [- -] nämä soveliaimmin kuuluisivat ja kirjoissa pidettäisiin.³⁰⁹

Samaissa kirjeessä todettiin, että veljekset olivat yrittäneet siirtää kirjojaan takaisin Rantsilan kuntaan, mutta kunnalliskokous hylkäsi heidän anomuksensa muuttaa mainitulle seudulle. Ilmeisesti veljesten katsottiin parhaiten kuuluvan lin kuntaan, jonne heidät irtolaiskuulustelunsa päätteeksi passitettiin. Virallinen kotipaikkakunta ei kuitenkaan rajoittanut heidän kulkemistaan. Vihjeitä Långströmin perheen liikkumisesta on paikannettavissa erinäisten lähteiden kautta. Ainakin Karl Långström oli kulkenut romaniseurueen kanssa Limingan kunnassa ja joutunut siellä varkaudesta epäillyksi.³¹⁰ Myös Adolf Långström oli syytettynä varkausvyyhdyssä, jossa häntä ja useampia muita romaneja epäiltiin murtovarkauksista Kuusamossa.³¹¹ Isä Herman August Långström oli puolestaan kulkenut synnyinseudullaan Rantsilassa jo pidempiä aikoja. Irtolaista kotoisin olleita romaneja liikkui paljolti myös sen naapuripitäjän Haukiputaan alueella.³¹²

Långströmin perheen kiertävä elämäntapa näkyy viranomaisaineistossa hyvin selväpiirteisesti. Heistä jokainen oli virkavallan mukaan ”ympäri kulkenut” eli liuskellut paikkakunnalta toiseen ja joutunut siten syytetyksi irtolaisuudesta. Ongelmaksi heidän kohdallaan muodostui kiertävä elämäntapa, jolloin viranomaisten oli lähes mahdotonta tarkoin selvittää, mistä he todellisuudessa olivat kotoisin. Joitakin aikoja Långströmit olivat eläneet myös ilman virallista asuinkuntaa, mikä lisäsi

³⁰⁹ Papintodistus 9.7.1888, 1773–1774. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³¹⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.11.1888 §176, 1959. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³¹¹ *Kaiku* 25.10.1893.

³¹² Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 9.5.1889, 2077–2078. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA. Lieto, ”Haukiputaan Kellonkylässä” (art.). *Kaiku* 9.5.1885.

irtolaispidätyksen riskiä ja hankaloitti viranomaisten työtä.³¹³ Yleensä irtolaisuuden tapahtumapaikat olivat myös kaukana lääninhallinnosta, jolloin yhteydenpidolliset ongelmat viranomaisten välillä korostuivat.³¹⁴

Långströmin perhe oli jatkuvasti altis viranomaisten kontrollitoimille kulkevan elämäntapansa vuoksi. Heitä ei kuitenkaan useimmissa tapauksissa tuomittu irtolaisuudesta. Mikä selittää Långströmin perheen kulkemista ja miten viranomaiset pyrkivät puuttumaan siihen? Miksi he selvisivät irtolaiskuulusteluistaan pääasiassa tuomiotta? Miten viranomaiskontrolli heidän kohdallaan toimi?

4.2. ”Mustilaisten tavalla ympäri kulkenut” – Kulkevia ja epäluulonalaisia

Marginaalisen romaniväestön yhteiskunnallista asemaa ja toimintaa rajoitettiin irtolaisasetuksilla. Irtolaislainsäädännössä oli pitkään romaneja varten erityinen ”mustalaispykälä”, jolloin heidät kategorisoitiin erilliseksi irtolaisryhmäksi.³¹⁵ Sen avulla romanien kulkemista, asumista ja elinkeinotoimintaa pyrittiin rajoittamaan, ja heidän tuomitsemistaan helpottamaan.³¹⁶ Erillispukälä poistettiin vuoden 1883 irtolaisasetuksesta, mutta siitä huolimatta irtolaislait kohdistuivat erityisen ankarasti romaneihin, joiden liikkuva elämäntapa nähtiin ongelmallisena. Valtiopäivien yhteydessä esitettiin useita aloitteita ja erillislakeja romanien liikkumisen rajoittamiseksi. Erityisesti papisto ja talonpojat suhtautuivat romaneihin kielteisesti, sillä romanit olivat tyypillisesti erillään paikallisista seurakunnista, ja heidän katsottiin kierteilyllään aiheuttavan taloudellista rasitusta talonpoikaisväestölle. Suurempiin toimenpiteisiin erillislakien suhteen ei kuitenkaan ryhdytty enää vuosisadan lopulla.³¹⁷

Romanien tapauksessa kyse ei kuitenkaan ollut puhtaasti irtolaisuudesta tai kiertolaisuuteen liitetystä haittavaikutuksista. Romanit katsottiin valtaväestöstä erottuvaksi etniseksi ryhmäksi, mikä teki heidän asemastaan yhteiskunnassa

---

³¹³ Tervonen 2012, 121.

³¹⁴ Pukero 2009, 49.

³¹⁵ Tervonen 2010, 40–41.

³¹⁶ Häkkinen & Tervonen 2005, 17.

³¹⁷ Nygård 1998, 103–104; Tervonen 2012, 85.

ongelmallisen.³¹⁸ Suomessa kansallisen yhtenäisyyden ihanne loi polarisaatiota valtaväestön ja etnisten vähemmistöryhmien välille, sillä kansallisuusaatteen myötä syntyi vähitellen ajatus kulttuurisesti yhtenäisestä kansasta. Sen sijaan romanien, aivan kuten muidenkin vähemmistöryhmien, katsottiin edustavan omaa kulttuuriaan, kieltään ja uskontoaan, jotka poikkesivat tästä yhtenäisyyden ideaalista.³¹⁹ Romanien erilaisuus määriteltiin nimenomaan *etnisyyden* kautta, mikä merkitsi sitä, että poikkeavuutta arvioitiin heidän alkuperänsä perusteella. Andreas Wimmer ja Nina Glick-Schiller ovatkin todenneet, että etnisiä ryhmiä on selitetty tyypillisesti heidän erilaisella alkuperällään. Käsitykset eivät kuitenkaan ole huomioineet poikkeavuudessa olleen kyse kansallisvaltion rakentamiseen liittyvästä etnisyyden politisoinnista.³²⁰

Suomen romaniväestön lukumäärästä tehtiin erilaisia selvityksiä 1800-luvun lopulla. Laskelmien mukaan maassa asui vuosisadan vaihteessa 1 500–2 000 romania, joista suurin osa asusti Viipurin, Vaasan ja Oulun lääneissä. Selvitysten mukaan valtaosa romaneista asui maaseudulla, ja vain pieni osa väestä varsinaisissa kaupungeissa.³²¹ Romanien ajautuminen harvaanasutulle maaseudulle oli osittain seurausta irtolaislaeista ja viranomaisten ankarista kontrollitoimista vähemmistöryhmää kohtaan.³²² Myös Oulun läänin romaneista suurin osa oli kotoisin maaseutupitäjistä. Lähdeaineiston perusteella valtaosa romaneista asui Pudasjärven, Rantsilan ja Kestilän pitäjissä sekä Iin ja Kuivaniemen kunnissa. Heitä ei juurikaan ollut kirjoilla Oulun kaupungissa, mutta romanit vierailivat säännöllisin ajoin myös kaupungin alueella. Oulun läänissä asuvien romanien lukumäärä oli vuosisadan loppupuolella arvioiden mukaan 200–250 henkeä.³²³ Luvut perustuivat virallisesti henki- ja kirkonkirjoilla oleviin romaneihin, joten heidän todellista lukumääräänsä oli mahdotonta arvioida. Ilman virallista asuinkuntaa kiertävien romanien luotettava tilastointi muodostui väestökontrollin kannalta vaikeaksi.³²⁴

---

³¹⁸ Tervonen 2012, 84–85.

³¹⁹ Häkkinen & Tervonen 2005, 10.

³²⁰ Wimmer & Glick-Schiller 2002, 305–306.

³²¹ Tervonen 2012, 91–92.

³²² Häkkinen & Tervonen 2005, 17.

³²³ *Oulun lehti* 15.1.1887. Ks. myös Nygård 1998, 109.

³²⁴ Nygård 1998, 108–109.

Oulun läänin alueella romanit kulkivat tyypillisesti suuremmalla joukolla, yleensä yhden tai kahden perhekunnan voimin alueelta toiselle. Irtolaiskuulustelupöytäkirjojen perusteella romanit liikkuvat keskimäärin 2–6 hengen ryhmissä, ja mukana oli tavallisesti sekä vanhempaa että nuorempaa väkeä. Tutkimusajanjaksollani irtolaiskuulusteluihin päätyi ainakin 50 romaniksi merkittyä henkilöä, joista Långströmin perhe oli eräs runsaimmin aineistossa esiintynyt romanitaustainen joukko. Todettakoon kuitenkin, että tapauskohtaisten merkintöjen vuoksi on vaikea arvioida, kuinka paljon romaneita todellisuudessa päätyi kuulusteltaviksi. Myös viranomaisten hajanaiset tiedot, esimerkiksi väärin kirjoitetut nimet, vaikeuttavat samojenkin romanien tunnistamista aineistosta.

Heikko asema ajaa kontrollin kynsiin

Jotta romanien irtolaisuutta voidaan selittää ja ymmärtää, on otettava huomioon heidän heikko yhteiskunnallinen asemansa vuosisadan lopulla. Julkisessa keskustelussa romanit kuvattiin tyypillisesti hyvin kielteisessä valossa.³²⁵ Erityisesti sanomalehdistö julkaisi romaneista negatiivissävytteisiä kirjoituksia, ja uutisoinnissa korostettiin heidän osuuttaan rikolliseen toimintaan.³²⁶ Romaneihin kohdistuneet negatiiviset asenteet ja stereotypiat muovasivat yleistä suhtautumista heihin, ja vahvistivat romaneihin kohdistunutta ryhmästigmaa. Tällä oli eittämättä vaikutusta myös irtolaiskontrollia harjoittaneiden viranomaisten toimintaan.

Niin ikään romanien elämäntapaan suhtauduttiin epäluuloisesti. Liikkuvan elämäntyylin katsottiin poikkeavan niin sanotusta perinteisestä elämästä, ja olleen ristiriidassa modernin yhteiskunnan kanssa.³²⁷ Se teki romaneista eräällä tapaa yhteisön ulkopuolisia, sillä esimerkiksi vailla kirjoja olleet romanit eivät olleet rekisteröityjä seurakunnan jäseniä.³²⁸ Jim Mac Laughlin esittääkin, että kulkevaan elämäntapaan suuntautuneet ryhmät nähtiin tavallisesti erillään muusta yhteiskunnasta. Vaikka romanit asuivat kansallisvaltion sisällä, ei heidän katsottu

---

³²⁵ Häkkinen 2005, 255.

³²⁶ Lieto, ”Haukiputaan Kellonkylässä” (art.). *Kaiku* 9.5.1885.

³²⁷ Taylor 2008, 13–14.

³²⁸ Tervonen 2010, 43.

kuuluneen osaksi vakiintunutta väestöä.³²⁹ Samaa päätelmää korostaa Jodie Matthews tarkastellessaan suhtautumista kiertäviin väestöryhmiin 1800-luvun Isossa-Britanniassa. Hänen mukaansa romanit ja muu liikkuva väestö nähtiin yhteiskunnan ulkopuolisina, vaikka he kulkivatkin Britannian maaperällä. Kiertävää elämää pidettiin kaikin tavoin epämääräisenä, ja siihen liitettiin tyypillisesti sivistymättömyyden piirteitä.³³⁰ Romanien katsottiin siten tarvitsevan moraalista ja uskonnollista ohjausta yhteiskunnan suunnalta.³³¹

Epäluuloiset asenteet näkyivät myös paikallisyhteisöjen tasolla. Romaneille ei yleensä haluttu myöntää kotipaikkaoikeutta, sillä se olisi merkinnyt heidän siirtymistään kuntien taloudelliselle vastuulle. Monet kunnat pyrkivät erilaisten säännösten avulla rajoittamaan romanien kotipaikkaoikeutta ja majoittumista paikallisten asukkaiden luona. Säännöt kielsivät tarjoamista heille suojaa, ja palkkiota vastaan jopa yllytettiin ottamaan kiinni paikkakunnalla kiertäviä romaneja.³³² Miika Tervosen mukaan peräti 80–90 % kaikista Suomen romaneista oli ilman pysyvää asuinsijaa 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.³³³ Romanien asemaa hankaloitti myös työllistymisvaikeudet, sillä heille ei tavallisesti haluttu tarjota vakituista palveluspaikkaa. Siten kirjattomana kulkeminen oli monelle romanille ainoa vaihtoehto.³³⁴ Ilman virallista asuinpaikkaa tai työtä he olivat lainsuojattomia irtolaisia. Yhteiskunnalliset rakenteet ja kielteiset asenteet ylläpitivät siten romanien huono-osaisuutta.

Vahvasta ryhmästigmasta huolimatta Miika Tervonen on korostanut myös valtaväestön ja romanien välisiä myötämielisiä suhteita. Hän huomauttaa, että yleinen suhtautuminen tuntemattomiin romaneihin saattoi olla kielteistä, mutta paikallisväestö suhtautui oman kotiseutunsa romaneihin yleensä suopeammin.³³⁵ Romanien ja muun väestön välille syntyi vakiintuneita sosiaalisia ja taloudellisia suhteita, joista molemmat osapuolet hyötyivät. Romaneille tarjottiin majoitusta ja ruokaa taloissa, joissa he saattoivat kiertää jopa sukupolvesta toiseen. Suojaa vastaan

---

³²⁹ Mac Laughlin 1999, 137.

³³⁰ Matthews 2015, 360.

³³¹ Ericsson 2016, 108.

³³² Lieto, ”Haukiputaan Kellonkylässä” (art.). *Kaiku* 9.5.1885.

³³³ Tervonen 2010, 97.

³³⁴ Tervonen 2012, 121.

³³⁵ Tervonen 2005, 267.

romanit tekivät erinäisiä maatalous- ja kotitöitä sekä vaihtoivat elintarvikkeita, käsitöitä ja muita palveluksia keskenään.³³⁶ Suhtautuminen romaneihin ei siten ollut yksinomaan kielteistä.

Romanit irtolaisuuden arvioinnin kohteena

Viranomaiset määrittivät kylästä toiseen Oulun läänissä kulkeneet Långströmin veljekset ”mustilaistapaisiksi” nuorukaisiksi. Heidän poikkeavuuttaan arvioitiin osittain etnisyyden kautta, jolloin romanien katsottiin kategorisesti edustavan liikkuvaa elämää. Romanien assimilaatiopolitiikkaa tutkineen Martin Ericssonin mukaan aikalaiset eivät kuitenkaan selittäneet heidän poikkeavuuttaan suoranaisesti etnisyyden kautta, vaikkakin etnisellä nationalismilla oli vaikutuksensa romanien yhteiskunnalliseen asemaan. Olennaisempaa olivat ne haitat, joita romanien katsottiin tuottavan: heidän ajateltiin aiheuttavan taloudellista rasitusta yhteiskunnalle kerjäämällä ja vieroksumalla työtä.³³⁷ Myös Miika Tervonen esittää, etteivät viranomaiset selittäneet romanien irtolaisuutta puhtaasti etnisyyden kautta, vaan ratkaisevampaa oli heidän tapauksessaan liikkumisesta, köyhyydestä ja työn puutteesta syntyneet ongelmat.³³⁸ Etnisyydellä oli kuitenkin vaikutuksensa viranomaisten toimintaan. Romanit olivat helposti epäilyn kohteita, sillä heidän elämäntapaansa liitettiin määreitä sosiaalisista ongelmista kuten kerjäläisyydestä ja rikollisuudesta. Siten romanit olivat lähes poikkeuksetta virkavallan huomion kohteita.

Kulkeminen nähtiin romanien irtolaisuuden keskeisimpänä muotona. Viranomaiset kirjasiivat lähdeaineistossa esiintyvien romanien kohdalle tyypillisesti ”kirjatonna mustilaisten tavalla ympäri kulkenut”.³³⁹ Myös Långströmin perheen romanien kohdalla viranomaiset korostivat kulkemista (kringstrykande) heidän irtolaisuutensa perimmäisenä tekijänä. Heistä jokainen oli nimittäin pidätetty irtolaisuudesta juuri edellä mainitusta syystä. Paikalliset viranomaiset tulkitsivat romanien irtolaisuutta liikkumisesta aiheutuvien haittojen näkökulmasta. Virkavallan mukaan

---

³³⁶ Tervonen 2005, 269, 273.

³³⁷ Ericsson 2017, 107–108.

³³⁸ Tervonen 2010, 35.

³³⁹ Poliisitutkintapöytäkirja 13.9.1891, 937. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891. KA.

”kuleskeleminen olisi kaikin voimin ehkäistävä”, sillä se aiheutti laittomuuksien lisäksi ongelmia viranomaisille ja paikalliselle väestölle.³⁴⁰

Viranomaisten näkökulmasta huolta herättivät etenkin taloudelliset kustannukset, kun romanien uskottiin päätyvän kuntien köyhäinhoidon vastuulle ja aiheuttavan kerjäämisellään rasitusta paikallisväestölle.³⁴¹ Virkavalta suhtautui kerjäämiseen erityisen paheksuen, sillä sitä pidettiin osoituksena joutilaasta ja laiskasta elämästä.³⁴² Eräs romanijoukko passitettiin Oulun lääninhallituksen kuulusteltavaksi, kun heidät oli otettu kiinni kiertäjästä Haapajärven seudulla. Silminnäkijöiden mukaan romanit olivat ”kerjänny ympäri seurakuntaa ja valehtelleet olevansa määrättyt kulkemaan ympäri ja pakottaneet talollisia kyytitsemään heitä talosta taloon”.³⁴³ Kerjääminen nähtiin tässä suhteessa heidän irtolaisuuttaan leimaavana tekijänä, mutta virkavalta piti erityisen tuomittavana sitä, että nämä olivat aiheuttaneet kiertelyllään ongelmia paikallisille asukkaille. Esiin nostettiin myös romanijoukon epäluotettavuus, sillä heidän uskottiin liikkuneen ja saaneen majoitusta seudulla valheellisin keinoin.

Samaan tapaan kulkemiseen liitettiin epäilyksiä rikollisuudesta, mistä romaneja alituisen syytettiin. Heidä saatettiin epäillä laittomasta toiminnasta hyvinkin kevyin perustein. Esimerkiksi eräs romaninainen Hedvig Lindgren joutui pidätetyksi kulkiessaan Oulun kaupungissa ilman passia. Poliisin mukaan hänen tapauksessaan oli ”muitakin epäiltäviä seikkoja”, vaikka mitään todisteita rikoksesta ei häntä vastaan ollut.³⁴⁴ Toisaalta viranomaiset suhtautuivat epäilevästi kaikkiin irtolaisiin, eivätkä romanit olleet tältä osin poikkeus. Täysin perättömiä rikosepäilyt eivät olleet, sillä romanit olivat usein syyllistyneet irtolaisille tyypillisesti pikkurikoksiin.³⁴⁵ Eräässä tapauksessa romanit Karl Långström, Valentin Långström ja Karl Fredrik Långström sekä Albertina Flink kahden lapsensa kanssa olivat yöpyneet eräässä talossa Limingan

---

³⁴⁰ Pyhäjoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 27.12.1887, 1544. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁴¹ Tervonen 2012, 85.

³⁴² Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 24.3.1882, 690–691. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

³⁴³ Poliisitutkintapöytäkirja 17.2.1889, 2025. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁴⁴ Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 16.9.1893, §644. Ad:10 Rikosilmoituspäiväkirja 1893. KA.

³⁴⁵ Kaupunginvankilan kuulustelupöytäkirja 7.3.1889, 2059. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 21.12.1891, §1181. Ad:8 Rikosilmoituspäiväkirja 1891. KA.

Tupoksen kylässä. Romanien ja talon väen välille oli syntynyt erimielisyyksiä, ja talon torppari Jakob Rautio syytti heitä varkaudesta ilmoittaen rikollisista toimista paikalliselle nimismiehelle. Limingan piirin nimismies vaatikin edellä mainittujen romanien tuomitsemista, sillä nämä olivat syylistyneet ”häiritsevään käytökseen kunnassa”. Lopulta tapauksesta aloitettiin oikeudellinen tutkinta.³⁴⁶

Edellä mainitut irtolaistapaukset osoittavat hyvin, miksi romanien kulkeminen nähtiin niin ongelmallisena. Heidän katsottiin irtolaisuudellaan aiheuttavan rasisista koko paikallisyhteisölle: kulkemisen ja majoittumisen myötä romanit syylistyivät kerjäämiseen, huijauksiin ja rikoksiin. Siten kiertävä elämä kietoutui osaksi epämääräistä toimintaa. Nämä olivat ne määreet, joiden kautta romanien irtolaisuutta arvioitiin ja joiden kautta selitettiin myös heidän poikkeavuuttaan suhteessa valtaväestöön. Oli ilmeistä, että kiertävänä väestöryhmänä romanit kohtasivat herkästi epäluuloa, ja kielteiset asenteet vaikuttivat myös virkavallan ennakkoluuloihin heitä kohtaan. Suhtautumista romaneihin kuvastaa Siikajoen piirin nimismiehen Gustaf Gummeruksen viittaus paikkakunnallaan kulkevista romaneista ”ihmiskunnan vitsaus joukkona”.³⁴⁷

Långströmin romaniperhe oli joutunut viranomaisten huomion kohteeksi kiertävän elämänsä tähden. Se oli tuottanut ongelmia, sillä viranomaiset eivät tavoittaneet jatkuvasti eri paikkakunnalla kulkeneita perheenjäseniä. Lisäksi heidän kiertämiseensä yhdistyivät epäilykset laittomasta toiminnasta. Näihin seikkoihin virkavalta näyttää myös viittaneen puhuessaan veljesten ”mustilaistapaisuudesta”. Poikkeuksellista Långströmin perheen kohdalla oli, että viranomaiset kiinnittivät huomiota yksinomaan kulkevaan elämäntapaan heidän irtolaisuutensa piirteenä. Långströmin romanien pidätysten syyksi merkittiin ainoastaan ”passittomana kuljeskelu”, eikä viranomaisilla ollut esittää sen raskauttavampia syytteitä heitä vastaan. Esimerkiksi siveetöntä tai pahatapaista elämää (*osedligt, dåligt, vanartigt lefverne*) ei laisinkaan nostettu esiin heidän kohdallaan, vaikka se oli lainsäädännöllisesti katsoen irtolaisuuden keskeinen tunnusmerkki. Tämä oli poikkeuksellista verrattuna muihin lähdeaineistossa esiintyviin

---

³⁴⁶ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 19.11.1888 §176, 1959. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁴⁷ Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 9.5.1891, 727–728. Ca:32 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1890–1891.

irtolaistapauksiin. Näyttääkin siltä, että he joutuivat viranomaistoimien kohteeksi puhtaasti kiertävän elämäntapansa vuoksi. Tämä oli tyypillistä laajemminkin romanien kohdalla, mikä on todettavissa lähdeaineiston lukuisista romanitapauksista.³⁴⁸

Lähdemateriaalin pintapuolisuuden vuoksi jää epäselväksi, mikä oli ajanut Långströmin perheen kiertämään kylästä toiseen. Irtolaiskuulusteluille tyypillisesti viranomaiset eivät kirjanneet ylös heidän kulkemisensa syitä. On mahdollista, että he olivat hankkineet toimeentulonsa kiertämisen keinoin ja päätyneet siten virkavallan syyniin. Ainakin joissain tapauksissa Långströmin romanit olivat perustelleet liikkumistaan nimenomaan työn kautta. Esimerkiksi Herman August Långström kertoi viranomaisille toimineensa ammatikseen eläinten kuohitsijana. Adolf Långström mainitsi puolestaan taitaneensa maatalouden työt ja työskennelleensä renkinä.³⁴⁹ Naisromanit olivat tyypillisesti harjoittaneet povaamista eli ennustamista, mutta hankkineet osan perheen toimeentulosta myös kerjäämällä.³⁵⁰ Viranomaiset eivät kuitenkaan virallisesti tunnustaneet näitä toimeentulokeinoja, sillä romanien katsottiin poikkeuksetta kulkeneen epämääräisten tarkoituksien vuoksi. Useimmiten he saivat viranomaisten asiakirjoihin vain merkinnän *zigenare* eli ”mustalainen”, eikä ammatinharjoittaminen juurikaan suojannut heitä viranomaiskontrollilta.

On myös mahdollista, että hauras sosiaalinen status oli ajanut Långströmin perheen kiertävään elämään. Lopulta on vaikea arvioida, millainen asema heillä oli paikallisyhteisössään, sillä osa perheen romaneista oli ainakin nimellisesti kirjoilla lin kunnassa. Heidän aktiivinen liikkumisensa viittaa kuitenkin siihen, ettei heillä ollut pysyvää asuinpaikkaa. Sen sijaan perhe kulki väliaikaisen majoituksen turvin paikkakunnalta toiselle. Toisaalta Långströmin veljekset eivät olleet onnistuneet saamaan itselleen kotipaikkaoikeutta, kun he olivat yrittäneet siirtää muuttokirjojaan Rantsilan kuntaan. Tämä oli osoitus siitä, etteivät romanit monessakaan suhteessa kyenneet irrottautumaan kulkemisesta, sillä heidän oli vaikea saada laillistettua

---

³⁴⁸ Esim. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 12.12.1893 §120, 310. Ca:33 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1891–1896. KA.

³⁴⁹ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 16.5.1889 §64, 2092. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. Irtolaiskuulustelupöytäkirja 15.6.1882 §100, 765–766. Ca:30 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1883. KA.

³⁵⁰ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 18.4.1893 §32, 239–241. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. Ote poliisikonttorin rikosilmoituspäiväkirjasta 28.7.1893, §492. Ad:10 Rikosilmoituspäiväkirjat 1893. KA.

asemaa paikkakunnilla ja siten kiinnittyä osaksi pysyviä yhteisöjä.³⁵¹ Tätä taustaa vasten onkin syytä pohtia, miten romanien oli mahdollista päästä irtolaisuudesta eroon, mikäli he eivät saaneet itselleen samoja oikeuksia kuin muut yhteisön jäsenet. Huomionarvoista on, että vaikka romanien irtolaisuutta arvioitiin sosiaalisten ongelmien näkökulmasta, eivät viranomaiset ottaneet huomioon, että nämä ongelmat kumpusivat usein romaneja syrjivistä rakenteellisista tekijöistä.

Leimallista Långströmin perheen tapauksessa oli, että viranomaiset pidättivät heitä jatkuvasti irtolaisuudesta, mutta he selvisivät kuulusteluistaan tuomiotta. Erityisesti maaseutukuntien nimismiehet vaativat lääninhallinnolle lähettämässä kirjeissään Långströmin romanien tuomitsemista, sillä nämä olivat jatkaneet kulkemistaan lukuisista varoituksista huolimatta.³⁵² Lääninhallinnon tasolla irtolaisuudesta vangitut romanit päästettiin kuitenkin tyypillisesti vapaaksi. Kuvernöörit olivat vastahakoisia tuomitsemaan romaneja, sillä tuomion täytäntöönpano olisi merkinnyt maakunnille runsaita taloudellisia kustannuksia. Vankien kuljetus ja ylläpito olivat kalliita ja vankipaikkoja oli tarjolla vain rajallinen määrä. Romanien kiertäessä perhekunnittain, olisi tuomio koskenut lopulta useampia henkilöitä. Lisäksi tuomittujen romanivanhempien lapset olisivat jääneet kuntien huolehdittaviksi, mikä puolestaan merkitsi heidän ylläpitonsa kustannuksia.³⁵³ Tavallista olikin, että paikalliset viranomaiset passittivat jatkuvasti romaneja kuvernöörinviraston kuulusteluun, mutta lääninhallitus palautti heidät tuomiotta takaisin oletettuun kotikuntaansa.

Osasy syy romanien vähäisiin tuomioihin oli se tosiasia, että nimismiehet ja poliisiviranomaiset vangitsivat romaneja hyvin kevyin perustein. Usein syynä oli pelkästään kulkeminen paikkakunnalta toiselle. Lääninhallitus puolestaan katsoi, ettei heillä ollut valtuuksia tuomita kulkevia romaneja irtolaislainsäädännön nojalla. Lähdeaineistosta on havaittavissa useita tapauksia, joita lääninhallitus ei voinut tuomita irtolaisasetuksen puitteissa. Tyypillisesti syynä oli se, ettei heidän irtolaisuudestaan ollut tarpeeksi todisteita: ”[Romaneja] vastaan ei ole esiintuotu ja vielä vähemmän toteen näytetty sellaisia seikkoja ja asianhaaroja, että heitä irtolaisina

---

³⁵¹ Tervonen 2010, 51.

³⁵² Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 21.5.1889, 2100–2101. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁵³ Tervonen 2012, 123.

voitaisiin [- -] tuomita yleiseen työhön, niin katsoi kuvernööri oikeaksi määrätä, että kysymyksenalaiset henkilöt ovat heti vapaiksi laskettavat”.³⁵⁴ Pelkän kulkemisen ei siis katsottu täyttävän irtolaistuumion kriteerejä. On myös mahdollista, että lääninhallinnon tasolla romanien liikkumiseen suhtauduttiin suopeammin, eikä sen rajoittamiseen haluttu käyttää liikaa resursseja. Yleensä kuvernöörit luottivat pelkästään varoituksen voimaan.

Todennäköisesti tämän vuoksi myös Långströmin perheen romanit selvisivät irtolaiskuulusteluistaan pääasiassa tuomiotta. Yksinkertaisesti heidän ei katsottu syyllistyneen vakavamuotoiseen irtolaisuuteen – tai viranomaisilta puuttuivat riittävät todisteet tuomion täytäntöönpanoa varten. Lopulta lääninhallitus oli vastahakoinen tuomitsemaan kulkemiseen syyllistyneitä Långströmin perheen romaneita, minkä vuoksi he onnistuivat turvaamaan arkensa jatkuvuuden viranomaistoimista huolimatta.

Långströmin perheen tapaus osoittaa, että kaupungissa väestökontrolli oli maaseutuun nähden huomattavasti toimivampaa ja järjestyksenpito tehokkaampaa. Viranomaisilla oli harvaanasutun maaseudun romaneista niukemmat tiedot kuin kaupunkien irtolaisväestä, mikä vaikutti maaseutukuntien irtolaiskontrollin toimivuuteen. Maaseudun paikallisilla viranomaisilla oli vaikeuksia selvittää irtolaisten tietoja ja esittää kunnollisia todisteita heitä vastaan. Lopulta heillä ei ollut tehokkaita keinoja rajoittaa irtolaisten kulkemista. Tapaus myös osoittaa, että irtolaiskontrollin toteuttaminen tuotti toisinaan viranomaisille vaikeuksia, eikä se aina ollut kovinkaan toimivaa. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt viranomaisten kontrollin puutetta irtolaisten näkökulmasta. Virkavallan kontrollitoimenpiteet uhkasivat alituisen Långströmin perheen arkea kiertävänä väestönä, aivan kuten ne rajoittivat muidenkin irtolaisten vapautta.

---

³⁵⁴ Irtolaiskuulustelupöytäkirja 12.12.1893 §120, 310. Ca:33 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1891–1896. KA.

4.3. Piiloon hakeutumista ja konfliktien välttelyä

Oulun lääninhallituksen irtolaiskuulusteluun saapuneet romanit olivat lähes poikkeuksetta viettäneet kiertävää elämää. Liikkuvan elämäntyylin vuoksi romanit olivat viranomaisten näkökulmasta vaikeasti kontrolloitava ryhmä. Vaikka paikalliset virkakunnat pyrkivät kitkemään heidän kulkemistaan, jäivät irtolaisuudesta pidätetyt ja kuulustellut romanit lähdeaineistossa melko tuntemattomiksi. Siinä missä yksittäisten irtolaisten henkilökohtaisesta elämästä ja toiminnasta on viranomaisaineistoon kirjattu satunnaisia tietoja, jää romanien ääni niiden rinnalla lähes olemattomaksi. Toimijuutta tarkastellessa äänettömyyden voisi tulkita passiivisuudeksi, ikään kuin romanit olisivat olleet ainoastaan kontrolli- ja pakkotoimien vastaanottavia osapuolia. Voisi myös ajatella, että aktiivisuuden ja näkyvyyden puuttuminen häivyttäisi kokonaan heidän toimijuutensa olemassaolon.

Marginaalisia ryhmiä tarkasteltaessa tulee kuitenkin huomioida viranomaisten ja irtolaisten väliset hierarkkiset suhteet. Viranomaiset olivat kontrollin toimeenpanevia osapuolia ja siten irtolaiset olivat edustettuina aineistossa heidän toimestaan ja näkökulmastaan käsin. Valta-asetelman johdosta viranomaiset myös lopulta määrittivät sen, mitä tietoja he kirjasivat ylös kuulustelluista henkilöistä. Siten viranomaiset ovat osin piilottaneet tai kokonaan häivyttäneet irtolaisten toiminnan pois lähdeaineistosta, jolloin toimijuuden tavoittaminen muodostuu tutkijalle vaikeaksi.

Aineistosta kumpuava hiljaisuus saattoi silti merkitä eräänlaista toimijuutta. Irtolaiset eivät nimittäin aina tehneet aktiivista vastarintaa tai tavoitelleet toiminnallaan pysyvää muutosta. Marginaalisille ryhmille oli tyypillistä, että he pyrkivät vastustamaan kontrollia ilman avointa haastamista. Outi Autti ja Veli-Pekka Lehtola ovat määritelleet tällaisen toiminnan *hiljaiseksi vastarinnaksi*. Heidän mukaansa se on pienten toimijoiden arkipäivän vastarintaa, jonka tarkoituksena on haastaa hallitsevien ryhmien normeja ja rakenteita. Vastarinta voi näyttäytyä esimerkiksi vaikenemisena, asioiden vaikeuttamisena tai tekemättä jättämisenä.³⁵⁵ Hiljainen vastarinta ei ole

---

³⁵⁵ Autti & Lehtola 2019, 8–9.

julkista tai pysyvään muutokseen tähtäävää toimintaa, minkä vuoksi se voi olla katsojalta piilossa. Se on usein piilossa myös historiallisista lähteistä, mikä vaikeuttaa vastarinnan tunnistamista tutkijan silmissä.³⁵⁶ Marginaaliryhmiä tutkittaessa lähdeaineistoa onkin luettava ja tulkittava hiljaisen vastarinnan näkökulmasta. Tarkastelen Långströmin perheen tapauksen kautta hiljaisen vastarinnan keinoja osana toimintaa, jolla he pyrkivät välttämään viranomaiskontrollin kohdistumisen heihin.

Tutkiessani viranomaisten irtolaiskuulustelupöytäkirjoja tein erityisen huomion, että Långströmin romanit poikkesivat muista lähdeaineiston irtolaistapauksista siinä suhteessa, että heidän kohdallaan konfliktitilanteet viranomaisten kanssa näyttävät olleen vähäisiä. Pöytäkirjoista ei ole löydettävissä samankaltaisia mainintoja viranomaisten ja romanien yhteentörmäyksistä, kuin vaikkapa Anna Maria Ollakan tai Jonas Brockmanin tapauksista. Paikalliset viranomaiset eivät syyttäneet Långströmin perhettä huonotapaisesta käytöksestä, virkavallan vastustamisesta tai muustakaan irtolaisille tyypillisestä toiminnasta. Irtolaissytykset perustuivat lähinnä heidän kiertävään elämäänsä, ja ajoittain myös epäilyksiin rikoksista. Oliko mahdollista, että romanit välttelivät riitatilanteita ja avointa vastarintaa virkavallan kanssa? Selittääkö hiljaisuus tässä suhteessa heidän toimijuuttaan? Millaisia hiljaisen vastarinnan muotoja Långströmin perhe hyödynsi toiminnassaan?

Miika Tervosen mukaan romanit tyypillisesti välttelivät joutumasta yhteentörmäyksiin paikallisväestön kanssa, sillä he tiedostivat viranomaisten suosivan konfliktitilanteissa paikallista väkeä.³⁵⁷ On hyvin mahdollista, että sama ajatusmalli ulottui myös kohtaamisiin viranomaisten kanssa: konflikteja pyrittiin välttämään, sillä yhteenotot olivat epäedullisia muutoinkin heikossa asemassa olleelle marginaaliryhmälle. Avoin vastarinta olisi puolestaan voinut johtaa viranomaisten vastatoimiin. Ainakin muiden irtolaistapausten kohdalla niskurointi ja avoin kapinallisuus virkavaltaa kohtaan olivat lisänneet tuomion riskiä.³⁵⁸ Långströmin perheen tapauksessa lähdeaineistoon ei ole juurikaan jäänyt merkintöjä uhmakkaasta käytöksestä virkavaltaa kohtaan. Tämä on huomionarvoinen seikka, sillä yleensä viranomaiset kirjasivat ylös jokaisen todisteen irtolaisen poikkeavasta käytöksestä – tällöin hänen irtolaisuutensa puolesta oli

---

³⁵⁶ Autti & Lehtola 2019, 13.

³⁵⁷ Tervonen 2005, 284.

³⁵⁸ Vrt. esimerkiksi Anna Maria Ollakan tapaus.

tarpeeksi näyttöä. On hyvin todennäköistä, että Långströmin romanit yrittivät selvitä tilanteista viranomaisten kanssa kielteistä huomiota herättämättä. Mikäli he olisivat uhanneet auktoriteetin omaavaa virkamiehistöä, olisi siitä seurannut heille vain lisää vaikeuksia. Tällöin passiivisuus ja hiljaisuus lähdeaineistossa kuvastavat itse asiassa pyrkimyksiä toimia piilossa avoimen vastarinnan sijaan.

Saamelaiden hiljaisen vastarinnan keinoja tutkinut Veli-Pekka Lehtola havaitsi, että saamelaiset hyödynsivät 1920- ja 1930-luvuilla paikallista valtaa kohtaan näkymättömiä arkipäivän vastarinnan muotoja.³⁵⁹ Viranomaisten kanssa tekemisiin joutuneet saamelaiset osoittivat vastarintaa esimerkiksi viivyttelöllä, vaikenemalla ja välttelöllä sekä kiertämällä annettuja määräyksiä. Toisaalta he saattoivat käyttäytyä virkavaltaa kohtaan hyvinkin myönteisesti ja yhteistyöhaluisesti, mutta viranomaisten ulottumattomissa he toimivat toisin.³⁶⁰ Kuvatut vastarinnan keinot olivat saamelaisväestön kannalta edullisia, sillä avoimesta haastamisesta olisi koitunut heille suurempia ongelmia.³⁶¹ Lehtolan ja Auttin mukaan tällaisia tekoja ei välttämättä edes nähty varsinaisena vastarintana, sillä ne eivät edellyttäneet suoraa konfliktia valtaapitävän tahon kanssa.³⁶²

Samankaltaisia hiljaisen vastarinnan keinoja hyödynsivät myös Långströmin perheen romanit. Kuulustelutilanteissa he antoivat viranomaisille lausuntoja, kertoivat omia totuuksiaan ja puolustivat itseään, mutta toiminta tapahtui pääosin avointa haastamista vältellen. Viranomaisten katseen ulottumattomissa heidän elämänsä kuitenkin jatkui muuttumattomana, sillä he jatkoivat kulkemistaan kielloista huolimatta. Siinä mielessä Långströmin perheen romanit eivät piitanneet viranomaisten heille asettamista määräyksistä. Epäselväksi tosin jää, oliko heillä lopulta mahdollisuuksia noudattaa esimerkiksi määräystä hankkia vakituista työtä. Romanien oli nimittäin vaikea saada itselleen vakinaista toimeentuloa. Vaikka Långströmin perhe kiersi viranomaisten määräyksiä, eivät he periaatteessa ”tehneet mitään”, sillä he vain jatkoivat elämäänsä entiseen tapaan. Tällainen toiminta on lähdeaineistoa tarkasteltaessa hyvin huomaamaton, lähes kokonaan passiiviselta

---

³⁵⁹ Lehtola 2019, 81.

³⁶⁰ Lehtola 88–89.

³⁶¹ Lehtola 2019, 91.

³⁶² Autti & Lehtola 2019, 13, 16.

näyttävää olemista. Tutkija Marja-Liisa Honkasalo käsittää tällaisen toiminnan *pieneksi toimijuudeksi*. Toimintaan liittyy olennaisesti passiivisena ilmentyvä oleminen, ikään kuin toimija ei tekisi tilanteessa mitään. Todellisuudessa toiminnan keinot merkitsevät yksilön kannalta jonkin toisen päämäärän tavoittelua.³⁶³ Långströmin perheen tapauksessa toiminnalla oli päämääränsä, sillä he tavoittelivat itsenäistä elämää. Irtolaiset saattoivat ikään kuin sietää viranomaisten kontrollia, koska se oli pakottava osa heidän elämäänsä. Viranomaisten katseen ulkopuolella he kuitenkin jatkoivat arkeaan entiseen tapaan, ja tältä osin vastustivat virkavallan kontrollipyrkimyksiä.

Långströmin perheen toiminta oli huomattavasti näkymättömämpää suhteessa muihin tarkastelemini irtolaisiin, jotka olivat erityisen hanakasti ja avoimesti vastustaneet virkavaltaa. Joitakin näkyvän toimijuuden piirteitä on kuitenkin erotettavissa myös Långströmin perheen tapauksessa. Eräs osoitus avoimesta toiminnasta oli Adolf Långströmin irtolaiskuulustelussa sattunut tapaus. Kuulustelussaan Långström oli väittänyt lääninhallitukselle olleensa virallisesti kirjoilla lin kunnassa, vaikka viranomaistiedot vahvistivat hänen muuttaneen paikkakunnalta pois jo vuosia aiemmin. Todennäköisesti Adolf Långström tiesi, että vakituinen kotipaikka kaiketi suojaisi häntä irtolaistuomiolta, sillä se merkitsi laillistettua asemaa kunnan asukkaana. Niinpä hän ilmoitti viranomaisille yhä asuneensa kyseisellä seudulla. Oli irtolaisen kannalta suotuisampaa, että hänellä oli vakituinen asuinpaikka. Tällöin viranomaisten oli vaikeampi todistaa irtolaisen viettäneen kulkevaa elämää. Viranomaiset väittivät Adolf Långströmin valehdelleen asiasta, mutta tapauksen pohjalta on vaikea arvioida, oliko hän tietoisesti johdattanut virkavaltaa harhaan. Tapahtuma kuitenkin osoittaa, että irtolaiset pyrkivät välttelemään tuomitusta joutumista.

Kaikkein tehokkaimmin Långströmin perhe suojautui viranomaistoimilta kulkevan elämäntapansa ansiosta. Viranomaiset eivät kyenneet kontrolloimaan romaneja samalla tapaa kuin muita irtolaisia, sillä he pysyivät jatkuvasti liikkeellä. Ympäri kotiseutuaan kulkenut Herman August Långström onnistui pääosin välttämään viranomaisten pakkotoimet, sillä virkavalta ei tavoittanut häntä etsinnöistään

---

³⁶³ Honkasalo 2013, 42.

huolimatta.³⁶⁴ Samoin Långströmin veljekset olivat kukin liikkuneet eri alueilla, mikä muodostui viranomaistyön kannalta ongelmalliseksi. Kulkeminen oli tehokas tapa suojautua irtolaispidätyksiltä ja mahdollisilta tuomioilta, ja siten romanit saattoivat tietoisesti hakeutua piiloon viranomaisten toiminta-alueelta.

Tutkijat ovat selittäneet romanien kulkemista osin keinona välttää heihin kohdistuvaa kontrollia. Marginaalisia ryhmiä tutkineen Becky Taylorin mukaan kiertämiseen sopeutuneella väestöllä oli kyky siirtyä ripeästi paikkakunnalta toiselle tai jopa valtiollisten rajojen ulkopuolelle, mikäli viranomaisten kontrollitoimet uhkasivat liiaksi heidän arkeaan.³⁶⁵ Syrjässä asuminen ja liikkuva elämäntyyli tarjosivat romaneille suojaa virkavaltaa vastaan, sillä ne mahdollistivat toiminnan viranomaisten ulottumattomissa. Kulkeminen oli siis eräänlainen keino välttää vastakkainasettelua ja yhteentörmäyksiä viranomaisten kanssa. Miika Tervonen on puolestaan havainnut, että romanit kerääntyivät tyypillisesti asumaan lähelle hallinto- ja valtiorajoja, mikä mahdollisti tarpeen vaatiessa nopean siirtymisen alueelta toiselle.³⁶⁶ Näin he kykenivät välttämään mahdollisia seurauksia, joita kulkemisesta aiheutui. Taylorin mukaan romanien toimintamahdollisuuksiin vaikuttivat myös viranomaisten alueelliset hallintorajat. Paikallisilla viranomaisilla ei nimittäin ollut valtuuksia tai edes resursseja puuttua romanien kulkemiseen oman hallintoalueensa ulkopuolella. Käyttämällä hyväkseen viranomaisten rajoitettua toimialaa, romanit onnistuivat osin suojautumaan irtolaiskontrollilta.³⁶⁷

On todennäköistä, että myös Långströmin romanit käyttivät kulkemista keinonaan välttää viranomaisia. Tällaiset hiljaisen vastarinnan ja pienen toimijuuden muodot olivat hyvin huomaamattomia, arkisia käytänteitä viranomaiskontrollia kohtaan. Toiminta oli niin näkymätöntä, etteivät viranomaiset itsekään nähneet sitä vastarintana. Myös irtolaiset saattoivat yhtäältä toimia tiedostamattomasti tai tarkoituksenmukaisesti. Långströmin perheen tapauksessa piiloon hakeutuminen ja avoimen vastarinnan välttäminen olivat tapoja kohdistaa viranomaisten huomio pois

---

³⁶⁴ Siikajoen nimismiehen kirje läänin kuvernöörille 6.5.1889, 2077–2078. Ca:31 Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1884–1889. KA.

³⁶⁵ Taylor 2008, 16.

³⁶⁶ Tervonen 2010, 94–95.

³⁶⁷ Taylor 2008, 16.

heidän omasta toiminnastaan. Avoin haastaminen olisi puolestaan vahvistanut heidän kielteistä ryhmästigmaansa viranomaisten silmissä.

Äänettömiltä vaikuttaneet romanit toimivat itselleen edullisella tavalla, jotta eivät olisi joutuneet irtolaiskontrollin kohteeksi. Virkavallan ulottumattomilla romanit kuitenkin toimivat toisin – heidän elämäntapansa jatkui muuttumattomana, kunnes viranomaiset tavoittivat heidät jälleen. Lähdeaineiston hiljaisuus kertoo jossain määrin Långströmin perheen romanien toiminnasta, mutta ei heidän toimijuutensa koko kirjoa. Osaltaan passiivisuus merkitsi myös sitä, että viranomaiset olivat häivyttäneet heidän aktiivisen ja näkyvän toimijuutensa pois lähdemateriaalista. Siten Långströmin perheen romanien toiminnasta on löydettävissä vain pieniä vilahduksia viranomaistulkintojen takaa.

Långströmin perheen tapaus osoittaa, että irtolaiset olivat hyvin hauraassa asemassa suhteessa kontrollia toteuttaviin viranomaisiin. Tällöin myös irtolaisten toimintamahdollisuudet olivat kapeat, ja toimijuus näyttäytyi varsin passiiviselta suhteessa päämäärätietoiseen toimintaan. Långströmin perheen tapaus kuitenkin osoittaa, että irtolaiset kykenivät myös välttämään viranomaisten kontrollitoimenpiteitä. Osaltaan tämä johtui irtolaisten omasta toiminnasta, mutta myös irtolaiskontrollin tehottomuudesta.

Loppulause

Tässä tutkielmassa tutkin irtolaisia, yksilöiden toimijuutta ja viranomaiskontrollia 1800-luvun lopun Oulussa biografisesta näkökulmasta. Selvitin neljän lähdeaineistossani esiintyneen irtolaistapauksen elämäntarinan kautta, millaista irtolaisuus oli luonteeltaan ja millä tavoin irtolaisten toimijuus näkyi viranomaisaineiston valossa. Toimijuuden tarkastelun yhteydessä toin esiin irtolaisten elämään ja toimintamahdollisuuksiin vaikuttaneita rakenteellisia ja intersektionaalisia tekijöitä. Niin ikään nostin arvioinnin kohteeksi viranomaiset irtolaiskontrollin toteuttajina. Tutkin, millä tavoin viranomaiset kontrolloivat irtolaisia ja millä perustein he arvioivat irtolaisuutta kunkin yksilön kohdalla. Lisäksi arvioin tapausten valossa irtolaiskontrollin toimivuutta Oulussa.

Tutkielmassani olen tarkastellut yksilöitä, jotka edustivat irtolaisina hyvin hankalia tapauksia. He haastoivat irtolaisasetuksen korjaavat tavoitteet kaikkein voimallisimmin, koska he olivat ajautuneet irtolaisuuskierteeseen. Tämä merkitsi sitä, että heidän irtolaisuutensa oli luonteeltaan hyvin pitkäkestoista. Viranomaisten näkökulmasta nämä irtolaiset olivat erityisen vaikeasti hallittavia tapauksia, ja siksi heihin kohdistuneet kontrollitoimenpiteet olivat ankaria.

Tarkastelemani yksilöt olivat ajautuneet irtolaisuuteen taloudellisten ja sosiaalisten ongelmien vuoksi. Heidän elämänsä leimasivat toimeentulon puute, varattomuus ja elämänhallinnan ongelmat, jotka lopulta ajoivat heidät epäsäännöllisen elämän piiriin. Tyypillisesti irtolaisuuden lähtöpisteenä oli työn menetys, minkä seurauksena yksilö joutui vaikeaan taloudelliseen tilanteeseen. Heikkoa toimeentuloaan irtolaiset päätyivät usein paikkaamaan epämääräisin keinoin, kuten kerjäämisen, pikkurikosten tai prostituution avulla. Laittomien toimeentulokeinojen myötä yksilöt päätyivät viranomaisten huomion kohteeksi. Tutkimani tapaukset osoittavat, että köyhyyden lisäksi irtolaisilla oli usein huomattavia elämänhallintaan liittyviä ongelmia, jotka ilmenivät erityisesti alkoholismista ja väkivaltaisuuksien kautta. Elämänhallinnan ongelmat olivat näkyviä ja vahingollisia, ja altistivat yksilöitä pitkittyneeseen irtolaisuuskierteeseen. Lopulta huono-osaisuuden kasautumisen prosessin myötä

irtolaisilla oli vaikeuksia huolehtia itsestään ja perheestään. Irtolaisuuskierteeseen ajautuminen merkitsi yksilön kannalta kasautuneita ongelmia, joista eroon pääseminen oli äärimmäisen vaikeaa, osin jopa mahdotonta.

Tutkimani neljä irtolaistapausta olivat oululaisen irtolaisuuden monimuotoista ilmiötä edustava joukko. He poikkesivat toisistaan ikänsä, sukupuolensa, siviilisäätynsä, sosiaalisen statuksensa ja etnisyytensä puolesta. Lisäksi heidän irtolaisuutensa muodot olivat keskenään erilaisia. Tutkimani tapaukset osoittavat, että kuka tahansa saattoi päätyä irtolaiseksi, mikäli hän ajautui huomattaviin ongelmiin elämässään. Yksilöiden elämänpolkuja tutkimalla olen kuitenkin havainnut, että irtolaiset kuuluivat tyypillisesti yhteiskunnan alempiin sosiaaliluokkiin. Heille taloudelliset vaikeudet olivat huomattavasti tavallisempia kuin ylempien yhteiskuntaluokkien jäsenille. Omaisuudettomat henkilöt olivat alttiimpia ajautumaan köyhyyteen ja sen myötä myös irtolaisuuteen, sillä heillä ei ollut omaisuuden luomaa turvaa tai taloudellista tukiverkostoa.

Irtolaisten arkipäiväistä elämää ja toimintaa rajoittivat viranomaisten kontrollitoimenpiteet. Olen tutkielmassani kuvannut irtolaisiin kohdistuneen kontrollin vaiheet. Viranomaisnäkökulmasta tarkasteltuna irtolaiset toimivat vastoin yhteiskunnan sääntöjä ja sosiaalisia normeja, jolloin irtolaisuudesta muodostui uhka yleiselle järjestykselle ja moraalille. Irtolaisuuden katsottiin ajavan yksilön epämääräiseen elämään: kerjäämään, kulkemaan ja vieroksumaan työtä. Irtolaisuuden ongelman ydin oli siinä, ettei yksilö ollut tällöin hyödyllinen yhteiskunnalle vaan hänen ajateltiin tekevän sille haittaa. Irtolaiset määriteltiin muusta yhteisöstä sosiaalisesti poikkeaviksi, minkä vuoksi heihin kohdistettiin valvontaa, kontrollitoimenpiteitä ja sanktioita. Poikkeavan leima merkitsi irtolaiselle huonomaineisuutta yhteiskunnan silmissä.

Viranomaisten kontrollitoimien päämääränä oli kitkeä irtolaisuutta yhteiskunnassa. Kontrollin keinot näkyivät pitkälti pidätysten, kuulusteluiden ja tuomioiden muodossa. Vaikka viranomaiset kykenivät kontrolloimaan irtolaisia varsin tehokkaasti, eivät kontrollin todelliset tavoitteet toteutuneet. Kävi pikemminkin päinvastoin, sillä irtolaisuus uusiutui jokaisen tutkimani yksilön kohdalla. Irtolaiskontrolli perustui rankaisumenetelmään, jolloin irtolaisuuteen syyllistynyt henkilö tuomittiin

työlaitokseen. Rangaistus ei kuitenkaan poistanut irtolaisuuden todellisia syitä eli vaikeuksiin joutuneen yksilön ongelmia. Kontrollitoimenpiteet rajoittivat irtolaisuutta vain väliaikaisesti, eivätkä irtolaislainsäädännön korjaavat tavoitteet olleet järkeviä tehokkaita. Lopulta myös paikallisilta viranomaisilta puuttuivat keinot hallita irtolaisuutta, sillä heillä ei ollut käytettävänä muita resursseja kuin pakkotoimenpiteet. Irtolaiskontrollin kannalta ongelmalliseksi muodostui lopulta se, etteivät viranomaiset puuttuneet irtolaisuuden syihin vaan pyrkivät kontrolloimaan ainoastaan sen seurauksia. Pohjimmiltaan irtolaisuuden katsottiin olleen yksilön itsensä aiheuttama tila, minkä vuoksi sen juurisyihin ei haettu ratkaisua. Tämä tarkoitti monen irtolaisen kohdalla kasautuneita ongelmia. Tällöin yksilö ajautui helposti irtolaisuuskierteeseen, mikä merkitsi jopa vuosia kestävästä tasapainoilusta vapauden ja vankeuden sekä itsenäisyyden ja viranomaiskontrollin välillä.

Olen tutkielmassani osoittanut, että irtolaisten pitkittynyt irtolaisuuskierre oli osaltaan seurausta viranomaisten ankarasta kontrollista. Jatkuvan valvonnan ja pakkotoimenpiteiden rajoissa yksilöiden oli vaikea rakentaa itselleen tasapainoista elämää. Olen myös esittänyt, että irtolaisten kasaantuneet ongelmat johtuivat osaltaan institutionaalisista tekijöistä, jotka ohittivat irtolaiset avunsaajina. Yhteiskunnan taloudellinen tukiverkosto perustui lähinnä varhaisen köyhäinhuoltojärjestelmän ja yksityisten hyväntekeväisyysyhdistysten varaan. Irtolaiset eivät kuitenkaan olleet oikeutettuja vakituiseen köyhäinapuun, koska heidät tulkittiin työkykyisiksi henkilöiksi. Vaikeuksiinsa apua hakeneet irtolaiset jäivät ilman tukea. Irtolaisuutta eivät kuitenkaan tuottaneet pelkät rakenteet, sillä yksilöt olivat lopulta itse vastuussa toiminnastaan.

Tutkielmassani olen identifioinut irtolaisten toimijuuden muotoja ja osoittanut, että vaikka irtolaisiin kohdistettiin voimakasta kontrollia, eivät yksilöt jääneet vain kontrollitoimenpiteiden passiivisiksi osapuoliksi. Irtolaiset kehittivät itselleen toimintatapoja ja selviytymisen keinoja turvatakseen arkensa jatkuvuuden. Keskeinen tutkimustulokseni on, että irtolaisten toimijuus näkyi ennen kaikkea viranomaiskontrollia kohtaan suunnattuna vastarintana. Vastustuksen keinot olivat sekä avointa että epäsuoraa toimintaa, mutta sen pääasiallisena tavoitteena oli itsenäisen elämän saavuttaminen. Irtolaisten vastarinta ilmeni viranomaisten avoimena haastamisena kuten kapinointina, virkavallan toiminnan

kyseenalaistamisena ja omien tekojen puolustamisena. Toisinaan vastustamisen keinot olivat lähes huomaamattomia, epäsuoria tapoja haastaa kontrollin toteuttajia. Irtolaiset välttelivät viranomaisia ja konfliktitilanteita heidän kanssaan sekä kiersivät virkavallan heille asettamia määräyksiä. Vastarinnan keinot osoittavat, että irtolaiset pyrkivät selviytymään arjestaan ja jatkamaan elämäänsä viranomaisten kontrollista huolimatta.

Irtolaisten toimintatavat riippuivat heidän henkilökohtaisista resursseistaan, joihin vaikuttivat yksilöiden omien tavoitteiden ohella irtolaisten mahdollisuuksien horisontti. Jokaisella irtolaisella oli käytössään vaihtelevat tiedot ja taidot, joiden avulla he pyrkivät toimimaan tilanteissa viranomaisten kanssa. Tässä tutkielmassa sovellettu intersektionaalinen näkökulma osoitti, että erilaiset risteävät tekijät kuten irtolaisen ikä, sosiaalinen status, etnisyys, sukupuoli ja siviilisääty muovasivat toimijoiden mahdollisuuksia. Irtolaistapauksia tarkastelemalla on nähtävissä, että intersektionaaliset tekijät vaikuttivat myös irtolaisuuden arviointiprosessiin.

Erityisesti yksilön sosiaalinen status määritti, millaisia mahdollisuuksia hänellä oli käytettävänä tilanteissa viranomaisten kanssa. Korkeampi sosiaalinen status merkitsi yksilölle parempia toimintamahdollisuuksia, sillä koulutuksen ja ammattitaidon myötä irtolaisella oli tyypillisesti varsin kattavat tiedot ja taidot toimia kontrollin kohteena. Matala sosiaalinen status merkitsi puolestaan heikompia toimintamahdollisuuksia. Toisaalta irtolaiset saattoivat hyvinkin nopeasti oppia tuntemaan viranomaisten menettelytavat ja luomaan uusia keinoja kontrollin vastustamiseksi. Toimintatapoja he oppivat toisiltaan, ja myös iän myötä yksilöiden osaaminen karttui.

Niin ikään irtolaisen etnisyys vaikutti yksilön asemaan ja häntä kontrolloineiden viranomaisten toimintaan. Viranomaiset selittivät etnisten vähemmistöryhmien irtolaisuutta osin heidän erilaisen alkuperänsä perusteella. Romanien katsottiin poikkeuksetta kuuluvan irtolaisten ryhmään, jolloin he olivat alttiita joutumaan kontrollitoimenpiteiden kohteeksi. Etniseen vähemmistöryhmään kuuluminen merkitsi irtolaiselle haurasta yhteiskunnallista asemaa, jonka rajoissa hänen toimintamahdollisuutensa olivat varsin kapeat. Romanien kohdalla tämä tarkoitti sitä, että heidän toimijuutensa muodot olivat passiivisia suhteessa päämäärätietoiseen ja muutokseen tähtäävään toimintaan.

Yksilön sukupuolella ja siviilisäädellä oli merkitystä irtolaisuuden arviointiprosessissa, sillä viranomaiset arvioivat irtolaisuutta pitkälti sukupuoleen ja siviilisäätyn liittyvien moraali- ja siveellisyysnormien valossa. Nämä ihanteet määrittivät sopivan käytöksen raamit naiselle ja miehelle sekä äidille ja isälle. Mikäli yksilö toimi ristiriidassa yleisten ihanteiden kanssa, joutui hän kielteisen huomion kohteeksi. Sosiaalisten normien ylittämistä ja velvollisuuksien rikkomisesta irtolaiset määriteltiin poikkeaviksi heidän sukupuolensa ja siviilisäätynsä perusteella. Niin ikään irtolaisuuden tunnuspiirteet olivat sukupuolittuneita, sillä viranomaiset arvioivat nais- ja miesirtolaisia erilaisin perustein. Naisten kohdalla huomio kohdistettiin erityisesti siveellisyyteen, kun taas miesten irtolaisuuden nähtiin kietoutuvan pitkälti työttömyyden ja pahatapaisuuden ympärille.

Irtolaisuus tai sen arvioimisen perusteet eivät muuttuneet tutkittavana ajanjaksona vuosina 1883–1893, sillä irtolaisasetus määritteli lopulta viranomaisten toimintatavat ja tuomitsemisen perusteet. Irtolaisten välillä oli kuitenkin tapauskohtaisia eroja, jotka riippuivat pitkälti irtolaisuuden luonteesta ja kontrollia harjoittaneiden viranomaisten laintulkinnoista. Vuoden 1883 irtolaisasetus oli voimassa vuoteen 1936 saakka, jolloin säädettiin uusi irtolaislaki. Aiemman irtolaisasetuksen ei enää katsottu riittävän vastaamaan tarpeita. Samaan aikaan astui voimaan alkoholistasetus, jonka seurauksena alkoholismien kontrolli poistui irtolaisasetuksen piiristä. Alkoholistasetuksen tarkoituksena oli saattaa päihdeongelmaiset henkilöt takaisin raittiiseen elämään erinäisten huoltotoimenpiteiden avulla.³⁶⁸

Alueellisesti Oulu on kiinnostava tutkimuskohde, sillä kaupungissa hoidettiin keskitetysti maan suurimman läänin irtolaisasiat. Maantieteellisesti Oulu oli kuitenkin kaukana eteläisessä Suomessa sijaitsevista työlaitoksista. Todennäköisesti maantieteellinen etäisyys vaikutti myös irtolaistuomioiden määrään, sillä Oulussa irtolaisia tuomittiin työvankeuteen tutkimusajanjakson aikana kaikkein vähiten Suomen lääneistä.³⁶⁹ Oulun läänin irtolaisuus keskittyi tavallisesti kaupunkiin, sillä irtolaiset hakeutuivat ja liikkuivat juuri kaupungeissa tai kaupungin alueen liepeillä. Ouluun saapui irtolaisia erityisesti kaupungin lähipitäjistä ja läänin alueelta.

---

³⁶⁸ Orvo Koskinen, ”Alkoholin liiallisen käytön aiheuttamat sosiaaliset vauriot ja toimenpiteet niitä vastaan.” *Alkoholiliikkeen aikakauskirja* 1.8.1939.

³⁶⁹ Vankeinhoitohallituksen kertomukset vuosilta 1883–1893. Suomen virallinen tilasto (SVT).

Ympäristönä kaupunki veti puoleensa irtonaista väestöä, jotka olivat liikkeellä toimeentulon toivossa tai muita tarkoituksia varten. Siten irtolaisuus oli varsin kaupunkimainen ilmiö. Irtolaiset kulkivat kuitenkin kaikkialle, minne paikkakunnalta toiseen liikkuva väestö siirtyi, ja niin myös maaseudulle kerääntyivät irtolaisia.

Oulun kaupungissa järjestyksenpito oli huomattavasti tehokkaampaa verrattuna maaseudun irtolaiskontrolliin. Kaupunki oli tilana valvotumpi ja viranomaisten toiminta-alue rajatumpi suhteessa hajanaiseen maaseutuun. Tämä merkitsi sitä, että kaupungin viranomaisilla oli irtolaisistaan selvästi kattavammat tiedot verrattain maaseutukuntien viranomaisiin. Maaseudulla irtolaisuuden tapahtumapaikat olivat myös kaukana Oulun lääninhallinnosta, jolloin yhteydenpidolliset ongelmat viranomaisten välillä korostuivat. Maantieteellisillä etäisyyksillä oli siten vaikutusta viranomaiskontrollin toimivuuteen.

Suhteellisen pienessä, vaikkakin kansainvälisessä Oulun kaupungissa irtolaisuus pysytteli marginaalisena ilmiönä 1800-luvun lopulla. Oulun irtolaisuus oli luonteeltaan perin moninaista – ja siksi ilmiö on sijoitettavissa sen kansalliseen ja kansainväliseen yhteyteen. Lähdeaineiston ja tutkimuskirjallisuuden valossa on nähtävissä, että irtolaiset ja heidän toimintansa sekä viranomaisten menettelytavat olivat melko säännönmukaisia riippumatta irtolaisuuden maantieteellisestä sijainnista. Eri alueilla oli kuitenkin omat erityispiirteensä. Tutkimalla Oulun irtolaisuutta olen nostanut esiin oululaisen irtolaisuuden ominaispiirteitä sekä oululaisia irtolaisia ja heidän elämänpolkujaan.

Marginaalisen ryhmän näkyväksi tekeminen ja irtolaisten oman äänen tavoittaminen ovat olleet tutkielmani keskeisimmät tavoitteet. Havainnoidakseni irtolaisuutta kontrollin kohteena olleiden yksilöiden näkökulmasta, olen tarkastellut viranomaisaineistoa ikään kuin vastakarvaan. Olen irroittanut kontrollia toteuttavien viranomaisten näkökulmasta ja kaivautunut heidän tulkintojensa taakse. Biografisen tutkimusotteen avulla olen päässyt käsiksi irtolaisten elämään, ja sen avulla ymmärtänyt irtolaisuutta yksilöiden näkökulmasta. Tutkielmani tuottaa uutta tietoa ja lisäarvoa aikaisemman tutkimuksen rinnalle, sillä irtolaisuutta ei ole aiemmin tutkittu kontrollin kohteena olleiden irtolaisten näkökulmasta. Lisäksi toimijuuden tutkiminen luo tuoreen näkökulman irtolaistutkimuksen kentälle ja valottaa vähäosaisten

irtolaisten todellisuutta viranomaistulkintojen takana. Olen tutkielmassani osoittanut, että vaikka lähdeaineisto on viranomaisten tuottamaa materiaalia ja irtolaiset esiintyvät siinä altavastaajan asemassa, on ilmiötä mahdollista tarkastella irtolaisten omasta näkökulmasta.

Irtolaisuuden kontekstissa olisi kiinnostavaa tutkia laajemmin huono-osaisuutta tuottavia tekijöitä ja huono-osaisuuden kasautumista ylisukupolvisesta näkökulmasta. Irtolaisuuteen kytkeytyviä teemoja kuten asunnottomuutta ja turvattomuutta olisi kiinnostava tutkia myös kaupunkihistoriallisesta näkökulmasta, sillä juuri kaupunkitilassa yhteiskunnalliset murrokset näkyivät selkeästi. Niin ikään tarkastelun kohteeksi voisi nostaa, millä tavoin yhteiskunnalliset ja sosiaalipoliittiset muutokset, kuten köyhäinhoitojärjestelmän kehitys sekä irtolaislainsäädännön vaiheet vaikuttivat kaupungin huono-osaisiin ja heidän mahdollisuuksiinsa. Tutkimusta olisi mielekästä kohdistaa marginaalisten ryhmien omiin kokemuksiin ja toimijuuteen, jotta tutkimusnäkökulmat laajenisivat.

Irtolaisuus historiallisena ilmiönä herättää arvioimaan huono-osaisuuden ajankohtaisuutta nykypäivän näkökulmasta. Viime aikoina erityisen huomion kohteena ovat olleet esimerkiksi runsas työttömyys, asunnottomuus ja syrjäytyminen etenkin nuorten aikuisten keskuudessa. Irtolaiset kamppailivat aikoinaan hyvin samankaltaisten ongelmien kanssa. Irtolaisuuden tutkiminen auttaa ymmärtämään huono-osaisuutta ja sen kasautumisen prosesseja myös nykypäivän näkökulmasta.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

I Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Oulu (KA)

Oulun lääninhallituksen lääninkanslian arkisto

Lääninkanslian pöytäkirjatoisteet 1881–1895

Oulun poliisilaitoksen järjestyksenosaston arkisto

Rikosilmoituspäiväkirjat 1881–1895

Varkaiden ja huonomaineisten naisten kirja 1874–1886

Oulun kaupunginarkisto (OKA)

Oulun kaupungin köyhäinhoitohallituksen arkisto

Köyhäinhoitohallituksen pöytäkirjat 1881–1895

Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto (KA)

Iin seurakunnan arkisto

Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1877–1880

Kestilän seurakunnan arkisto

Rippikirja 1867–1876

Limingan seurakunnan arkisto

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1850–1863

Oulun läänin henkikirjat

Henkikirja 1863, 1866, 1868, 1882, 1887

Oulun seurakunnan arkisto

Syntyneiden luettelot 1822–1831

Vihittyjen ja kuulutettujen luettelot 1833

Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys, Digitaaliarkisto (SSHY)

Limingan seurakunnan arkisto

Muuttaneiden luettelot 1863–1880

Rippikirja 1875–1884

Oulun seurakunnan arkisto

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1869–1879, 1880–1886

II Painetut lähteet

1. Lähde- ja asiakirjajulkaisut

Komitén för afgifvande af förslag rörande prostitutionen och de veneriska besigtningarna. Komitébetänkande 1891:6.

Ohjesääntö Oulun kaupungin vaivaishoidolle 1883. Oulun vaivaishoitohallitus. Joh. Bergdahlin kirjapaino. Oulun kaupunginarkisto.

Ohjesääntö poliisiväille Oulun kaupungissa 3.6.1880. Oulun kaupungin maistraatti. Oulun kirjapaino Oy. Oulun kaupunginarkisto.

Suomen virallinen tilasto (SVT)

XII Vankeinhoito: Vankeinhoitohallituksen kertomukset 1883–1893.

2. Lähdekirjallisuus

Ståhlberg, Kaarlo Juho 1893: *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. Akateemisen väitöskirjan näköispainos vuodelta 1995. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/95. Painatuskeskus Oy.

3. Sanoma- ja aikakauslehistö

Alkoholiliikkeen aikakauskirja 1.8.1939

Kaiku 9.5.1885, 9.2.1888, 19.12.1891, 25.10.1893, 15.2.1899

Oulun ilmoituslehti 28.12.1889, 19.10.1890, 30.11.1890

Oulun Lehti 24.7.1886, 15.1.1887

Oulun Wiikko-Sanomia 21.4.1832

Suomalainen Wirallinen Lehti 10.5.1883

III Tutkimuskirjallisuus

Annola, Johanna 2017: "Out of Poverty: The Ahrenberg Siblings, 1860–1920". *Journal of Finnish Studies* Vol. 20 (1), s. 132–163.

Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka 2019: "Jurnutuksen käsikirja". *Hiljainen vastarinta*, s. 7–26. Toimittaneet Outi Autti ja Veli-Pekka Lehtola (e-kirja). PunaMusta Oy.

Barton, Alana 2016: *Fragile Moralities and Dangerous Sexualities: Two Centuries of Semi Penal Institutionalisation for Women* (e-kirja). Routledge.

Beier, A. L. 2008: "A New Serfdom": Labor Laws, Vagrancy Statutes and Labor Discipline in England, 1350–1800". *Cast Out: Vagrancy and Homelessness*

- in Global and Historical Perspective*, s. 35–63. Toimittaneet Paul Ocobock & A. L. Beier (e-kirja). Ohio University Press.
- Beier, A. L. 2008: "Takin' It to the Streets": Henry Mayhew and the Language of the Underclass in Mid-Nineteenth-Century London". *Cast Out: Vagrancy and Homelessness in Global and Historical Perspective*, s. 88–116. Toimittaneet Paul Ocobock & A. L. Beier (e-kirja). Ohio University Press.
- Enefalk, Hanna 2015: "Alcohol and Femininity in Sweden c. 1830–1922: An Investigation of the Emergence of Separate Drinking Standards for Men and Women". *Substance Use & Misuse* Vol. 50 (6), s. 736–746. Taylor & Francis Group.
- Ericsson, Martin 2016: "Common Starting Points, Different Directions: Assimilation policies for 'Travelling families' in Norway, Sweden and Finland c. 1850–1900". *Scandinavian Journal of History* Vol. 42(1), s. 96–121. Taylor & Francis Group.
- Farrell, Elaine 2016: "'Poor prison flowers': Convict mothers and their children in Ireland, 1853–1900". *Social History* Vol. 41(2), s. 171–191. Taylor & Francis Group.
- Frigren, Pirita 2016: *Kotisatamassa: Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheen toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä Studies in Humanities (e-kirja). Jyväskylän yliopisto.
- Frigren, Pirita 2017: "Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa". *Historiantutkimuksen etiikka*, s. 43–62. Toimittaneet Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (e-kirja). Gaudeamus.
- Gordon, Tuula 2005: "Toimijuuden käsitteen dilemmoja". *Ihmistieteet tänään*, s. 114–130. Toimittaneet Anneli Meurman-Solin ja Ilkka Pyysiäinen. Gaudeamus.
- Haapala, Pertti 1989: *Sosiaalihistoria: Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura. Gummerus kirjapaino Oy.

- Haataja, Marika 2013: "Säröjä siveydessä: kurkistus 1900-luvun alun seksuaalipolitiikkaan". *Naistutkimus* 4/2013, s. 30–41. Suomen naistutkimuksen seura.
- Hakosalo, Heini 2014: "Tasohyppelyä – Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus". *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, s. 45–61. Toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi 2014: "Johdanto: Elämää suurempaa". *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, s. 7–23. Toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hautala, Kustaa 1976: *Oulun kaupungin historia: IV, 1856–1918*. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva.
- Heikkinen, Sakari 1990: "Aineen voitot – 1800-luvun elintaso". *Talous, valta ja valtio: Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, s. 127–151. Toimittanut Pertti Haapala. Vastapaino Oy.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2013: "Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan". *Tiede ja Edistys* 1/2013, s. 42–61. Tutkijaliitto.
- Häkkinen, Antti 1995: *Rahasta – vaan ei rakkaudesta: Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava Oy.
- Häkkinen, Antti 2005: "Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maatalousyhteisöissä". *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 225–262. Toimittaneet Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen. Hakapaino Oy.
- Häkkinen, Antti & Peltola, Jarmo 2005: "Suomalaisen 'alaluokan' historiaa: Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000". *Vieraat kulkijat – tutut talot: näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 39–94.

Toimittaneet Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen. Hakapaino Oy.

Häkkinen, Antti & Tervonen, Miika 2005: ”Johdanto: Vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla”. *Vieraat kulkijat – tutut talot: näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 7–36. Toimittaneet Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen. Hakapaino Oy.

Häkkinen, Antti 2017: ”Kaupungin reunoilla: helsinkiläistä alamaailmaa etsimässä”. *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, s. 21–50. Toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo. Vastapaino.

Karjalainen, Anne 1994: *Naisrikollisuus Oulussa ja Oulun kihlakunnassa vuosina 1894–1939*. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto.

Kimber, Julie 2010: ”’A nuisance to the community’: policing the vagrant woman”. *Journal of Australian Studies* Vol. 34(3), s. 275–293. Taylor and Francis Group.

Lehtola, Veli-Pekka 2019: ”’Lappalainen on kaukaa ovela ja laskelmallinen’. Saamelaisten arkipäivän vastarinta E. N. Mannisen teoksissa”. *Hiljainen vastarinta*, s. 81–108. Toimittaneet Outi Autti ja Veli-Pekka Lehtola (e-kirja). PunaMusta Oy.

Lidman, Satu 2015: *Väkivaltakulttuurin perintö: sukupuoli, asenteet ja historia*. Gaudeamus Oy.

Mac Laughlin, Jim 1999: ”Nation-building, Social Closure and Anti-Traveller Racism in Ireland”. *Sociology* Vol. 33(1), s. 129–151. Cambridge University Press.

Markkola, Pirjo 2002: *Synti ja siveys: naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Tammer-Paino Oy.

Matthews, Jodie 2015: ”Mobilising the Imperial Uncanny: Nineteenth-Century Textual Attitudes to Travelling Romani People, Canal-Boat People, Showpeople

and Hop-Pickers in Britain”. *Nineteenth-Century Contexts* Vol. 37(4), 359–375. Taylor & Francis Group.

Mustakallio, Hannu 1999: ”Emansipaatiota, diakoniaa ja filantropiaa: Pohjoispohjalaiset naiset diakoniaa ja hyväntekeväisyyttä edistämässä 1900-luvun alkupuolelle saakka”. *Teologinen aikakauskirja* 104/1999, s. 94–101. Teologinen julkaisuseura.

Männistö-Funk, Tiina 2018: ”Kävelevien naisten kaupunki: sata vuotta sukupuolta Turun kaduilla”. *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*, s. 77–94. Toimittaneet Topi Artukka, Jarkko Keskinen ja Taina Saarenpää. Otavan Kirjapaino Oy.

Nurmi, Johanna & Salmenniemi, Suvi 2019: ”Konfliktien välttelyä ja piiloon hakeutumista. Rokotekriittisten vanhempien vastustustaktiikat”. *Hiljainen vastarinta*, s. 55–80. Toimittaneet Outi Autti ja Veli-Pekka Lehtola (e-kirja). PunaMusta Oy.

Nygård, Toivo 1985: Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa. *Studia Historica Jyväskyläensia*. Jyväskylän yliopisto.

Nygård, Toivo 1998: *Erilaisten historiaa: Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena Kustannus Oy.

Ocobock, Paul 2008: ”Introduction: Vagrancy and Homelessness in Global and Historical Perspective”. *Cast Out: Vagrancy and Homelessness in Global and Historical Perspective*, s. 1–34. Toimittaneet Paul Ocobock & A. L. Beier (e-kirja). Ohio University Press.

Poutanen, Mary Anne 2014: ”Pigs, Cows, Boarders, and...: Brothels, Taverns, and the Household Economy in Nineteenth-Century Montreal”. *Labour* Vol. 74, s. 276–283. Athabasca University Press.

Pukero, Päivi 2009: *Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun: Irtolaisuuden ja huonosuorituksen kontrolli Itä-Suomessa 1869–1885*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Joensuun yliopistopaino.

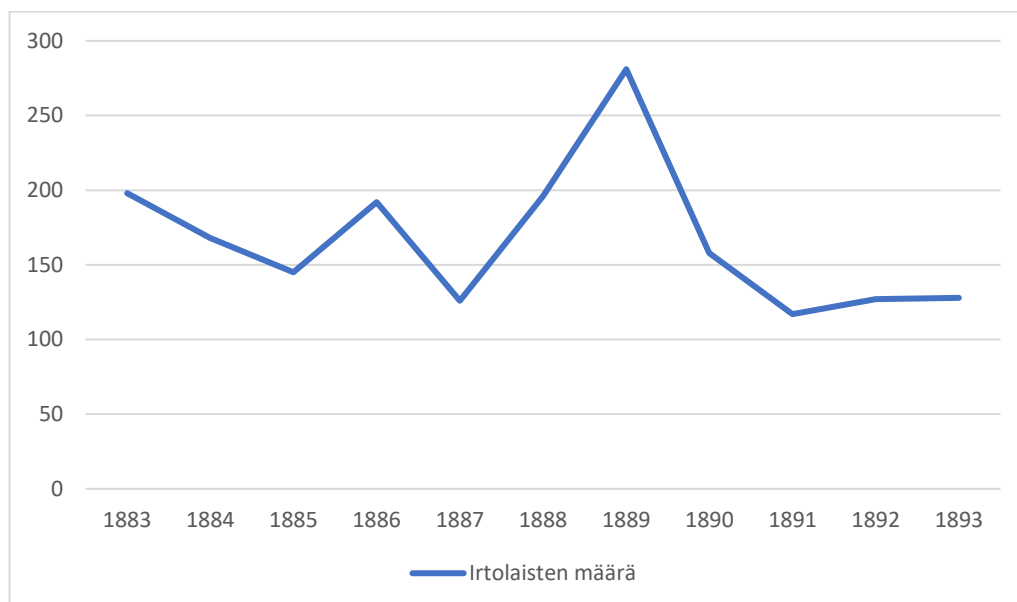
- Pulma, Panu 1990: "Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys 1800-luvun poliittisena ongelmana". *Talous, valta ja valtio: Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, s. 169–193. Toimittanut Pertti Haapala. Vastapaino Oy.
- Pulma, Panu 1994: "Vaivaisten valtakunta". *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*, s. 15–70. Sosiaaliturvan keskusliitto (e-kirja). Gummerus Kirjapaino Oy.
- Rahikainen, Marjatta 2003: *Sosiaalihistoria ja nykyisyys*. Historiallinen aikakauskirja 101. Suomen historiallinen seura.
- Rahikainen, Marjatta 2006: "Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa". *Työteläs ja uskollinen: Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, s. 153–175. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomen Kirjallisuuden Seura. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Rinne, Risto & Kivirauma, Joel 2003: "Koulutuksen ja syrjäytymisen muuttuva yhteys". *Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä: matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*, s. 13–78. Toimittaneet Risto Rinne ja Joel Kivirauma. Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Saari, Juho 2015: *Huono-osaiset: Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Gaudeamus Oy.
- "Seurakuntamme ajansaatossa". Lumijoen seurakunnan verkkosivut. <https://www.lumijoenseurakunta.fi/seurakuntamme-ajansaatossa>. (Luettu 20.11.2020).
- Sorainen, Antu 2006: "Siveellisyydestä seksuaalisuuteen". *Kulttuurintutkimus* 23/2006, s. 29–38. Nykykulttuurin tutkimuskeskus.
- Straw, Leigh 2013: "'The worst female character': Criminal underclass women in Perth and Fremantle 1900–1939". *Journal of Australian Studies* Vol. 37 (2), 208–224. Taylor & Francis Group.

- Sulkunen, Irma 1986: *Raittius kansalaisuskontona: raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Gummerus Oy.
- Sulkunen, Irma 1989: *Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Kustannusosakeyhtiö Hanki ja Jää.
- Taylor, Becky 2008: *A Minority and the State: Travellers in Britain in the Twentieth Century* (e-kirja). Manchester University Press.
- Tervonen, Antero 1999: *Oulujokisten sata vuotta*. Oulujoki-seura ry.
- Tervonen, Miika 2005: "Elämää veitsen terällä: Kiertävien romaneiden ja maanviljelijöiden väliset suhteet muistelukerronnassa 1920–1960". *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 263–295. Toimittaneet Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen. Hakapaino Oy.
- Tervonen, Miika 2010: *'Gypsies', 'Travellers' and 'peasants': A Study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c.1860–1925*. European University Institute.
- Tervonen, Miika 2012: "Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä: 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan". *Suomen Romanien historia*, s. 84–142. Toimittanut Panu Pulma. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thomas, Lynn M. 2016: "Historicising Agency". *Gender & Agency* Vol. 28(2), s. 324–339. Wiley-Blackwell.
- Tiihonen, Paula 1985: "Lääninhallinnon kehitys hallintajärjestelmän perustaksi". *Lääninhallinto 350 vuotta – Länsförvaltningen 350 år*, s. 25–51. Sisäasiainministeriö. Valtion painatuskeskus.
- Tiittanen, Essi-Maria 2006: *Toimettomat, varattomat ja pahatapaiset: Irtolaisuus Oulussa vuosina 1919–1936*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Tikka, Katja & Aaltonen, Iisa & Maaniitty, Elina 2018: *Punaisten lyhtyjen Helsinki: Prostituutio pääkaupungin historiassa*. Minerva Kustannus Oy.

- Toikko, Timo 2005: *Sosiaalityön ideat: Johdatus sosiaalityön historiaan*. Vastapaino.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2018: *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa: Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Van der Heijden, Manon & Schmidt, Ariadne & Vermeesch, Griet 2021: "Illegitimate parenthood in early modern Europe". *The History of the Family* Vol. 26(1), s. 1–10. Taylor and Francis Group.
- Vehviläinen, Olli 1966: "Vuosisata kotipolton kieltämisestä". *Alkoholipolitiikka-lehti* 1966, s. 123–127.
- Vilkka, Hanna & Saarela, Maria & Eskola, Jari 2018: "Riittääkö yksi? Tapaustutkimus kuvaajana ja selittäjänä". *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*, s. 161–171 (e-kirja). Toimittanut Raine Valli. PS-kustannus.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2014: "Viina miehen mitta: Vapaa-ajalla rakennettu miehekkyyys 1500–1850". *Näkymätön sukupuoli: Mieheyden pitkä historia*, s. 92–113. Toimittaneet Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman ja Marko Lamberg. Vastapaino.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2015: *Juomareiden valtakunta: suomalaisten känni ja kulttuuri 1500–1850*. Kustannusosakeyhtiö Teos.
- Wallis, Alexandra 2019: "The Disorderly Female: Alcohol, Prostitution and Moral Insanity in 19th-Century Fremantle". *Journal of Australian Studies* Vol. 43(3), s. 333–348. Taylor and Francis Group.
- Wimmer, Andreas & Glick-Schiller, Nina 2002: "Methodological nationalism and beyond: Nation state building, migration and the social sciences". *Global Networks* Vol. 2(4), s. 301–334. Wiley-Blackwell.

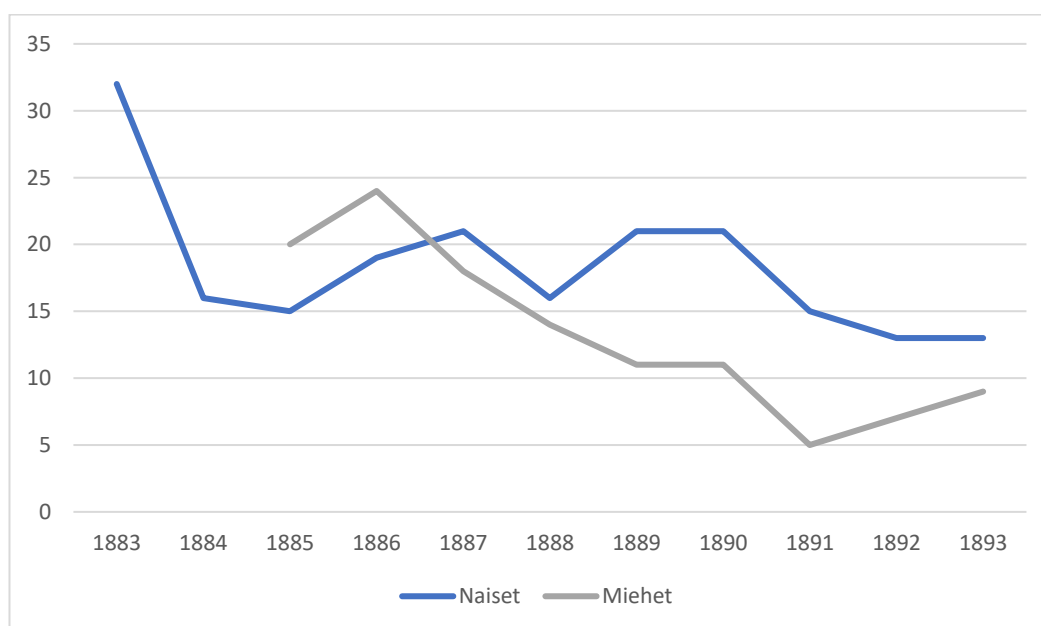
Liitteet

Liite 1. Kuulusteltujen irtolaisten tapausmäärä Oulussa vuosina 1883–1893.

Lähde: Oulun lääninhallituksen lääninkanslian pöytäkirjat vuosilta 1883–1893. Kansallisarkisto, Oulu.

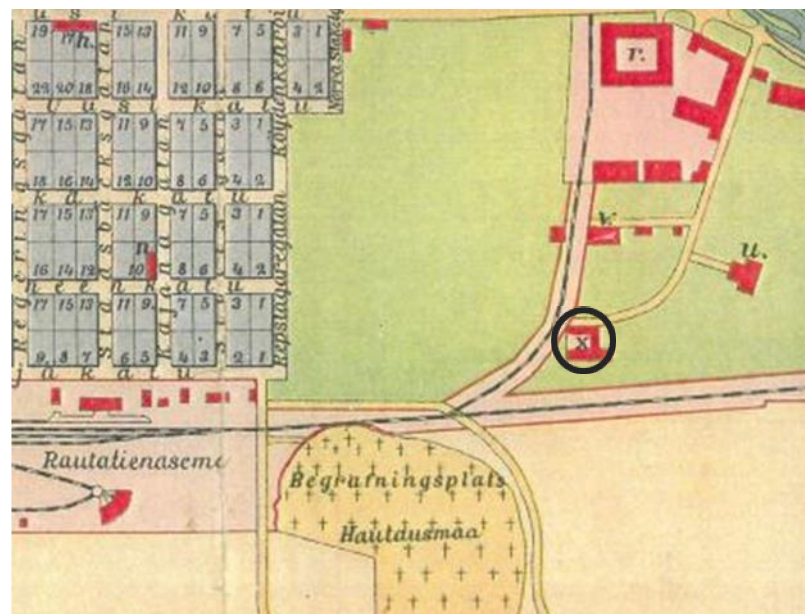
Liite 2. Irtolaisuudesta työlaitokseen tuomittujen lukumäärä Oulussa vuosina 1883–1893.

*Poikkeuksellisesti vuosien 1883 ja 1884 osalta on tiedossa vain tuomittujen naisten määrä.

Lähde: Suomen virallinen tilasto (SVT): Vankeinhoitohallituksen kertomukset vuosilta 1883–1893.

Liite 3. Oulun kaupungin asemakartta vuodelta 1888. Alempana kohdennettu karttakuva kaupungin köyhäintalosta.

Lähde: Oulun historialliset kartat. Ouka.fi © Oulun kaupunki 2021